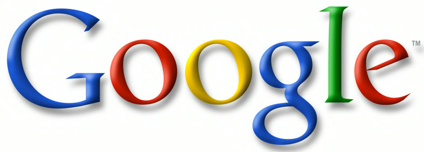

Google

PRIJSVERHANDELINGEN

OVER DE

WIJZE,

OP WELKE MEN DEN MINKUNDIGEN, TEN KLAARSTE EN GEMAKKELIJKSTE, DEN SCHEPPER KAN LEEREN KENNEN IN ZIJNE VOLMAAKTHEDEN UIT ZIJNE WERKEN.

UITGEGEEVEN DOOR DE

BATAAFSCHE MAATSCHAPPIJ:

TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN.

Te AMSTELDAM, bij
C. DE VRIES, H. VAN MUNSTER,
EN
JOHANNES VAN DER HEIJ,
MDCCCI.

BERICHT.

Daar elk uitwerksel, veelal, getuigenis draagt van zijnen oorsprong, heeft men het, van oude tijden af, geheel pligtmatig, en, ten geleide van het menschelijk verstand, als zeer voldoende beschouwd, dat men uit alle de gewrochten, die wij dagelijks zien, een zekeren maaker leerde opmerken: dat is, dat wij een Schepper in al het geschaapene leerden ontdekken. De Maatschappij, volgens haar doel en spreuk willende werken, gaf in den jaare 1798, *dan ook deeze vraage reeds bij voorraad op; op welke in den jaare* 1800 *zeven Verhandelingen ingezonden wierden, van welken de zevende en de vijfde, de eerste met een Gouden, de tweede met een Zilveren Medaille bekroond wierden, hebbende tot opstellers* H. H. TEN OEVER, *Leeraar der Hervormden in den* Bosch, *en* BERNARDUS VERWEIJ, *Leeraar der Hervormden te* Marssum.

De Maatschappij, overtuigd, dat haar doel in deeze mede alzins nuttig is, zal het zelve

 dan

zan vooral bereikt achten, wanneer deeze Verhandelingen Leezers vinden, die 'er door aangespoord worden, om een' eenigen en wijzen Schepper, uit alles wat ons omringd, te ontdekken: daar toch die ontdekking, niet alleen voor den natuurlijken Godsdienst, maar tevens voor de Zedekunde, en ter bevordering van de pligten die beiden ons voorschrijven, van veel belang is.

Op last der Maatschappij:

G. Brender à Brandis
Secretaris

Amsterdam, den 9den van
Hooimaand, 1801.

AND-

ANDWOORD

OP DE

VRAAG:

Hoe zal men, inzonderheid den minkundigen, op de klaarste en gemaklijkste wijze, den Schepper leeren kennen, in zijne volmaaktheden uit zijne werken?

DOOR

H. H. TEN OEVER,

Leeraar der Hervormden in den Bosch.

AAN WIEN DE

GOUDEN EERPENNING

IS TOEGEWEEZEN.

Op deeze vraage der lofwaardige Maatschappije, neeme ik de vrijheid het volgende aan haare beproevinge, optedraagen. Ik zal mijne gedachten voorſtellen in de gedaante van ſamenſpraaken tusſchen DEMOPHILUS en eenige *minkundige* leden.

Verbeeldt u, leezers! onder dien naam, een' man, zoo beminnelijk van harte, als geöefend van oordeel, die op het land woonde, en geen ſmaak vond, om zijnen tijd van vermaak zelfs, met jaagen, en visſchen, en de lange winteravonden, met ſpeelpartijën en dergelijke uitſpanningen te korten, of, mag ik niet wel zeggen, te verbeuzelen: maar, die 'er lust in had, (en daar danken hem nog veele braave lieden voor, wegens het nut, dat hij hen en hunne kinderen, met zijn onderwijs heeft toegebragt,) die 'er lust in had, *zeg ik*, om, vooräl in den winter, een gezelſchapjen te maaken met eenige zijner mededorpelingen, en dat hij die ſamenkomsten met hen hield, om onderwijzingen over nuttige dingen aan hen te geeven, en op zijne beurt die weder, daar zij hier toe in ſtaat waren, van hun te ontvangen. Hij had eerst al wat moeite, om zulke menſchen bijëentekrijgen: want de landman, en dit is zoo ſpijtig, heeft ook doorgaands meêr lust, om over alledaagſche dingen, bij ledigen tijd, te praaten, dan door een' man, die wat meêr weet, zich te laaten onderwijzen. Hier, derhalven, wilden veele dier lieden, daar eerst ook niet aan,

en andere begonnen wel: maar al haast verveelde het hen, en zij bleeven weg; dit schrikte, ondertusschen, onzen goeden menschenvriend niet af; eindelijk gelukte het hem een genoegzaam aantal bijëen te krijgen, en hoe blij die menschen nu zijn, dat is niet uittedrukken. — Zij zeggen wel, ja! in den beginne was het ons nog wel wat vreemd, omdat wij daar aan ongewoon waren, maar al spoedig begon het te leeren, — en nu werd het gezelschapjen die menschen zoo aangenaam, dat zij nu geduurig verlangen, dat de avonden daar voor geschikt, maar aankomen. Verbeeldt u nu wijders, leezers! dat hij voornam de bovenstaande vraag in onderscheidene bijëenkomsten te bespreeken; dat hij dus, op zekeren tijd ingekomen zijnde, hen dezelve voorleest, en daar op zegt: wel vrienden! wat dunkt u van deeze vraag?

Dit voorstel gaf den inhoud van het hier volgend

EERSTE GESPREK.

Zonder aarselen gaven alle de leden van het gezelschap, de minkundigsten zoo wel, als die wat meêr bedreeven waren, aan DEMOPHILUS *ten andwoord, dat de vraag mooi en zeer nuttig was: doch de vriend, hier mede niet voldaan, vroeg al verder: waarom mooi? waarom nuttig?*

Hier zaten zij eerst zich wat te bedenken, doch langzamerhand geraakte elk al aan de praat. Ik zal de naamen der goede lieden, die gij,

gij, leezers! u hier moet voorſtellen, maar met de letteren van het A. B. C. betekenen.

A. zeide, *ik noem de vraag zoo, om dat* GOD *te kennen zoo hoognoodig is. Hier in waren zij het allen wel met hem eens: doch 'er vielen bij dien en geenen bedenkingen over het een en ander deel der vraage. B.* zeide, bij voorbeeld, *dat is wel zoo: maar om* GODS *volmaaktheden uit zijne werken te kennen, dit dacht hem, zou wat al te diepzinnig voor hun kunnen worden. C.* voegde 'er bij; *dat hij dit mede geloofde, want dat men dan van* GODS *werken al vrij wat meer zou moeten weeten, dan zij, ongeſtudeerde menſchen, leeren konden. D.* bevestigde dit, en zei, *daarom, dat, naar zijne gedachten, eenvouwige lieden hier toe niet geſchikt waren: maar dat deeze zich maar met den bijbel en het onderricht, dat zij van hunne geestelijken kreegen, moesten te vreede houden.*

Zoo had elk al wat aan te merken. DEMOPHILUS *vond hierom goed, om hen eerst een weinig over de meening der vraage, en de wijze van behandelen, te onderhouden.*

Vrienden! *zeide hij*, wij hebben als christenen de grootſte achting voor het onderwijs van den bijbel, en ook de bijbel is GODS werk: maar de *Maatſchappij* heeft hier haar oog op geheel andere werken van GOD; zij ſpreekt immers van de jaargetijën, dieren en planten. GODS werken beteekenen hier de waereld en wat daar in voorvalt: maar, *vervolgde hij, zich tot C wendende*, wat dacht gij wel, mijn lieve C! toen gij uwe zwarig-

 heid

heid maaktet; meendet gij, dat wij in verre gewesten, of boven in den hemel zouden moeten opklimmen, om GODS werken te vinden? Wel neen! immers de kamer daar wij hier zijn; het vuur, dat ons verwarmt, de wind, die in de ſchoorſteen raast; de ſneeuw, die onze velden bedekt, alles, vrienden! wat wij dagelijks met onze oogen zien, met onze handen tasten, zijn GODS werken, en de waereld, gij en ik mede, en wat ons zoo al voor-komt; 'er is geen plaatsjen, daar wij ſtaan, of het is 'er vol van. Mij dunkt nu, als gij u eens alles te binnen brengt, wat gij van die werken GODS al weet, en een ander zeide 'er u nog zoo het een en ander ter onderrichting bij, dat wij dan zouden mogen zeggen, al heel wat van die werken te weeten. *Nu keerde zich* DEMOPHILUS *tot* B., B. *zei hij*, gij dacht het zou te diepzinnig worden, als wij GODS volmaaktheden zochten uit zijne werken te zien: maar wat dunkt u, daar is die rijke man op ons dorp; hij is zoo vriendelijk en braaf; hij zoekt ieder recht te doen, zonder onderſcheid van perſoonen; hij is een toevlugt voor den armen; ieder helpt hij, daar hij kan, met raad en daad, hoe veele goede dingen heeft hij u en mij ook niet al geleerd van den *landbouw!* en welke groote verbeteringen heeft hij door zijn overleg en vlijt niet al tot ſtand gebragt? Wat dunkt u nu, zeg ik, als men u alle die dingen zoo eens verhaalde van iemand, dien gij voor het overige niet kendet, zoudt ge dan evenwel niets van zulk eenen man kunnen zeggen? ô Nu voel ik u, *zei* B., gij

wilt

wilt zeggen: het werk prijst zijn' meester? Recht zoo, *andwoordde* DEMOPHILUS, om dat het werk de begaafdheden van zijnen meester toont; en zoo doen GODS werken ook; het komt maar op twee dingen vooral aan: eerst, dat wij GODS werken niet verward, maar, zoo veel wij kunnen, ſtuk voor ſtuk ons voorſtellen, en dan moeten wij maar wel opletten, wat zij ons van GOD aan den dag leggen, — volgen wij deezen regel, ô! dan zullen wij, zonder diepzinnigheid, zeer duidelijk en aandoenelijk GODS volmaaktheden uit zijne werken verneemen.

Nu zich tot den vierden, dien wij D. *genoemd hebben, wendende, zeide* DEMOPHILUS *alleen*: gelooft gij niet, dat GODS werken, gelijk ik ze daar met C. beſproken heb, zo wel als de bijbel, een boek mag heeten, waar uit GOD de menſchen onderwijzing wil geeven? Gij zult daar niet aan twijfelen kunnen, als gij maar nadenkt, hoe ijverig veele ſchrijvers, zelfs van den bijbel, over deeze werken GODS, als bewijzen zijner heerlijke volmaaktheden, geſproken hebben: maar gij denkt, en duizenden, tot mijn leedweezen, denken ook zoo, dat zulks maar voor de geleerden is; of dat, als wij maar den bijbel kennen, wij het overige wel misſen kunnen: maar, mijn vriend! dit is eene dwaaling. Kom, *ſprak* DEMOPHILUS *verder*, laat mij u een voorbeeld noemen: zeker verſtandig onderwijzer had een' tijd lang zijne leerlingen onderricht gegeeven, uit een boek, waarin de gronden der weetenſchap, die hij leeren zou, voor handen waren, maar ziet, hoe goed dit

boek op zich zelven ware, zijne leerlingen waren zulke menschen, die een nader onderricht noodig hadden. Hij schreef dan een tweede boek, alleen om aan te vullen, het geen in het eerste niet gevonden wierd. Wat moeten nu zijne leerlingen doen? — alleen het laatste boek gebruiken, en het eerste liggen laaten? dit zou tegen het oogmerk van den meester zijn; en dit laatste boek, zou ook den leerling onbegrijpelijk weezen, indien hij niet wist, wat in het eerste boek verhandeld was. Zoo is het ook met den bijbel; GOD heeft ons deeze gegeeven als eene openbaaringe van het geen wij uit zijne werken niet kunnen kennen, en dat wij echter hoog noodig hebben, maar verzuim daarom het boek der natuur niet; weeten wij daar niets van, dan zullen zoo veele schoone gezegden van bijbelschrijvers ons onbegrijpelijk zijn, en daar tegen, hoe wij meêr uit dat boek der natuur geleerd hebben, hoe meêr wij het nuttige en heerlijke van den bijbel zullen kunnen gewaar worden. *Dit was genoeg voor D. toen hij het nog wat nadacht; en* DEMOPHILUS, *hier door met zijne vrienden eenige algemeene vastsellingen, over de wijze, om* GOD *uit zijne werken te leeren kennen, behandeld hebbende, eindigde daarmede deeze samenspraak hier over.*

TWEEDE GESPREK.

Toen de vrienden nu weder bijëen kwamen, was aller begeerte opgewakkerd, om dan nu eens recht hartelijk van GODS *werken zoo te spree-*

ſpreeken, dat men tot begrip en gevoel omtrent zijne volmaaktheden daar door mogt worden opgeleid.

DEMOPHILUS, *dit met genoegen ziende, achtte het, vooraf, evenwel noodig te zijn, om deeze begeerte nog wat meêr op te wekken; hij wist, bij ondervinding, hoe veelen even eens als D. in het voorig geſprek, dit, voor onnoodig, ja ſomtijds voor ſchadelijk houden.* Lieve vrienden! *zeide hij daarom*, hebtge niet wel eens gehoord, hoe men zegt, dat de grootſte geleerden, dikwijls het minste aan eenen GOD gelooven? Gij hebt het zeker wel gehoord, want het wordt zoo veelmaalen gezegd, vooräl, door ongeleerden, en ik moet tot mijn innig hartzeer bekennen, dat 'er voorbeelden van geleerden zijn, die dit met hun gedrag bevestigen; dit, *dus vervolgde hij*, zou u ook al kunnen bekruipen, en ik weet niet, of het daarom maar niet best voor ons ware, of, in het geheel hier niet meêr over te ſpreeken, of, het ten minsten te doen, met zulke voorzichtigheid, als waar mede men gewoon is met ſchadelijke dingen om te gaan? *Een en ander bekenden*: ja! zij waren daar niet geheel vreemd van, want zij hadden toch al veel gezien, dat de meeste godvrucht plaats had, onder de middenſtand van menſchen, die noch geleerd noch ook geheel onkundig waren.

DEMOPHILUS *zei daar op*: wel nu dan, laaten wij dat dan eens kortelijk nadenken, of eene geleerde kennis van GODS werken in de natuur, waarlijk 'er de ſchuld van is, dat die geöefende mannen zoo weinig Godsdienst betoonen. Vrienden, *zei hij*, ik heb

 on-

onlangs gehoord van iemand, die ſchoone boeken over den godsdienst en goede zeden geſchreeven heeft, en die evenwel zeer liederlijk leeft, ja zelfs, als hij bij zijne vertrouwelingen is, zeer vuile taal uitſlaat; en zoo zijn 'er, helaas! nog meêr; is daar nu de ſchuld ook van te zoeken daarin, dat die menſchen zoo veel van den godsdienst en van de goede zeden weeten; dan zou de kennis van die dingen ook al ſchadelijk weezen: maar dat gelooft gij niet; gij zoekt die oorzaak in die lieden zelve, en even zoo moet gij oordeelen over de gebreken, welke den natuurkenneren, in deezen, aankleeven. Ik zou u daar nog veel meêr van kunnen zeggen, maar als gij al eens iemand, die een godverzaaker ſchijnt, en die te gelijk een groot natuurkenner is, mogt ontmoeten, dan ſtelt gij 'er een ander natuurkenner tegen over, die waarlijk GOD vreest, en gij zult tien dier goeden, mag ik zeggen, vinden tegen één dier ongelukkigen.

En nu vertelde DEMOPHILUS *hen van verſcheidene zulke geleerden in allerlije landen, die, hoe verder zij in de kennisſe van* GODS *werken gekomen waren, boven anderen ook in liefde, ontzag, vertrouwen, en gehoorzaamheid omtrent* GOD *hadden uitgemunt; hij haalde onder deeze het voorbeeld aan van den vaderlandſchen Hoogleeraar* BOERHAVEN, *van* NIEUWENTIJD, MARTINET *en nog veele anderen, en hij voegde 'er bij:* gij kent de eerſte prijsverhandeling, van het genootſchap, door den Pastoor SCHOUTEN gegeeven, over het aanwezen van GOD, uit de natuur betoogd, en die

man is immers ook een ijverig voorstander van den godsdienst. *Vervolgens sprak hij van* DAVID, SALOMO *en anderen uit den bijbel, en besloot met te zeggen*: Vrienden! het is 'er zoo ver van af, dat eene diepe kennis van GODS werken, de oorzaak zoude zijn van dat ongeloof, het welk in sommige deezer wijzen gevonden wordt, dat men, in tegendeel, of, een diep verdorven hart moet hebben, of, bij de kennis aan GODS werken groote dwaalingen moet aanneemen, als men niet, op het allerkrachtigste, tot de verëering van GOD daar door wordt aangezet; en ik maak mij sterk, dat wij dit laatste in ons eigen voorbeeld ondervinden zullen; laat ons nu maar eens een begin met deeze beschrijvingen maaken.

Ik heb reeds, *vervolgde hij*, in ons eerste gesprek gezegd, dat GODS *werken*, waarvan wij hier spreeken zullen, die dingen zijn, welke men anders ook *de werken der natuur* noemt. Ik heb toen ook aangemerkt, dat wij die dingen stukswijze moeten bezichtigen; en handelen wij zoo, dan kunnen wij van elk het zijne opmerken: maar doen wij dat niet, dan schijnt ons alles verward, en zoo lang dat duurt, dan kunnen wij 'er GOD niet in vinden, wiens hoogste wet in alle zijne werken de goede orde is. Kunt gij, bij voorbeeld, nu naar den hemel en daar alle die starren ziende flikkeren, wel zeggen, waarom dat elk daar geplaatst is, daar gij haar ziet? Dit kunt gij zeker niet doen, als gij zoo maar op uw oog aangaat: maar als gij eerst het onderscheid weet, dat 'er tusschen starren en starren is; dan zult

zult gij aanſtonds in uwe gedachten de eene ſoort van de andere afzonderen; dan zult gij, vervolgens, gelijke ſoorten, zoo veel u noodig is, bijëen neemen, en dan eindelijk ieder van die ſoort op zich zelven beſchouwen, en door zoo ſtukswijze den hemel te bezichtigen, leert men, zoo veel het ons menſchen mogelijk is, hier op aarde, al meêr en meêr, dat alle die ſtarren, welke zoo willekeurig ſchijnen dooreën te ſtaan, in de daad de beste plaats moeten hebben, waarin zij konden geſteld weezen.

De vrienden hoorden met oplettendheid naar hunnen onderwijzer; zij begreepen wel, dat dit voorbeeld hen leerde, om toch goede onderſcheidingen te maaken: maar het voorbeeld zelve, wat onderſcheid 'er al in de ſtarren was, dat wilden zij nog wel wat nader opgehelderd hebben. DEMOPHILUS *ſloeg het niet af, maar zeide:* wij zijn nog zoo ver niet; genoeg, dat gij hier uit ontdekt, dat zelfs het geen ons verward voorkomt, eene ſchoone orde in ons oog krijgt, als wij maar niet enkel op onze zinnen aangaan: maar, zoo veel dit ons mogelijk is in GODS werken, deel voor deel beſchouwen; bijëenneemen, wat bijëen behoort, en van elkanderen afzonderen, wat niet met elkanderen is te ſaamgevoegd. Verſtaat mij, echter niet verkeerd, *voegde hij 'er bij:* de geheele waereld is een volmaakt geheel, en zoo is die ook bij GOD: maar wij, kortzichtige menſchen, kunnen niet anders dan deel voor deel bezien, maar daaröm moeten wij dan ook het eene niet met het andere vermengen.

Met

Met dit zeggen bedoelde DEMOPHILUS*, om in hunne volgende gesprekken niet alleen eene goede leiding te houden, maar hij lag dit tot eenen grond, om zwaarigheden weg te neemen, die hij voorzag, dat bij zijn gezelschap, tegen* GODS *volmaaktheden uit zijne werken, zouden kunnen opkomen, gelijk dit bij alle menschen, misschien, wel eens het geval is.*

DERDE GESPREK.

Algemeene hemelbeschouwing.

Laat ons, *begon* DEMOPHILUS, nu dan eene verdeeling in GODS werken zoeken. Gij kent de gewoone, in die van *hemel* en *aarde* immers wel?

Den *hemel* neeme ik hier voor het *starrenheir*, en daaromtrent zal ik ulieden nu iets zeggen, dat gij gaarne reeds in het voorig gesprek gehoord hadt.

Met uw oog ziet gij eene onnoemelijke menigte, en hoe veel gij 'er ook ziet, dat zegt niets bij het getal, het welk zich door goede verrekijkers ontdekt. Duizendmaalduizendemaalen is hunne hoeveelheid, vrienden! Ik wilde u daar zoo gaarne wat veel van zeggen: doch ik moet u geene natuurkunde leeren; maar GODS volmaaktheden uit de natuurkunde, en daarom alleen van de natuurkunde zoo veel, als, volgens ons kort bestek, tot de kennis der goddelijke volmaaktheden opleidt.

Weet dan alleen:

1. Dat de *starren* onderscheiden worden in

zul-

zulke, die hun licht van zich zelven hebben, en in die, welke dat van de eersten verkrijgen. — Van de eerste soort is onze *zon*, 'er een. Gij zult zeggen, is onze *zon* een star? ô Ja! niet anders. Dit komt u vreemd voor; doch dit is alleen zoo, om dat ge de zon veel grooter en nader bij hebt dan andere dergelijke starren: maar ik verzeker u, dat als ge eens bij sommige van die starren zoo nabij waart, als ge nu bij de zon zijt, dan zoudt gij zulk eene star even zoo groot en helder als nu onze zon zien, en onze zon weder, zou u dan niet anders voorkomen dan nu zulk een star doet; en als gij nog al verder van onze zon afkwaamt, zou zij nog al kleiner worden, en eindelijk geheel uit uw oog verdwijnen.

Nu zoudt ge misschien hieröm denken, dat de zon ons zeer nabij was, maar, lieve menschen! men weet zeker genoeg, dat de zon een millioen maal grooter is dan onze aarde; deeze laatste reekent men, dat, zoo men haar in eenen gelijken kring konde rondwandelen, men daar toe zevenduizend tweehonderd uuren zoude noodig hebben; hoe groot moet dan de zon niet wel zijn? En, daar dit ontzaglijk ligchaam nog zoo klein voorkomt, dan zult ge nu wel denken, dat zij vreeslijk ver van ons moet af weezen. Ik zal het u zeggen: geloofwaardige bereekeningen stellen, dat, met de snelheid van een kanongskogel, dezelve naauwelijks in vijfentwintig jaaren, of daarömtrend, zou kunnen bereikt worden. — Wij willen dit wel gelooven, DEMOPHILUS! *zeiden zij allen*,

maar

maar zeg ons, wat ſteekt daar nu in, dat de zon zo groot is en zoo ver van ons af is? — Dit *zei* DEMOPHILUS, is het

2, 't Geen ik u kortelijk zeggen wilde. Wij ondervinden, over het geheel, thans zoo veel licht en warmte van die zon als wij noodig hebben; als zij ons nu digter bij was, of verder af, wat zou het dan zijn? Was het eerste waar, wij zouden voor onze oogen te veel licht en hitte, en in het laatſte te weinig hebben. Maar, zult gij zeggen, als dezelve kleinder was en minder heet, dan konden wij ze nader bij veelen. Zeker ja! doch wat dienst denkt gij wel, dat de zon doen mogt? Hoort en verwondert u! Onze aarde is een duister ligchaam; dat zien wij: want als de zon weg is, dan is het donker voor ons. Van de zon trekt dan onze aarde licht en warmte: doch onze aarde heeft dat voordeel alleen niet, maar behalven onze maan, weeten wij zeker, dat 'er nog zes en meër zulke, in hun zelven duistere, ligchamen zijn, die dat zelfde genot van de zon hebben; onder deeze is 'er een, welken men *Jupiter* noemt, die nabij duizend vijfhonderd maalen grooter is dan onze aarde. Deeze en nog andere der overigen hebben ook nog verſcheidene zulke maanen als de onze is; ondertusſchen gelijken die ligchamen, ook die groote, waarvan ik zoo even ſprak, zoo klein, als of het maar gewoone ſtarren waren, ook al, omdat zij zoo ver van ons verwijderd zijn, en niet minder zijn zij van de zon af. Men reekent, dat de zesde, waar aan men den naam van *Saturnus* geeft,

ge-

genoegzaam tienmaal verder van de zon af is dan wij, en de zevende, die men nog niet lang geleden ontdekt heeft, en *Uranus* geheeten wordt, is nog eens zoo ver, dus twintig maal wijder. Konde dan nu de zon wel kleiner zijn, bijaldien ook die vreeslijk groote bollen daar eenig nut van zouden hebben? Maar mogelijk vraagt gij al verder: wat steekt daar nu in, dat die ligchamen zoo onbedenkelijk ver van elkanderen af zijn? Hoort mij daarom ten

3. De ligchaamen, die met onze aarde door de zon verlicht worden, heet men *planeeten* en de *maanen*, die weder om die planeeten loopen, *bijplaneeten*. Als gij u nu verbeeldt, dat alle die ontzachlijke gevaarten daar, in dat luchtgewelf, opgehangen zijn, om zoo te spreeken, zonder iets te hebben, waar op zij steunen, of, hetwelk haar ophoudt; dat wij ze, ondertusschen, allen zien beweegen en rondöm de zon loopen (want dat laatste gelooven tegenwoordig alle verstandige menschen, zonder dat het gezag van den bijbel daar iets door gekrenkt wordt) komt u dat niet wonderlijk voor? Als wij maar iets naar boven in de lucht werpen, dat valt oogenbliklijk neder, en ijst gij niet, wanneer gij denkt, als onze aarde, welke daar in die ruime hemel hangt, ook eens viel? Maar, waar heen zou zij vallen? Dat is ook waar zegt gij. Ik zal het u uitleggen: als zij viel zou zij in de zon vallen, om dat die haar geweldig aantrekt. En waaröm valt zij dan niet? Juist omdat zij rondöm de zon bewogen wordt. Neemt eens een glas vol water; doet

doet daar een touwtjen zoo om, dat, als gij het glas opligt, het glas volkomen gelijk hangt; draait dan zeer ſnel het glas, aan dat touwtjen, om uw hand of vinger heenen, in de rondte, en gij zult zien, dat 'er geen druppel water uit zal komen, en als gij, ondertusſchen, het glas, zonder die ronddraaiënde beweeging, omkeerdet, zou 'er al het water uitvallen. Daar uit ziet gij, als iets ergens naar toevallen zou, dan moet het, om dat te beletten, daar maar ſterk in de rondte om bewogen worden; en zoo gaat het, nu ook met onze aarde en de planeeten, omtrent de zon; zij zouden daar in vallen, maar ziet, de ſpoedige beweeging, die wij om de zon maaken, belet dat — doch wat zou ik u eigenlijk hier meê zeggen? *vraagde* DEMOPHILUS *verder.*

Een uit het gezelſchap andwoordde, dat hij hier van begonnen had te ſpreeken, om te toonen, waaröm dat de planeeten zoo ver van de zon zijn! 't Is zoo, *zei* DEMOPHILUS, en dat kan ik u nu doen begrijpen: want als zij nu in die verſchrikkelijke vaart, die zij om de zon maaken, allen even ver van de zon af waren, dan zouden zij elkander in den weg zijn, en was 'er een, of verder van, of nader bij de zon, dan zouden de krachten, om in de zon te vallen, of van de zon af te wijken, tegen elkander niet opweegen, gelijk zij nu wel doen, en waar door elk in zijne plaats gehouden wordt — maar vrienden *vervolgde hij*, wij moeten daar van af ſtappen; wilt gij daar meêr van weeten, dan zal u het voortreffelijk *Natuurkundig Schoolboek*, vervaardigd door den kundigen BUIJS,

 en

en door de Maatſchappij, onlangs uitgegeeven, zoo veel noodig is, van deeze dingen zeggen, doch ik zal u nog eene reden geeven, waaröm de eene planeet zoo veel nader aan de zon is dan de andere: deeze is misſchien, om de ſchepſelen, welke zich op die planeeten en *bij-planeeten* ophouden. *Hier zag het gezelſchapjen elkander met verwondering aan*: ja zeide DEMOPHILUS, ik moet u, ten

4 Zeggen, dat, waarſchijnlijk, alle die planeeten *bewoond* zijn? Waaröm, *zei hij verder*, ziet gij daar zoo vreemd van op? Onze aarde is immers ook maar eene planeet, en die is door den grooten ſchepper zoo wonderlijk vervuld met allerleië leevende inwooneren, gelijk wij zien zullen, en waaröm die andere planeeten dan ook niet? Wat nut zouden zij ook anders hebben? Voor ons immers weinig of niets: want wij zouden tot ons nachtlicht die vijf zes ſtarren en hunne bijplaneeten wel misſen kunnen, daar wij ſommigen niet dan met een verrekijker ontdekken kunnen, en 'er nog zoo veele duizende andere ſtarren zijn, die licht van zich zelven geeven en ons grooter nut verſchaffen. Ja maar, *werd hem ingeworpen*, hoe maaken het die menſchen, die tien en twintig maal verder van de zon zijn dan wij? Ik zal meêr zeggen, *zeide* DEMOPHILUS: hoe maaken het die, welke zich zoo veel nader aan de zon bevinden, dat zij 'er zes maalen meêr licht en warmte van genieten? Doch wat zwaarigheid is dit! Dieren en menſchen leeven wel op onze aarde de een in eene koude de

an-

andere in eene hitte, die voor u en mij onverdraagelijk zijn zouden, en daar leeven zij zoo in, dat, als ge hunne koude of hitte verminderen wildet gij ze dan zoudt doen ſterven, wel dan is het immers ook wel mogelijk, dat GOD andere leevenden geſchapen kan hebben, die in den verſten en in den naasten ſtand aan de zon, even goed kunnen zijn en tieren, als gij en ik, in onze luchtſtreek. Het moet, ondertusſchen, op die planeeten onbegrijpelijk, in alle opzichten, anders geſteld zijn, dan bij ons. Op de eene, gelijk ik reeds zeide, is het zonnevuur zesmaal ſterker, dan bij ons, en op JUPITER daar ik u mede van geſproken hebbe, is het vijfentwintig maal zwakker; op de volgende planeet is het weder honderdmaal minder, en URANUS ſtaat nu zoo goed als nog eens zoo ver van de zon dan JUPITER. Vrienden! hoe geheel andere ſchepſelen moeten daar dan zijn, dan hier? En hoe verſchillende hunne manier van leeven, zintuigen, bezigheden, genoegens, van het onze? Mij dunkt gijlieden wordt enkele verwondering, en wilt mij hier over duizend vraagen doen, om zoo te ſpreeken, hoe dit dan toch al zou kunnen zijn. — doch ik moet u nog een ding doen opmerken, *vervolgde hij*, en dat is

Eene 5de bijzonderheid over den hemel, die gij ook al weeten moet, naamelijk: alle de overige ſtarren, buiten de planeeten, hebben ook licht in zich zelven, en dus zullen zij dan denkelijk ook al zonnen weezen. Onder deeze zijn 'er veelen, magtig veel grooter dan onze zon, en die zullen dan

 ook

ook planeeten hebben; en, zoo veel grooter als die zonnen zijn dan onze zon, zoo veel verder zal daar ook de uiterste planeet van deeze zijne zon kunnen af zijn, als ik u gezegd heb, dat onze uiterste planeet van de onze af is; en als gij dit nu eens indenkt, dan zult gij gemaklijk begrijpen kunnen, dat, al schijnen ons de starren zoo verward aan den hemel te staan, dat zij, ondertusschen, ongetwijfeld, in de beste orde staan kunnen. Gij hebt het dikmaals kunnen opmerken, hoe boomen en huizen, die in de beste orde gezet zijn, als men ze van verre ziet, geheel onregelmatig geplaatst schijnen; ik mag daar niet verder over spreeken: maar, mijne lieve vrienden! laat ons alleen nog maar eens bedenken: vijfentwintig jaaren zou een kanon-kogel werk hebben, om van onze aarde tot de zon te komen; twintig maal hooger uit de planeet die het verste van onze zon af is, wat is dat eene vreeselijke wijdte? En als gij nu reekendet, dat 'er nog maar duizend andere zonnen waren, die al weder zoo veel ruimte voor haar zelven hebben, (en dit duizendtal is niets bij het geen waarlijk plaats heeft) wat dunkt u dan van den schepper, die alles maakte? — Ik voor mij, ik verlies mij in de gedachte, wat is dat toch een vreeselijke almagt van GOD, die dat alles maakte, en eene wijsheid, die het zoo verördende; maar kenden wij wat van 't geen dáár omgaat, wat zouden wij dan te bewonderen vinden? Wij hebben toch op onze aarde alleen, die maar een stip is in vergelijking van alle die waerelden, zulk eene

onuitspreeklijke stoffe, die alle begrip te boven gaat. Voorts, *zei* DEMOPHILUS, gaat daar bij u zelven op na denken, want ik heb aan C gezegd, dat wij niet noodig hadden met onze gedachten naar den hemel op te klimmen, en wij hebben het evenwel gedaan: maar zoo uitlokkend is de beschouwing van GODS werken; en, behalven dit, had ik het voornaamste, 't geen ik u gezegd heb, noodig, voor het geen, dat in onze vraag uitdrukkelijk gevorderd wordt, en daar wij het volgende gesprek toe schikken zullen.

Te recht heeft een vaderlandsch dichter, met eenige verandering, dus gezongen:

Duizend, duizend zonne-stelsels,
In Natuurs oneindig rijk,
Mag een weetniet voor vertelsels
Houden, doch zeer heerelijk
Zullen zij verlichte oogen,
In den dag der zaligheid
Bij GODS *werken rond geleid,*
's Heeren majesteit betoogen.

Een der minste Hemelbollen,
Die, in 't ongemeeten zwerk,
Om de zon bestendig rollen,
Levert hier genoegzaam werk,
Voor de GODS *bespiegelingen;*
De aarde, een kleine waereld stip,
Heeft een waereld voor 't begrip,
Daar geen stervling door kan dringen.

VIERDE GESPREK

Overgang hier uit tot de Jaargetijden.

Goede lieden, *begon* DEMOPHILUS, ik twijfele niet, of ons laatste gefprek zal niet heel nutteloos zijn geweest, om ons met de grootste denkbeelden over GOD te vervullen: maar, als ik gisfen mag, het zal meêr een bedwelmend gevoel geweest zijn wegens zijne oneindelijk groote en veelvuldige heerlijkheid, dan wel eene duidelijke onderkenning van zijne volmaaktheden zelve: doch onze taak liet niet toe, hier over meêr bijzonder te zijn; het is, ondertusfchen, al genoeg, dat ge reeds een' onuitfpreeklijken indruk van GODS eindelooze grootheid in 't gemeen verkreegen hebt; en nu zullen wij tot zaaken overgaan, die ons de volmaaktheden van dien oneindig grooten fchepper, meêr onderfcheiden, kunnen aantoonen.

Wij willen daaröm tot onze aarde keeren; laat ons beginnen voort te fpreeken uit het geen wij in het voorig gefprek hebben ingezien, dat onze aarde rondöm de zon loopt en van dat hemellicht, en licht en warmte krijgt, maar toch altoos niet even veel licht en warmte; wat verfchilt dit nu in het hartjen van den winter, bij den langften dag; hoe komt dit toch, meent gij? Nergens anders van, dan dat de aarde, in den winter, geheel anders tegen de zon geplaatst is, dan in den zomer; ja zoo is het niet alleen in zomer en winter, maar van dag tot dag, ja van uur tot uur; geen oogenblik ftaat de aarde ftil, en zij

is daaröm, onöphoudelijk, al geduurig in eene andere plaats ten opzichte van de zon; dit merken wij wel zoo niet, maar het is toch zoo; hier aan dan hebben wij te danken de verschillende *Jaargetijden*. Wat dunkt u daar nu van, is deeze geduurige afwisselinge van saisoenen niet wel goed? — *Het ging in deezen vrienden kring gelijk overal; elk had al een verschillenden smaak, maar dit gezelschapjen was boven de gewoone verkeering daar in beter, dat elk met bescheidenheid rondborstig zijn gevoelen zeide. Dus waren 'er, die liever zouden gehad hebben, dat het altijd zomer was; andere verklaarden zich weder in de koude van den winter het gezondste te zijn. enz.*

DEMOPHILUS *andwoordde*: Herroep nu in uwe gedachten, wat wij afgesproken zijn. Men moet wel stukswijze GODS werken beschouwen, maar wij moeten niet scheiden, dat samen gevoegd is, of samenvoegen, dat gescheiden is; willen wij daaröm dit alleen prijzen, dat zoo naar onze verkiezing is, dan verwarren wij onze verkiezing met de manier, waar op iets behoort te zijn. De aarde is voor u, of mij, alleen niet gemaakt, maar behalven voor ons, ook voor alles wat 'er verder op is. Als dan nu die geduurige afwisseling van saisoenen voor alle de bewooneren der aarde, niet alleen veel beter is, dan dat 'er die afwisselingen niet waren, ja, indien wij buiten die afwisselingen ongelukkig zouden zijn, zijn zij dan niet goed, en verdienen zij onze dankbaarheid niet?

Niemand kon dit tegen spreeken. DEMOPHILUS *vervolgde*: ik zal het u daaröm zoeken

klaar te maaken en 'er GODS volmaaktheden in aanwijzen. Wij tellen vier *Jaargetijden*, gelijk gij weet; ſtelt nu, dat wij 'er ſlechts één hadden, hoe rasch zou ons die eenzelvigheid in de natuur verveelen: daar bij, het ware eens altoos zomer, hoe zoude het met onze boomen, graanen en verdere gewasſen gaan? Hoe zou het ons ligchaam ook maaken, dat toch, wanneer het zomer-weder eens wat langduurend ſterk is, meest al, daar bij, zekere afmatting gevoelt, zoo dat wij, van zelven, om korter dagen en koeler lucht zouden gaan verlangen. Wat was eene altijd duurende lente zonder zomer, die de vruchten rijp maakt, en hoe kon 'er daaröm een vruchtgeevende herfst zonder zomer of lente weezen? Van een' eeuwigen winter ſpreek ik niet, want deeze zou ons het ſpoedigst van allen verveelen moeten. Onze eigene verkiezing, de ſtaat van ons ligchaam; al wat 'er groeit en met ons de dieren, daar ik nu niet eens van ſpreeken wil, hebben derhalven, die verſchillende jaargetijden noodig; zoo is dan dit juist het beste voor onzen tegenwoordigen toeſtand.

Gij weet, ondertusſchen, zeker wel, dat de jaarsveranderingen overäl op aarde niet dezelfde zijn. Men heeft plaatsen, daar het lang aan èèn nacht, en dan weder een' geruimen tijd dag is. Dit gebeurt omtrent de poolen, dat is, op het verste in het noorder- en op het laagste in het zuider deel der aarde. Op een ander deel, te weeten juist in dien omtrek rondöm de aarde, welke midden tusſchen die gezegde noord- en zuid-poo-

len

len inligt, is het op zijn heetſte, en daar kent men, bijna, geene koude, dan bij den nacht, maar die is daar, zoo om en bij, altoos evenlang als de dag, en dat is weder wat grootsch voor die menſchen. Dit verſchil nu kan al weder niet anders zijn als wij verſchillende jaargetijden hebben. Laat mij het u kortelijk beduiden: in onze zomer, weet gij, ſtaat de zon op het hoogst naar het noorden toe, en dus hebben alle noordelijke landen, ook het barre *Groenland*, de meeste zon: maar de menſchen, die nu ver in het zuiden woonen, die zijn dan zoo veel meêr van de zon beroofd; dan zij krijgen hunne beurt weder in onzen winter, wanneer de zon laag in het zuiden ſtaat. Ziet daar: zoo heeft men overäl, om zoo te ſpreeken, zomer en winter, zoo wel als bij ons, en zoo ook, tusſchen beiden, lente en herfst. Dat gaat zoo vast zijn gang geduurende alle die eeuwen, waar van menſchen geheugenis draagen: en het komt daar alleen uit voord, dat onze aarde, in die onmeetelijke ruimte, als aan een NIET opgehangen, zich onöphoudelijk al in den zelfden weg, rondöm de zon beweegt, zonder eenige afwijking, of verwrikking in de houding zelve, welke haar eenmaal tot de zon gegeeven is — of zonder dat eenig ander van die groote gevaarten, welke ook al mede rondöm de zon zwieren, haar ontmoet, tegen gehouden, of zelfs belemmerd heeft! Ja, ik kan mij niet onthouden, hoe zeer ik de kortheid moet in acht neemen, hier dit nog bij te voegen, gij kunt uit het *Natuurkundig School-*

boek van de Maatſchappij, waar op ik u reeds geweezen heb, verneemen, hoe de aarde, en alle de overige planeeten, op hunnen kring en afſtand tot de zon blijven, deels door de kracht waar mede zij naar de zon worden aangetrokken, en deels door de tegenovergeſtelde kracht, of neiging, om van de zon weder af te vliegen, en die zij door hunne ontzaglijke rondloopende beweeging ontvangen: hieröm heb ik hier van maar met één woord geſproken, doch dit kan ik echter niet voorbij, zegge ik, hier nog toe te doen: het is natuurlijk; dat, hoe nader eene planeet aan de zon is, hoe zij te ſterker naar de zon toeneigt, en dit moet insgelijks gebeuren; hoe de planeet meêr ſtof in zich heeft, die naar de zon kan worden toegehaald; dit heeft het gedacht *Natuurkundig Schoolboek*, in het hoofdſtuk over de zwaartte kracht, duidelijk opgehelderd: dat hier nu uit volgt is dit, dat die planeeten, welke naast bij de zon zijn, om niet in de zon te vallen, eene allerſterkste beweeging moeten maaken, om die neiging te overwinnen; die planeeten, ondertusſchen, die verder van de zon af zijn, worden minder aangetrokken, en als, derhalven, haare rondloopende beweeging even ſterk was als van de eerstgenoemden, die zo nabij de zon zijn, dan overwon de rondloopende, of middenpuntſchuwende kracht, gelijk men dat noemt, haare middenpunt zoekende, of naar de zon trekkende zwaartekracht, en zij ijlden van de zon, haar middenpunt, af: maar ziet, hoe is nu daar voor gezorgd? De verst van de zon geplaatste,

loo-

loopen in eenen gelijken tijd, veel minder ruimte af van derzelver loopbaan, dan die nader bij de zon zijn van de haare. Dit hebben naauwkeurige mannen waargenomen; zij hebben daar mede in vergelijking gebragt de meerdere of mindere hoeveelheid der ſtoffe, waar uit eene planeet beſtaan mogt, en zoo is gebleeken, dat die, welke de meeste neiging naar de zon hebben, ook de ſterkste kracht, om daar van af te wijken, door de ſnelheid haarer beweeging, verkrijgen, en dat het met de minst aangetrokkene, net anders om is: dit is zoo verwonderlijk en heerlijk overlegd in ons waereld gebouw, dat niets, bijna, ons ſterker verkondigt, dat alles de aanleg zij van een onbegrijplijk, verſtandig en zorgvuldig formeerder van het zelve. Wat gevoelt gij hier bij, omtrent den grooten ſtichter en regeerer van dit ontzettend, eeuwig beweegend, werktuig? — Wij zullen ons volgend geſprek aanleggen, om het wat meêr te ontwikkelen.

VIJFDE GESPREK

Vervolg over de Jaargetijden.

DEMOPHILUS *begon de bijëenkomst met deezen godvruchtigen aanhef uit, een ſtichtelijken dichter ten deele overgenomen:*

ô Gij! wiens magt aan 't hoofd van zoo veel wareldronden,
Hun pad en kringen trekt;
Wiens woord en wil henſchiep, wiens wijsheid hun tot gronden

Van

Van doel en leiding ſtrekt;
Van u, ô groote GOD *en Heer! zijn wij gekomen;*
Naar u neigt ons gemoed!
Doel! Reden! Leidsman! Bron! ja, alles, voor de vroomen
Wat zijt gij wijs en goed!

En nu willen wij trachten, *vervolgde hij, tot het gezelſchap ſpreekende*, uit de Jaargetijden eens na te gaan, of deeze ook zoo hoog van GODS volmaaktheden getuigen.

Elk der aanweezenden, bekende hij, had, uit het geen 'er vooräf gegaan was, en het beſluit, dat hun onderwijzer op dat alles gemaakt had, een gevoel wegens GODS *Alvermogen gewaar geworden, dat hij niet kon uitdrukken*: ja, *zei* DEMOPHILUS, dat kan ook niet wel anders zijn, als ons hart maar eenige vatbaarheid heeft voor rechte aandoeningen. Hier al weder, zoo wel als bij de beſchouwing van den hemel, vinden wij zijne eindelooze kracht en goddelijkheid aangeweezen; laaten wij ons dit toch diep in de gedachten prenten, op dat wij ons dit beſtendig herinneren. Alles rust op dat eeuwig vermogen en dus kan dan ook niets verandering maaken zonder zijnen wil; en bij alles, wat wij maar te wenſchen vinden, zal, in zoo verre het op zijn vermogen aankomt, hem dan ook niets ondoenlijk zijn: maar, vrienden! wat werkt nu die gedachte van dat ontzaglijk alvermogen eigenlijk op uwe harten uit? Geeft het u liefde, vertrouwen en verdere goed aandoeningen in? Ik voor mij, als ik zoo ſtaröog op hemel en aarde, en denk,

dat die vreeslijk groote waereld, met alles wat daar in is, zoo eenig en volkomen van dien GOD afhangen, dan kan ik sidderen en beeven, bij die gedachten, op dat alvermogen; en ik zou 'er mij eêr voor verbergen zo ik konde, dan naar het zelve opzien: doch dat laatste doe ik al dra ook, en dan is het mij niet tot schrik, maar tot troost, dat GOD zoo almagtig is. Hoe komt dit, denkt gij? Ik zal het u maar zeggen: ik denk dan daar bij, ik weet en zie uit alles even zeker, dat die almagtige even eindeloos goed over zijne schepselen is. — Komt; dat moeten wij ook onderzoeken, en dan zal de schrik eindigen in liefde, vertrouwen, en dankzegging.

Hadden wij geene veranderinge in de jaargetijden, dat zou niet goed weezen, zoo als wij al gezien hebben; nu dan, die goed doet noemen wij goed. GOD doet dan hier mede goed aan ons; het is goedheid, dat wij niet nader bij, niet verder van de zon af, zijn; dat de aarde in dien wonderlijken en snellen loop om de zon geregeld gehouden wordt, en dat dit zoo al voort duurt; al die almagt is goedheid voor ons.

Ziet nog eens wat verder — U opmerkzaam te maaken op de vreugde die ons de schoonheden en het aangenaam gevoel, bij eenen heerlijken lentedag, veröorzaaken, dit dunkt mij niet noodig te zijn, en als gij in den zomer alles ziet rijpen, graanen, vruchten, deeze en allerlei andere dingen, al ten gebruike mede van den mensch, dan zult gij u daar bij zelve de hooge goedheid van

GOD

GOD wel gemaklijk verbeelden, en danklijk te erkennen vinden: maar op eenen vrucht geevenden herfst doet de milde goedheid, ſtormen, watervloeden en meêr andere onäangenaamheden volgen, en eindelijk daar komt de barre winter; kunnnen wij daar ook goedheid in vinden? misſchien is dat wel een kwaad, dat tegen al het andere goed maar naauwlijks kan opweegen?

Iedër keek den ſpreeker met verlangen aan, wat hij daar van zeggen zoude.

Hij begon weder: Over ſtormen, ongelukken van onweders, watersnooden en dergelijken, die de jaargetijden, ſomtijds niet, ſomtijds al voordbrengen, daar van ſpreeken wij als wij over GODS *ſtraffen* handelen; nu moeten wij alleen ons bepaalen tot de onäangenaamheden, die aan de minst günſtige jaargetijden altoos eigen zijn.

Houdt toch maar in 't oog, dat de afwisſelingen van koude en warmte, winter en zomer, noodzaaklijk zijn. — Onze landen, bloemen, boomen, dieren, graanen, wij zelven, zouden geheel anders moeten zijn, als 'er geene jaargetijden waren, dat is, wij zouden al dat genoegelijke moeten misſen, dat wij daar nu van hebben, en wat dan? dan zouden wij andere dingen hebben, zult gij misſchien denken: maar gelooft mij, 'er zou weinig verſchot, of verandering van dingen tot onze nooddruft, of verkwikking op aarde zijn, als 'er geene jaargetijden waren; nu brengt elk land, juist om dat zij 'er wel zijn, onnoemelijk veele dingen voord, die men

men elders niet kent, en daar allen welkom zijn, — al weder nieuwe goedheid!

Maar al wijders:

Hoe zacht en bijna onmerkbaar, heeft GOD de overgangen van het eene faifoen in het andere gemaakt! De aarde, van oogenblik tot oogenblik, omtrend de zon, veranderende, komen wij ongevoelig van den zomer in den herfst, en, terwijl wij de zegeningen van deezen laatften nog inöogften, ftappen wij den winter te gemoet, en deeze is 'er niet, of wij reekenen al fpoedig op het langen der dagen, en zoo klimmen wij al zachtjens naar de lente op; dit is niet alleen genoeglijk zoo te ondervinden: maar indien het anders ware ingericht, dat wij, naamelijk, in eens, plotflings, van het eene faifoen in het andere overgingen, denkt eens hoe nadeelig dit zijn zou, bij voorbeeld, voor onze gezondheid: en zoo zou het voor alles weezen. Wat heeft GOD bij de jaargetijden nog gegeeven? Dit, dat elk zijne eigen hulpmiddelen medebrengt, om ons het lastige, dat 'er in mag zijn, draaglijk te maaken. Bij de zomer hitte hebben wij allerlei ververfchende en, voor het ligchaaam, heilzaame groentens, en al vroeg verkoelende vruchten: willen wij meêr? de goede fchepper heeft ons boomen in foorten gefchonken, die ons verkoelende fchaduwen kunnen bezorgen. — Bij den winter hebben wij weder boomen en andere brandftoffen, om ons te verwarmen; wij hebben bouwftoffen tot goede wooningen; middelen om onze donkere avonden te verlichten; de wol en wat al meêr,

meêr, om, uitgaande, den indruk der koude te weeren; wij hebben bij die korte dagen en lange avondſtonden een' tijd, dien, wij in den zomer minder vinden, om ons door leezen, door verkeering, te vermaaken, om overleg omtrend de bezigheden van het volgend jaargetij te regelen; die tijd is waarlijk op zich zelven een onbetaalbaar geſchenk. Dat alles nu ontvangen wij van den grooten Schepper; onze zaak is het daar van een wijs gebruik te maaken: maar dat wij de goede gelegenheid tot dat alles hebben, immers dat hebben wij hem te danken, en wat anders dan zijne goedheid? ja niemand uwer, hier van houde ik mij verzekerd, zal loogchenen, indien hij het verſtand bezit, om alle die winter voorrechten wel te bézigen, dat hij ook dit verſtand aan de zelfde goedheid te danken heeft.

DEMOPHILUS *deed hen nog opmerken, wat eene gerustheid het voor den meesch geeft, dat hij zoo vast op de wederkeering van ieder deezer natuurwisſelingen kon ſtaat maaken.* Nu, *zeide hij*, rekenen wij daar op, en werken dus, voor het toekomende, met zekerheid voor uit. — *Hij bragt hun onder de aandacht, dat, gemeenlijk, ieder jaargetijde op het aangenaamst verördend was; dat goede zomers wel de meeste, en harde winters de zeldzaamste zijn; hij ſprak van het nut, dat dieren, en planten trekken uit de verſchillende luchtsgeſteldheden, en den ſtaat van rust, waar in de meesten der zelven, geduurende den winter, verkeeren: maar ook, hoe dit ſtrenge jaargetij, al verder, ook dienen moet, om onheilen voor den volgenden goeden tijd voor te komen.* — De winter,

ter, *zei hij*, doet verſcheidene dieren omkomen, die ſchadelijk zijn, wanneer zij te veel worden; duizenden van ſlekken mieren, rupſen, muizen gaan daar in verlooren; kwaadäartige ziekten, meêrmaalen in den herfst woedende, worden door den winter verdreeven, oneindig beter, dan door medicijnen geſchieden kan: zoo is, onder anderen, de vorst een onfeilbaar geneesmiddel tegen den rooden loop, en het zelfde kan van meêr krankheden gezegd worden. — Om ontelbaare heilrijke einden, van alle die ſoorten, te bereiken, moeten de winters al eens zeer hard en langduurig weezen; ja, ſtormen, ijsgangen en overſtroomingen, brengen ſomtijds zichtbaare zegeningen aan, of verhoeden onheilen; *doch hier over zou hij op een anderen tijd ſpreeken, gelijk reeds gezegd was.*

ZESDE GESPREK.

Beſluit der Jaargetijden.

De welmeenende vriend was met zijne medegezellen niet weder bijëen, of hij begon nogmaals van de jaargetijden *optehaalen; hij zou nu eens ieis zeggen van andere landen; daar hem nu niemand in de rede konde vallen, willen wij hem onäfgebroken hooren.*

Vrienden, *zei hij*, wij hebben, zoo veel ons kort beſtek toeliet, gezien, dat het almagt en goedheid van GOD is, dat wij onze verſchillende jaargetijden hebben; wij en alles wat er om ons leeft, hebben die veränderin-

gen ook noodig, en daaröm is het dan ook weder een zegen, dat wij, en al wat wij rondöm ons zien, ook zoo juist voor die veränderingen geschikt zijn, om dezelve te verduuren. In andere landen is het mede zoo, daar is alles even weldaadig en met gelijk vermogen van GOD toegerust: als wij in 't vervolg over dieren en planten spreeken, zal ik u kortelijk eenige aanmerklijke noemen, die u vreemd zullen voorkomen. Nu wil ik hier mede beginnen, dat, waar men ook op aarde komt, allen, ook al bij de verschillende jaargetijden, voor zoo verre zij die hebben, bestaan, leeven, groeiën en zoo veel mogelijk gelukkig zijn.

Aan de noord- en zuidpool, te vooren genoemd, is het, zelfs als zij hunnen zomer hebben, verbaazend koud, en integendeel, op dat deel der aarde, daar men overäl net tusschen beiden in is, zou de warmte voor ons onverdraaglijk vallen: doch ziet daar weder eene groote goedheid; alles wat däär is, dat bevindt zich daar juist zoo wel bij hunne gesteldheid als wij bij de onze. Daar is, bij voorbeeld, de *Groenlander*, die in 't midden van eeuwigduurende ijs- en sneeuwbergen, om zoo te spreeken, leeven moet; hij leeft 'er te vreede, en wel zoo, dat men menschen uit dien omstreek, hierbij ons gebragt, heeft zien kwijnen, al maar wenschende, om weder in hun, voor ons zoo afzichtelijk, vaderland te zijn. Den bewooneren der heetste luchtstreek gaat het mede zoo; hoe komt dit toch? Gij denkt mogelijk van de gewoonte: maar dat zou dan op zich zelve al weder eene goedheid

heid in GOD zijn, dat hij de mogelijkheid gemaakt heeft, om aan zulke naare landstreeken, gelijk wij ze noemen zouden, te kunnen gewennen; doch neen! het is geene gewoonte; hun aart komt juist met hunne woonplaatsen overëen, en daarom willen zij 'er zijn, daaröm zijn zij ook dáár alleen vergenoegd, en hebben het dáár alleen naar hunnen zin.

Begrijp, vooreerst, dat die menschen een ligchaam hebben, dat juist voor dien staat gevormd is: de opperhuid, de zinnen, het bloedgestel, de zenuwen, ja de ziel zelfs dier menschen is, om zoo te spreeken, voor hun verblijf, bezigheden en genietingen gevormd. Begrijpt eens, dat de *Groenlander*, van kindsbeen af, in walvisch, spek, traan en dergelijken, waar van wij gruwen, wordt groot gebragt, en dat verre verkiezen zou boven onze uitgezochte gerechten; hoe moeten dan zijn smaak, zijne ingewanden, enz. niet van de onze verschillen? en dit alleen toont dan ook, dat hun geheel gestel andere voedsels behoeft, dan het onze; van dergelijke voedsels, zoo voor hunne behoeften geschikt, hebben zij te water, te land, of op hunne ijsvelden, zoo veel soorten, om verandering te maaken, als wij in onze spijzen. Daar bij leevert ieders gewest hem ook de verweermiddelen op, tegen de ongemakken zijner luchtstreek en geneesmiddelen voor zijne krankheden, gelijk wij ook tegen de onze vinden; tegen de koude hebben de bewooners van het noorden, die ons beter, dan die van het uiterste in het zuiden, bekend zijn, ver-

ſchot van dieren, welker hairig en donzig vel hen overvloedig kan beſchermen; beeren, ſabeldieren, hermelijnen en meêr anderen, leeveren hen dit, en dan vormen zij daar van nog wapentuigen en gerieflijkheden, waarvan zij zich volkomen naar hunnen zin behelpen kunnen. — Even zoo gaat het de bewooners der heetſte gewesten, daar vindt men zeldzaame boomen en gewasſen, die opzettelijk tegen de ongemakken dier luchtſtreeken verördend zijn. Men vindt 'er verſcheurende dieren, die alles, wat verrotting, en verderffelijke aanſteeking in de lucht verwekken zoude, gretig verſlinden, en waarvan wij in het vervolg nader ſpreeken zullen: men vindt 'er, dit weet gij, alle verkoelende vruchten, van ontelbaare ſoorten; en dan ook nog ſpecerijën, die daar uitneemende diensten doen: want de warmte verhit niet alleen het ligchaam, maar verzwakt het ook, en daartegen nu dienen de gedachte kruiderijën uitneemend; met één woord, overäl op aarde, waar ook, mag men zingen:

Wie wou mij wonderbaar bereiden?
Een God, die mij niet nodig heeft.
Wie wou mij zo weldaadig leiden?
Hij, door wiens zorg het alles leeft.
Wie maakt mij in mijn' ſtand te vreden,
Wie bied mij allerwegen kragt?
Wie deelt mij al mijn welvaard mede?
Hij, even goed, als ſterk van magt.

Merk

Merkt verder op, zeide DEMOPHILUS, dat zeer veele dingen in vreemde landen, zoo eigen aan die landen zijn, dat zij elders, of flecht, of geheel niet tieren willen, het welk almede, ten deele althans, aan de verschillende faizoenen is toetekennen; dit tekent ons weder eene nieuwe goedheid van GOD — hier door, immers, heeft ieder land en volk iets, waar op het als zijn eigendom roemen kan — en daar men, hoe gezegend ook eenig gewest mag zijn, altoos wat noodig heeft, of het ten minsten zich verbeeldt, dat elders gevonden wordt, dus moet men dan aldaar kennis maaken, om het te krijgen; en zoo komen de *reizen* in de waereld, terwijl ons deeze weder die nuttige boeken verschaffen, welke *reisbeschrijvingen* heeten; daar wij, zonder de ongemakken dier moeielijke togten zelve te beproeven, al leezende zoo veel vermaak en nut van trekken. — Al vroeg hebben de menschen, eerst uit nieuwsgierigheid, vervolgens uit behoefte of hebzucht, zich tot reizen gezet; — hoe meer men ontdekte, hoe gretiger men wierd — menig land en zeldzaamheden, aldaar voorkomende, zijn toevallig ter onzer kennisse gebragt; andere, na veele opzettelijke beproevingen. — Veel zou hier van te zeggen zijn, dat u tot eerbiedige opleidingen naar GOD zou kunnen dienen. — Merkt dit nog alleen op, dat men ook al aan den verschillenden stand der aarde, en haare overhelling te danken heeft, de geregelde afwisseling der zoogenaamde passaatwinden en weersveranderingen, die den zeeman, in zijne uitgestrekte

te omzwervingen, zoo overnuttig zijn.

Doch uit al het gezegde ſpruit nog een voordeel, daar ik nog één woord van ſpreeken moet. — De koophandel, naamelijk, de zenuw van den ſtaat, de bron waaruit het vaderland voortijds zoo veele ſchatten geput heeft; hoe veele menſchen trekken daar hun beſtaan van, zoo daar de goederen afgezonden, als daar zij gelost worden? — Eertijds was dezelve niet dan eene verruiling van de eene waar tegen de andere: doch naderhand heeft men geld ingevoerd, en ook deeze uitvinding is al weder iets groots, waar voor GOD, al eer de menſchen daar op bedacht waren, in de rijke goud- en zilvermijnen van *Amerika*, en elders gezorgd heeft; met den koophandel paaren zich nog belangrijke zedenlijke voordeelen. —De verſchillende natiën leeren elkander kennen, komen in de gelegenheid, om zich onderéén te verbroederen, en dit zou ook geſchieden, als de menſchelijke verkeerdheden dit oogmerk niet tegenſtreefden: en hoe billijk zou dat intusſchen weezen, zoo tusſchen geheele volken, als tusſchen menſchen onder elkanderen! Wij zijn toch, immers, allen kinderen van een en hetzelfde huisgezin; die beſchaafd zijn kunnen de onbeſchaafden, en deeze laatſte weder aan de eerſten ten leermeester zijn: wat heeft men niet van de Wilden zelf al goeds geleerd? — Hier bij komt het te pas u te zeggen, dat geleerdheid, kunsten en weetenſchappen, indedaad door den koophandel, en het reizen over en weder over de aarde, uitgebreid zijn, en wanneer de-

zel-

zelve, bij het volk daar zij gezeteld waren!, zouden zijn te niete gegaan, en dus geheel verlooren geraakt, daar wierden zij, door een ander volk, met het eerste dus bekend geworden, weder opgevat.

Ziet daar, zoo nuttig is het, dat het overäl op aarde niet evenëens gesteld is, en dus, hoe nuttig dan ook de verschillende luchtstreeken, en jaargetijden zijn, zonder welke dit zoo niet zoude kunnen weezen. Ik had hier nog veel over te zeggen, maar het is tijd, dat ik u liever nog iets bij deeze gelegenheid, over GOD doe opmerken.

Wat dunkt u, als eens iemand eene zeer kunstige fabrijk uitdenkt, en aan den gang brengt, daar onnoemelijk veele groote en kleine raderen in te pas kömen, en hij maakt daar veele menschen gelukkig mede; dan zult gij dien man, om de kosten en moeite die 'er aan zulk een fabrijk vast zijn, vermogend, en om het voordeel, dat hij 'er voor die menschen tevens mede bereikt, zult ge hem ook een weldaadig man noemen: maar om de uitvinding en het in werking brengen van zulk een groot en wonderlijk kunststuk, verdient hij toch ook wel een naam; als ik dat nu wijsheid noeme, daar zult gij niet tegen hebben, want wijsheid is het toch ook, als men een goed oogmerk door veele dingen, welke daar toe noodig zijn, bereikt; hoe verstandiger men die te samen verbindt, en hoe veelvuldiger de goede oogmerken zijn, des te grooter is al de wijsheid van dien man: dat stemt gij immers altemaal toe vrienden? nu! dan hebben wij hier, wat wij nog van

GOD moeten zeggen, dat hij, naamelijk, in de jaargetijden ook eene wijsheid aan den dag legt, die zoo hoog is als zijne magt en goedheid, doch die wij onmooglijk al weder niet anders, dan bij ſtukken en deelen beſchouwen kunnen. Wat een ontzaglijk werktuig is de geheele waereld niet! Vreeslijk voor onze verbeelding is de aarde alleen! En wat is 'er op die aarde al, dat GOD doet ſamenloopen door zijne magt en ter betooning zijner goedheid bij de jaargetijden! Ziet eens, wat is een vlokjen van de ſneeuw? Dit winterverſchijnſel dient al mede tot een groot nut, want daar dezelve op de bergen valt, en dat ook in zeer heete landen gebeurt, daar wordt dezelve, ſmeltende, de oorzaak van weldaadige bronnen en rivieren; bij ons verſtrekt zij, op de vlakke grond onder anderen, tot een weldaadig kleed, om de ſchade der te groote vorst te weeren, gelijk u bekend is: maar hoe veele millioenen ſneeuwvlokjens moeten 'er wel vallen, om eene kleine tuin te dekken, en wat is nu ieder ſneeuwvlokjen, zeide ik? — het is een kunstſtuk, en elk is al even kunstig weder van het ander verſchillende, zoo dat een geleerde waarneemer, alleen een geheel boek over de ſneeuwfiguuren geſchreeven heeft. — Wat ziet gij 's winters op uwe bevrozene glazen wonderlijk fijne en dikwerf onnavolgbaare ſchoone ſchilderingen — de rijm of rijp, zoo als ze op de boomen, of ook op uwe klederen valt, is eene overfraaië zaak; elk deeltjen daar van is het; geen mensch kan iets daar van recht namaaken: maar, zult gij

vraa-

vraagen, hebben die kunstige gedaanten dan ook een wijs oogmerk bij den Schepper? Hier ſtaan wij dikmaals verlegen in alle GODS werken: maar konden wij het altoos vinden, dan ging GODS wijsheid in zoo verre niet hooger dan onze: doch dit verzeker ik u, hoe verder iemand die oogmerken, waarom alles zoo is, gelijk het is, uitvorscht, hoe meêr hij met verwondering zeggen moet: *ja waarlijk dat behoort zoo te zijn gelijk het is, het is goed, onverbeterlijk goed; zoo en niet anders, moet het zijn.* Begrijpt gij zelfs van de ſneeuw niet, dat, bijaldien de vlokken zoo vast waren als de hagel, dat zij kwaad, in plaats van goed, bij het nedervallen, doen zou. Waren die harde deeltjens klein genoeg, om, vallende, niets waar op zij komen, te bezeeren, hoe zouden zij eene zoo goede dekking kunnen maaken gelijk zij doen; nu zijn zij groot genoeg om ſpoedig zulk een dekkleed ſamen te ſtellen en tevens zoo luchtig door hunne kunstige ſamenſtelling, dat niets daar onder verſtikt, en dat zij te gelijk zeer gemakkelijk tot een vast pad kunnen worden ſamengedrukt, om ons het gebruik der wegen niet onmogelijk te maaken. Zoo kunnen wij van de kleinſte dingen, welker kunſtigheid wij ontdekken, ook overäl meêr of min aantoonen, dat zij op die wijze juist het nuttigst zijn, en dus GODS wijsheid vermelden.

Vrienden! wat gevoelt gij, *dus ſloot* DEMOPHILUS *dit geſprek*; is GOD zoo wijs zelfs in een ſneeuwvlokjen? Wat zouden wij dan moeten zeggen, als wij eens tot de dingen kwamen, waar door dat vlokjen zoo wordt

ſamengeſteld ? — hoe veel wijsheid moet 'er uit de wolken te leezen zijn? en daar deeze in den zomer zoo veel verſchillen van in den winter, en dat door onzen ſtand tot de zon, gelijk wij zagen, hoe veel wijze middelen zal GOD dan ook al in dien verſchillenden ſtand, tot de zon werkzaam maaken, — keeren wij ons tot de aarde zelve, geen ding, geen verſchijnſel, geen uitwerking, die 'er in eenig jaargetij gebeurt, of het zegt altemaal, GOD is oneindig wijs, eene onöverzienlijke menigte van dingen loopen 'er in te ſamen, ieder is wonderlijk ſaamgeſteld, en uit al dat onnoemelijke en wijze beſtaat het geheel; laat het u toch treffen, en denkt bij ieder bloempjen en kruidjen van den zomer na, wat gij van deszelfs aart en wording al uitvorſchen kunt, en elk blaadjen zelfs, zal u ondoorgrondelijke wijsheid leeren,

ZEVENDE GESPREK.

Overgang tot de dieren, derzelver voordbrenging.

Vrienden! *ſprak* DEMOPHILUS, wij willen ons nu, zoo als gezegd is, tot afzonderlijke deelen van GODS ſchepping op aarde bepaalen, wij zullen daar bij zoeken in acht te neemen, wat wij afgeſprooken zijn, te weeten, het een uit het ander te houden, doch ook zoo veel doenlijk, alles bij eenig deel neemen, wat 'er toe behoren mag; beginnen wij met de dieren, daar zal ons deeze dubbele regel geduurig te paſſe komen.

Laat

Laat mij een voorbeeld noemen, dat ons tot eene goede leering, ook voor ons gedrag, dienen kan. De vraag bepaalt ons, met zoo veele woorden, tot de *voordbrenging der dieren*; de ondervinding leert, dat daar aan een gevoelig vermaak verbonden is: deeze schikking van den Schepper verdient onze bijzonderlijke opmerking: maar als wij niet verder denken, dan houden wij dit vermaak ook voor een afzonderlijk oogmerk, en zoo wordt menigëen, door zich, zoo veel hem dit vermaak gebeuren kan, daar aan toe te geeven, ongelukkig, en het wordt hem tot zonde.

Het is derhalven niet genoeg, dat wij iets weeten, dat het op zich zelven zoo is: maar wij moeten ook nadenken, waar toe het alzoo weezen mag. Dit hebben wij ook in ons voorig gesprek gezien, dat ons vooräl tot de ontdekking van GODS wijsheid leiden moet.

De voordbrenging der dieren is zeer onderscheiden; allen enkele uitgezonderd, komen uit eiëren voord: doch met dit onderscheid, dat bij eenige de moeder slechts de eiëren, bij anderen de jongen zelve voordbrengt; de laatste worden leevendbaarende genaamd. Als ik u dit nu in het bijzonder mogt uitleggen, dan zou ik veel over GODS goedheid en wijsheid in deeze schikking kunnen voorhouden: doch wij willen ons voldaan houden, met het geen gij daar zelve van zeggen moet, en wat is dit? Waren 'er geene eiërbaarenden, dan misten wij, landlieden, dien aanmerkelijken tak van handel, welke onze hoenders, ganzen, eenden ons verschaffen; dan

mis-

miste het menschdom dat aangenaam voedfel, het welk in veele gevallen een geneesmiddel is. Dit andwoord zult gij allen zeker geeven; en menfchen dier landftreeken, alwaar andere vogelen dezelfde dienften doen, daar zij ook eiëren van fchildpadden en meêr dieren hebben, waardoor fomtijds arme fchipbreukelingen onverwagt zijn in het leven behouden, zullen dit zelfde zeggen; goedheid is dit dan weder van GOD, niet waar? zijn magt is hier zoo ook weder te zien; want het geen de eiëren in deeze dieren formeert, bevrucht en bewaart, zijn overkunstige werktuigen; zijne wijsheid beftuurde die almagt in die werktuigen zoo te maaken, en dezelve juist te leggen in dieren, welker eiëren voor ons zoo heilzaam zijn.

Doch gij moet u door dit laatst gezegde niet in de gedachten laaten brengen, als of GOD alle eiëren tot ons gebruik verördend had; 'er zijn ook dieren die deeze voortbrengen, en waar mede GOD een geheel ander oogmerk heeft; hier herinnert ge u aan rupfen, fpinnekoppen, mieren, wespen en dergelijken; waaröm heeft GOD toch gewild, dat deeze hunne jongen in een groot aantal niet in een verborgen hoek voordbragten? erkent gij 'er ook niet in eene fchikking van vermogende en weldaadige wijsheid, dat zij huns gelijken in eiëren voortbrengen en op boomen, of elders plaatfen, daar wij ze vinden en voor dat zij uitkomen, vernielen kunnen! zoo is het met anderen voor het leven der menfchen veel gevaarlijker dieren; de krokedil, bij voorbeeld, een allerverfchrikke-

lijkst

lijst beest, dat zonder moeite een geheel mensch verslindt; slangen, waaronder 'er zijn die het zelfde doen, of door hunne beet een doodend vergif in ons bloed storten, komen ook al uit eiëren voord. Daar is, bij voorbeeld, de ratelslang, de schrik van menschen en dieren, die in den omtrek zijn, de moeder deezer beesten legt haare eiëren dikwijls, al weder door eene neiging, die 'er de goede Schepper in gelegd heeft, op zulke plaatsen, daar zij door menschen kunnen gevonden, en het schadelijk gebroed, dat zij inhouden, verdelgd kan worden. Hoe lastig zou het nu in tegendeel weder zijn, bijaldien onze huisdieren, en bepaaldelijk het geen wij daar van ongedierte noemen, zich door duizenden van eiëren vermenigvuldigden, zouden zij niet denkelijk in al te groot getal doorbreeken? Wanneer wij eens stelden, dat de ratten, die bij de koorn opleggers zoo zeer gevreesd zijn, ergens in een verborgen hoek, eene menigte eiëren verstaken, en waarvan de jongen zoo haast zij uitkwamen, aanstonds zoo grif op hun werk waren, als de jonge vogeltjens wanneer zij maar uit het ei zijn? In de visschen, ondertusschen, waar van eene onnoemelijke menigte dagelijks noodig zijn, zien wij daar tegen, dat zij hunne eiëren, die wij de kuit noemen, en eene ontelbaare hoeveelheid voordbrengen.

Dus blijkt het ons, dat GODS magt hier ook met wijsheid is te werk gegaan, en het goede voor den mensch bedoeld heeft: maar wij bedriegen ons evenwel, als wij meenen, dat hier bij GODS volmaakte bedoelingen ophou-

houden, hoe toch zou het vogeltjen vliegen kunnen, als het met voldraagene jongen, gelijk de viervoetige en andere dieren, bezwaard was, en hoe zouden de laatste weder zich aan de zorg der vogelen voor hunne eiëren en gebroedsel kunnen overgeeven en te gelijk tot hunne overige diensten bekwaam zijn? Zoo is GOD niet alleen op het nut van den mensch, maar ook van de dieren zelven, en veel verder, bedacht geweest, en te grooter wordt zijne goedheid immers, hoe hij 'er meêr goeddoende oogmerken bij had, en zoo ook zijne magt en wijsheid, die zulks zoo daadelijk werkstellig maakten.

Doch ik moet u nog andere dingen, omtrent de voordbrenging der dieren doen opmerken; is dit ook niet wat groots in uwe oogen, dat in de eiërbaarenden, de jongen, zoo als zij uitkomen, meest alle, hoe wel kleine, evenwel aanstonds alle hunne deelen en krachten hebben, om voor zich zelven te zorgen, dit zietge wel niet zoo zeer in alle vogelen, maar zeer zeker in die soorten, waar van de moeder, zoodra zij haare eiërtjens gelegd heeft, sterft, en dus niet meêr voor haar kroost kan zorgen. Hoe wordt nu het diertjen in zijn ei zoo volmaakt, mag men zeggen; wij maaken dat op, uit de groote eiëren, want kleine kunnen wij niet onderzoeken; in die groote nu, bij voorbeeld de hoendereiëren, heeft men waargenomen, dat, van het eerste oogenblik af, het begin van het beestjen, als een leevend punt of stipjen, doch nog geheel niet gefatsoeneerd voorhanden is; met den tijd ontwikkeld zich dat leevend stipjen en krijgt de gedaante van

het

het beestjen, en dat al door middel van het geen, behalven dat vruchtjen zelve, in het ei gevonden wordt; hieröm is alles binnen het ei in eene onöphoudelijke werking, ter formeering van het diertjen, en om het tevens te voeden, en tot die bekwaamheid te brengen, dat het zelve, zijn eitjen verlaaten kan. Is u dat niet alweder een aanbiddelijk blijk dier Goddelijke volmaaktheden, welke wij reeds dikmaal bewonderd hebben? Maar zoo als het in dat groote is, zoo denkt men billijk, dat het in het kleine ook al zijn zal, derhalven dan ook in de eitjens van rupſen, visſchen en andere gediertjen, waar van ſommigen zoo klein zijn, dat men ze voor ſtofjens houden zou, of die reeds het oog, ja ook het vergrootglas ontglippen, daar in moet dan het beestjen, en al wat wij in het groote ei vinden, ook van den beginne af voorhanden zijn; in dat over het hoofd gezien ſtipjen moet die beweeging en werking ook al voorvallen, en dat geſchiedt en blijft voordgaan zelfs in de ijsſelijkſte koude en vorst, welke anders alles doordringt, waar aan die kleine ſchepſeltjens in de open lucht zijn blootgeſteld. Ziet hier reeds uit, dat wij tot geene zon of maan behoeven op te ſtijgen, maar dat wij in het geen te klein is voor ons oog, de onbedenkelijke grootheid van den Schepper verneemen kunnen.

In de voordbrenging der dieren is ook dit zeer opmerkelijk, dat de natuur onveranderlijk dezelfde ſoorten en geſlachten bewaart. 'Er zijn, ja, natuurkundigen, welke meenen o-overblijfſelen van dieren gevonden te hebben,

waar-

waarvan wij thands de wedergaê niet meêr onder de leevenden aantreffen, en daaröm wil men, dat zulk soort zou uitgestorven of verdelgd zijn. Dit gevoelen wordt echter met reden door anderen tegengesproken, en het is aan den anderen kant zeker, elk soort en geslacht brengt onveranderlijk zijns gelijken voord: maar men kan de soorten der dieren niet vermenigvuldigen, twee verschillende kan men samen doen paaren, en hier komt een jong uit voord, dat iets van vader en ook iets van moeder heeft, en dus al een bastaard schepsel tusschen beiden is', doch dit middensoort zal niet verder vermenigvuldigen; men heeft het in de paaring van onderscheidene vogels, en viervoetige dieren beproefd, gelijk met het paard en den ezel, deeze geeven een jong, dat men muilezel noemt, doch zelden of nooit zullen deeze voordplanten, hoe ritsig zij ook zijn, dus kunnen zij nooit de aarde met één nieuw ras van dieren bevolken. Vraagt gij nu wat grootsch daar in voor den Schepper leggen mag? Bedenkt dit alleen, het geen wij in een volgend gesprek zullen aanroeren; ieder soort van dieren, is eene groote rei of reeks van dieren, waar van de eene wel van de andere verschilt, maar echter zoo verschilt, dat, als men die beschouwt, welke het naast met elkanderen overëenkomen, men met nieuwe verwondering erkennen moet, dat, zoo na als deeze bij elkander komen, de verderen ook al gelijken naar de naaste, die hen voorgaat, of volgt; zo, derhalven, 'er eene soort tusschen beiden uitgenomen wierd, dan

dan zou 'er eene gaaping zijn; die twee, tusſchen welken hij uitviel, zouden niet zoo tot elkanderen ſtaan, als de groote Schepper tot eenen vasten regel, in den reeks deezer ſchepſelen, gemaakt heeft; even zoo zou het zijn, als 'er een nieuw ſoort tusſchen beiden wierd ingeſtoken. Deeze langzaame en geregelde opklimming in het verſchil der dieren, vindt men in alle andere ſoorten van ſchepſelen, en die hebben al verder plaats tusſchen ſoorten en ſoorten. De natuurkundigen noemen dit de ladder der natuur, of de trapswijze overgang der werken GODS, en hier is al weder wijsheid, magt en goedheid van GOD allerwegen op het zichtbaarst voor handen. Want hoe ſchoon is het, dat in dat groot, verbaazend groot, tafereel van ſchepping, even als in een ſchoon ſchilderij, geene hardigheden, geene afſteekende randen, het gelijkſoortige nevens elkander plaatſen, maar alles zacht en ongevoelig, van het een in het ander overvloeit! — Het verſchaft ons ook het gewigtigst voordeel: want, is ons in die oneindige keten maar eenige ſchakel bekend, wij kunnen, daar de naastliggende ſchepſelen daar mede eenige overëenkomsten hebben, dezelve tot ons nut en vermaak ook leeren kennen, door ſlechts op de verſchillen, die hen van elkanderen ſcheiden, acht te geeven. — Laat mij dat nog kortelijk met een voorbeeld ophelderen: gelijk ieder geſlacht en ſoort der wezens, hunne gelijkheden en ongelijkheden tot elkanderen hebben, zoo is ook ieder afzonderlijk wezen van het eigen ſoort en geſlacht weder van het an-

ander verschillende. Ziet eens de onderscheidene soorten van menschen, de rassen van paarden, honden; allen behooren zij tot dat vak van wezens, waar toe wij hen brengen: doch hoe ongelijk is de een aan de andere in ontelbaare opzichten, juist zoo als een blad van denzelfden boom, niet even zoo is als het andere, maar zij hebben een der hoofdtrekken, waar in zij overëenstemmen; deeze weeten wij, ten ruwsten althans, en daarop gaan wij voord — verwagten, naamelijk, van menschen wat menschelijk is: — maar verwagten dit van onredelijke dieren niet, hoe na zij in figuur, in list en vaardigheid den mensch nabij komen! — En zoo doen wij van dier tot dier, van dier tot plant, van plant tot plant, enz. als gij dit nadenkt, dan zullen u ontelbaare voordeelen, voor den geest komen, die wij van die aanëenschakeling der wezens, in het dagelijksch leven trekken: doch die wij niet opmerken, om dat wij daar aan gewoon zijn — en wat zou het weezen zo het anders ware, zo wij niet zeker wisten, dat het paard altoos een paard blijft, nooit den moed van den leeuw, de bloeddorst van den wolf, noch de verraadelijkheid van den tijger verkrijgen zal? — Van gelijken, zo GOD niet gezorgd had, dat geene dieren, van geheel strijdige hoedanigheden zich vermenigvuldigen konden, waar door nieuwe soorten ontstonden, die gevaarlijk, ontembaar of gansch nutteloos konden worden? Welk eene onzekerheid moest zulk eene vermenging omtrent alle dingen geeven? Hoe goed is het daarom, dat

al-

alles in dit opzicht blijft en blijven moet, als van het begin der ſchepping.

Ik moet omtrend de voordbrenging der dieren nog meêr zeggen, het geen alweder treffelijke bewijzen van de volmaaktheden van den Schepper openlegt. Ik heb u in dit geſprek al een en andermaal op de rupſen geweezen, doch in deeze is nog dit opmerkelijk, dat dit diertjen vierderlei gedaanten ondergaat; van eene rups wordt het een popjen; de pop wordt een uiltjen, en dit legt de eitjens; waar toe dit zoo door den Schepper verördend? Zal ik zeggen, dat de Schepper hier door aan ons oog het verlustigend gezicht heeft willen verſchaffen, dat ieder deezer gedaanten, en vooräl de uiltjens of kapellen, zoo wonderlijk vertoonen? — hoe keurelijk, toch, zijn de kleurên deezer laatsten, en het ſtof, dat op haare vlerkjens ligt, dat eigenlijk niets dan onbeſchrijffelijk fijne vedertjens zijn? Dit alleen is voor ons al eene voldoende reden, om hier bij de magt en de wijsheid van den grooten Förmeerer en ook zijne goedheid te looven, die ons in deeze ſchoone diertjens zulke verlustigingen ſchenkt; doch wij vinden hier nog meêr redenen: deeze beestjens verſtrekken in hunne vier verſchillende gedaanten weder tot voedſel, en dus tot onderhouding van andere dieren, die 'er ook noodig zijn, en waarin wij naderhand ook de volmaaktheden van den Schepper zullen aantreffen: doch vervolgends dienen ook deeze gedaante veranderingen van dit dier, om te gemaklijker deszelfs al te groote vermeerdering te belet-

 ten,

ten: want ontſnapt het ons in het eenè, wij kunnen het dan nog betrappen, in eene der overige figuuren. Laat ik u maar één voorbeeld noemen, te weeten: de maikevers, die wij ook mulders of molenaers noemen; dit beest doet, wanneer het reeds de gedaante van een kever gekregen heeft, onbedenkelijk veel kwaad, en is als dan moeiëlijk uitteroeiën, maar GOD heeft gezorgd, dat dit dier, vooräf twee of drie jaaren als een zeer kenbaare worm, in de aarde huisvest, in welken ſtaat hij ook veel nadeel aanricht, doch in die gedaante kan hij zeer gemakkelijk gevonden en verdelgd worden. Tot een gelijk weldaadig oogmerk, om de ſchadelijke inſekten meester te kunnen worden, heeft ook de wijze Schepper aan ſommige wijfjens het vermogen van te kunnen vliegen onthouden; dit is althands duidelijk waargenomen van een zeer ſchadelijk ſoort, dat zelfs in de vorst voor den dag komt, om op de boomen zijne zaadjens te leggen; (die men daaröm vorst-uiltjens noemt) deeze, kan men derhalven gemakkelijk vernielen, door de boomen rondöm met eenig kleeverig vocht te beſtrijken, waar in zij, om dat zij op den boom klouteren moeten, of misſchien wel door de mannetjens daar op geſleept worden, vastraaken en omkomen. — Wilt gij nog iets over deeze gedaante veranderingen der rupſen, denkt dan aan de rups of worm, waarvan wij de kostbaare zijde krijgen; het ſpinſel van dat beest, weet gij, is die zijde, en om dat dit diertjen ook een pop en uiltjen wordt, en vervolgends weder uit eitjens wordt voordgezet, zoo kan men juist dit

ſoort

foort zoo gemakkelijk bewaaren, als men andere door deeze fchikking van den Schepper, weder vernielen kan; dus ziet gij, dat GOD dezelfde zaak hier tot ftrijdige gebruiken verördend heeft, en dat is meêr zoo. — Misfchien zal de tijd nog komen, dat men ook in andere gewormten, die wij rupfen noemen, thands nog onbekende nuttigheden verneemen zal, en men dus GOD even zeer verheerlijken, dat hij ons door deeze verördening heeft in ftaat gefteld, deeze zoo wel als de zijworm aan te kweeken.

AGTSTE GESPREK.

Groeijing en voeding der dieren.

Wij hebben, *dus begon* DEMOPHILUS, in ons voorig gefprek over den oorfprong der dieren, en wat hunnen eerften groei kan heeten, zoo veel gezegd, als ons beftek toelaat; die groei is, veeläl, met eene ondoordringbaare duisternis omkleed, en zoo is het ook met de bevruchtiging; omtrend deeze laatfte hebben verfcheiden groote mannen, intusfchen, gewigtige dingen ontdekt: doch ik geloof, dat het zoo min hier te pas komt, als het voegzaam zijn zoude iets wezenlijks daarvan te zeggen, — wij zullen daarom ons nu met den groei en de voeding van het dier alleen bezig houden, na dat het geboren is.

Dat het eene aanbiddenswaardige fchikking van den algemeenen Schepper hier weder zij, dat het gedierte, door middel van fpijs en drank, moet blijven beftaan, dit vraag

ik u maar, of gij zelve niet gereedelijk erkent? Als wij met goeden honger een smaakelijken maaltijd doen, danken wij dan de Almagt niet zoo gaarne, benevens zijne goedheid en wijsheid, voor de onbeschrijfbaare aangenaamheid, die wij daar van gevoelen? immers ja; en het gebed rijst, om zoo te spreeken, ook van zelve uit onze zielen op, dat wij toch deeze heuchelijke bezigheid tot ons nut, en zoo als het erkennende kinderen voegt, met een vrolijk gevoel van liefde tot hem, verrichten mogen? — Zoo gaat het rechtgeäarte menschen. Hoe menige duizende harten verheerlijken Hem dan te gelijker tijd, op de eetens uuren, die zij met elkanderen mogen gemeen hebben, hier voor deeze ons zoo verblijdende inrichting, dat wij eeten en drinken moeten? Dus gaat het met ons menschen die dit, en zoo veel anderen, met het gedierte gemeen hebben: maar let nu eens op het vee zelve, wat geeft het ons een aangenaam gezicht in het zomer saisoen, als wij in eene weide onze runderen en ander vee, zoo vreedzaam zien graazen; als wij het vogeltjen vrolijk hooren aanheffen, om dat het, door spijs en drank verkwikt, zich uitneemend wel gevoelt? Het gezicht en gehoor van het innigst genoegen zulker schepselen, a's hen de Hemelsche Vader verzadigt met zijne goederen, geeft ons immers eene vreugde, en wat zegt deeze dan onophoudelijk? — hoe groot, hoe weldaadig is GOD niet, in het verblijden zijner schepselen!

Maar den groei en dagelijksche voeding der dieren stelde GOD nog vast tot andere heer-

heerlijke oogmerken; gij begrijptze als ik u maar vraag; waaröm werkt gij zoo onvermoeid op uwe akkers, in uwen beestenstal en elders? — is het niet vooräl om uw brood te winnen? Zoo is het met de meeste menschen; elk moet al werken, omdat hij spijze noodig heeft; hier nu ligt weder een groot nut in. Wat nut zal de luiäart zeggen? Veel, mijn vriend, dit althands allereerst, dat gij bezig zijt, en dit verdrijft allerlei bemoeiënissen u uit het hoofd, daarge u anders onredelijk meê kwellen zoudt; het beneemt u den tijd om op kwaad te denken; het behoedt u voor de pijnigende tijdverveeling, waar door dikwils rijke lieden geplaagd worden, hen gemelijk maakende in hunnen anders gezegenden toestand, hen al geduurig tot uitspanningen drijvende, die ongezond voor het ligchaam zijn, en verspilling van vermogen en eene ongestelde ziel achter laaten; — gij, daartegen, die werkt, gij bevordert door dien arbeid de gezondheid tevens van uw ligchaam het geen beweeging noodig heeft; spijs en drank, rust en slaap, die voor dien werkloozen den rechten smaak missen, geniet gij met het volste genoegen. Ziet daar nu als GOD een' zoo sterken prikkel, om voor spijs en drank te zorgen niet had noodig gemaakt, dan nam werkeloosheid de overhand; nu is alles in beweeging, elk op zijne wijze en tot zoo veelerlei nut als ik reeds heb opgemerkt.

Maar denkt verder: omdat elk voor zijn eigen onderhoud; voor den groei en het voedsel van zijne kinderen te zorgen heeft; en, daar

elk dat op zijne eigene wijze doet, dat geeft weder de uiterste bewijzen van GODS weldaadigheid. Gij zoudt immers uwe akkers niet bewerken, geene boomen kweeken, geen kwaad gedierte vervolgen, noch het goede onder uwe zorge neemen, als gij buiten deeze dingen uw bestaan kondt hebben, en daar lag dan dat alles, zonder dat 'er de mensch iets aan deed, dan het geen hem even voor zijn vermaak gelusten zou; wat wierd 'er dan van onze aarde? Ziet nu hoe het overäl gesteld is, nu elk om zijn onderhoud daar aan arbeidt: maar trekt 'er dit nu eens af in uwe verbeelding, hoe zou 'er dan alles uitzien?

Dat verder gaat: het geheele menschdom, wordt door de noodwendigheid, om voor zijnen nooddruft te zorgen, gaande gemaakt, maar hoe verwonderlijk? In de eerste tijden waren de hoofdbezigheden der menschen veehoederij en landbouw, maar dat kan immers thands niet meêr zoo zijn; hoe zullen wij dan leeven? Daar heeft de goede GOD al weder op de volmaaktste wijze voor gezorgd. Hij heeft in de menschen bekwaamheden en neigingen gelegd, tot onderscheidene bedrijven van beroep; die wil een landman, de andere een ambachtsman, de derde een geleerde zijn, enz. en ziet alle deeze dingen zijn met den tijd al meêr en meêr noodzaakelijkheden geworden, voor het bestaan der menschen. Dat is al weder zeer wijs en goed, zullen wij zeggen: doch dat het volkomen zoo maakt, en ons ook weder de almagt daar bij op het luisterrijkst kennen

nen doet, is dit, dat GOD juist, voor alle die bezigheden, welke de menschheid tot haar onderhoud noodig heeft, de gelegenheden, ſtoffen, werktuigen als anderzins, zeer zorgvuldig mede aan ons verſchaft heeft: want wat ontbreekt 'er? Heeft niet de boer landen, akkers, dieren, voedſels voor dezelve in ſoorten? en de fabrikeur en ambachtsman hout. ſteen, wolle en wat hem maar te pasſe komt? Ligt niet voor den liefhebber der geleerdheid het boek der kennisſe, of in zijn eigen hart, of in alle dingen buiten hem, opengeſlagen? Vinden wij ondertusſchen alles, wat wij behoeven, niet bij ons? Daar voor is nu de zoo onöntbeerlijke koopman, die dat uit andere landen doet komen; nevens hem ſchiep GOD den moedigen zeeman, om het van daar te haalen; bezorgde ons ook in den armen daglooner de hand, die het brengt daar 't weezen moet, en oneindige andere nuttigheden aan de maatſchappij der menſchen bewijst; terwijl de handige kunstenaar, door de gaaven, die GOD in hem hier toe ook al gelegd heeft, uit ruuwe ſtoffen, de noodige werktuigen vervaardigt, die ieder in zijn beroep gebruiken moet. — Mag men hier niet zeggen:

Almagtig God! hoe praalt uw goedheid allerwegen!
Gij ſtelt, door wijsheid, ons de nooddruft zelfs ten zegen.

Merkt hier vooreerst op, dat de dieren, of vleeschëetende zijn, of het niet zijn, of dat zij van beiden leeven: elk derzelven is met

 zul-

zulke ligchaamsdeelen, ſnavels, tanden, ingewanden en verdere werktuigen voorzien, als hem daar toe noodig zijn, zonder dat de een bezit het geen tot den anderen behoort, en de natuurkenners dikwils zelfs aan verſcheidene deelen in het geraamte alleen onderſcheiden kunnen, tot welk ſoort het dier behoord heeft. Dus heeft dan hier wijsheid, magt en goedheid weder gezorgd, dat elk, zoo wel als de mensch, het zijne heeft, waar van hij beſtaan moet. — Elk heeft ook zijne wapenen, in zoo ver het zich verdedigen moet; deeze zijn bij de verſcheurendſte wel de geweldigſte, doch ook dit is mede op het beste zoo geſchikt: want hoe konden zij anders aan hunne beſtemming, om verſcheurende dieren te zijn, beändwoorden, bijaldien zij niet met vreeslijke werktuigen waren toegerust? Dat is wel zoo, denkt gijlieden, maar kan men in de formeering zulker vreeſelijke ſchepſelen, ook al de deugden GODS vinden? — veeleer ſchijnt het tegendeel waar te moeten zijn.

Bij de eigenlijke dieren, vinden wij ook weder zoo veele proeven van GODS volmaaktheden in hunnen groei en voedſels, dat het ook hier moeiëlijk zijn zoude, wanneer wij die wilden opgeeven, ons ontwerp niet te buiten tetreeden: doch ik moet u in bedenking geeven, of niet de grootheid van GOD meêr uitblinkt, hoe hij meêr ſoorten van ſchepſelen gemaakt heeft? Als gij dat met mij erkent, gelijk ik niet twijfel, dan volgt ook dit van zelven, daar 'er onder alle dieren ook wreede en verſchrikkelijke kunnen weezen, dat GOD in deezen zijn werk niet

zoo uitgeſtrekt zou gemaakt hebben, als hij deeze niet geſchapen had. Maar iemand zal zeggen, zij zijn evenwel zoo gevaarlijk en doen zoo veel kwaad; doch dit is het juist dat ik hier bij u beſpreeken wilde. Laat ons eerst eens denken, welke zijn eigenlijk die gevaarlijke dieren? Voor u en mij, zijn het leeuwen, tijgers, en dergelijken!, waarvan GOD ons land niet voorzien heeft, om dat zij onder de ſchepſelen behooren, welke tegen onze jaargetijden niet beſtand zijn, noch ook in ons land hun voedſel en verdere behoeften vinden. Deeze en ſoortgelijke beesten zijn voor menſchen, daar zij dan zijn, eigenlijk gevaarlijk: maar heeft GOD alleen voor menſchen gezorgd? neen, immers ook voor de dieren, en voords het geheel van alles heeft hij in acht genomen. Nu, dan zijn 'er nog meêr gevaarlijke beesten voor andere dieren dan die dat voor ons menſchen zijn. Wat is de kat, waar voor wij niet beſchroomd zijn, een ſchrik voor de ratten en muizen? Een mol, een pad, kikvorsch, die wij met de voeten verbrijzelen, zijn ijsſelijke gedrochten voor wormpjens die zij verſlinden. Ziet daar, elk dier heeft zijnen vijand mag men zeggen, waar voor hij beeft. Onder de waterdieren ziet men dat nog wel zoo ſterk, zelfs onder de kleinſten, waar van de wateren grimmelen, en die wij met het bloote oog niet beſpeuren kunnen.

Nu denkt ge, misſchien, heb ik mij zelven recht in het net gepraat, want nu is de geheele waereld eene verzamelplaats van verſcheurende ſchepſelen, die op elkanders leven

ven toeleggen. In zekeren zin, ja, is dit zoo, en wie is 'er onder alle die vernielers de sterkste, dan gij en ik, en onze natuurgenooten? Want toch niets doodt en verslindt meêr dan de mensch. Doch nu ben ik ook tot de zaak gekomen, waar uit ik dit raadsel moest beginnen optelossen. Als de mensch niet zoo veel doodde, het zij om zijn voedsel te krijgen, als om andere redenen, die hem billijk voorkomen, (en buiten dat, mag hij het niet doen) wat wierd 'er dan van alles? Begrijpt hoe veele beesten worden 'er geslacht tot voedsel; dat gebeurde eens niet, hoe zouden die beesten vermenigvuldigen en al haast onzen geheelen grond noodig krijgen? Zoo is het met de anderen ook!, die wij verder om het leven brengen. Een van beiden dan, of de mensch moet dieren dooden, of de dieren zullen welhaast den baas speelen, zij moeten immers blijven voordteelen, op dat 'er geen soort uitsterve: maar binnen kort zouden zij ongelooflijk vermenigvuldigen, als men 'er geene slagting onder maakte. Godvruchtige waêreldbeschouwers hebben het daaröm als eene wijsheid GODS zelfs, omtrend het menschdom in het gemeen verdedigd, dat 'er nu en dan bloedige oorlogen, verderflijke ziekten, en andere dingen gebeuren, om duizenden menschen ten grave te voeren, vermids anders naar hunne berekening, de menschen, die nogthands, over het geheel, het minst van alle dieren, die wij bij ons hebben, voordteelen, te sterk vermeerderen en elkanderen in den weg zijn zouden.

Hoe

Hoe veele dieren wij nu, en onze natuurgenooten, op die wijze al uit den weg ruimen, 'er zijn nog ontelbaar veele, waar wij niet kunnen bijkomen, of hunne te ſterke voortplanting meester worden; daar voor heeft GOD nu weder andere verſcheurende dieren geformeerd. De grootſte dooden de mindere en deeze weder die op hen volgen. Konden wij daar nu in treeden, het zou ons blijken, dat de Goddelijke wijsheid ook daar in de ſchoonſte inrichtingen gemaakt heeft, en dat zijne almagt van gelijken daar in verwonderlijk is.

Iets daarover moet ik u, echter, in 't kort mededeelen; alleen van die kleine diertjens, welke men inſekten noemt, zijn 'er meer dan twintig ſoorten, die het geboomte benadeelen; dit getal ſchijnt u niet zeer groot toe, maar gij zult dit leger welhaast ontzachlijk vinden, als gij denkt, dat kevers, vliegen, torren, enz. elk een ſoort daar van is, en hoe veele verſchillende benden van kevers, vliegen en torren zijn 'er niet? En hoe groot is elk dier benden wel; wordt het nu niet onöverzienelijk, en bedreigt onze bosſchen niet een groot gevaar? Ondertusſchen, 'er zijn weder verſcheidene andere ſoorten van inſekten, die deeze vervolgen; gij kent de ſpinnen, van welke men verſcheidene ſoorten telt, die dit doen; daar komt nog het gevogelte bij, het geen deeze diertjens, in de verſchillende gedaanten, waarvan ik u geſproken heb, beloert. Alleen de vliegen, hebben, volgens LINNEUS, twintig ſoorten van vogelen, die hunne vijanden zijn, en

on-

onder deeze zijn 'er, bij voorbeeld de specht, die de insekten, hoe zorgvuldig onder de schors der boomen verborgen, daar van daan weet te haalen; zoo heeft men ook een rups, die in het zaad, op de appel der denneboomen, haar voedsel en nest vindt: maar ziet, op dit zelfde dier zet zich weder eene andere rups, die haare eiëren in haar ligchaam legt, en daaröm rupsendooder genaamd wordt; en vlijtige waarneemers willen, dat ook deeze weder een' dergelijken vijänd hebbe; dan heeft ook nog het weder een onbegrijpelijk vermogen, om insekten te dooden. — Bovendien zijn 'er ook planten welke sommige deezer dieren niet verdraagen kunnen; onder deeze is de hennip, welke men aangeraaden heeft bij de kool aanteleggen, om de rupsen weg te jaagen. Zoo heeft GOD door wetten op de dieren, van welker onveranderlijkeid, wij in het voorige gesprek gehandeld hebben, het een tegen het andere in bedwang gesteld, en dus bij de onveranderlijkheid der soorten ook het evenwigt derzelven willen bezorgen — gij erkent nu, dit is weder magt en wijsheid.

Doch ik begrijp wel, dat ge zulk eene waereld vol krijg, bezwaarlijk met GODS goedheid, denkt te kunnen overëenbrengen; hier over moet ik dan nog iets zeggen, en gelukkig, men kan dit zoo doen, dat wij hem volkomen ook deeze deugd hierin moeten toewijzen.

Boven heb ik reeds gezegd, dat de zoo vruchtbaare voordteeling der dieren, het onvermijdelijk maakt, dat zij gedood worden;

is

is dat nu tegen GODS goedheid? Zou het dan beter zijn, denkt gij, dat zij 'er niet waren, dat zij niet voordteelden? maar dan hadden die ſchepſelen ook de levensvreugde nimmer genooten; dan was ook GODS aarde niet zoo vol van allerleië dingen, die, elk op haar zelven, en zoo als zij tot elkanderen ſtaan, zoo ſchoon zijn; dan had de mensch ook die uitvoerige gelegenheid niet, om zich in GODS werken te verlustigen, en een diep gevoel van GODS heerlijkheid te krijgen; zou dat dan beter hebben geweest? Onze natuur had dan ook geheel anders moeten gemaakt zijn, gelijk mede die van alle overige dieren, als 'er geen beest moest gedood worden; misſchien als wij hier op doordachten zouden wij haast ontdekken, dat 'er van alle die dieren weinige of geene op den aardbodem zouden weezen; eene ſoort alleen was in ſtaat, om, ten laatſten, door zijne hoeveelheid, ons in den weg te loopen — waar gaat dit heenen? Waar blijft GODS goedheid, die zich nu aan zoo veele millioenen groot maakt! — Het is dan, als gij het zoo eens noemen wilt, een zeker kwaad, dat het eene dier zoo leven moet van den dood des anderen: maar het is een onvermijdelijk kwaad, en bij de uitkomst is het eene wonderbaare goedheid, voor allen, ook voor de zulken, die de magt van hunne meerderen, met hunnen dood bekoopen. Dat u ten vollen hier in van GODS goedheid overreeden moet, is dit, dat toch elk dier eenmaal moet ſterven; wat onderſcheid maakt het nu, of zij op eenmaal door

hunnen vijänd geveld worden, of hun einde na den loop der natuur afwagten? In tegendeel, is het eerste meest al boven het laatste verkieslijk. Wat lijdt toch een beest, dat door ouderdom of krankte afgemat, ergens hulploos zijne laatste uur verbeidt? Het is hem oneindig verkieslijker in eens, dan zulk eenen langzaamen dood, te sterven. Daar komt bij, dat een dier wel gevoel van gevaar, maar, zoo men met reden denkt, geen besef van sterven heeft; het is dus ontzield, wanneer het een geweldigen dood sterft, ten minsten, zonder den schrik des doods gekend te hebben, en wat schaadt het een dier, of het in zijn eerste of twintigste jaar omkomt? — het heeft toch, om dat het geene reden bezit, geen besef van voorleden en toekomend; het leeft, derhalven, en vervrolijkt zich bij het oogenblikkelijk genot, en het doet hem derhalven niet minder of meerder leed, of het den toch onvermijdelijken dood vroeger of laater ondervinden moet. Maar, dat GODS goedheid in deezen nog al meêr boven alle bedenking stelt, bestaat hier in, dat toch ieder dier, hoe vervolgd, op allerleië wijzen, met hulpmiddelen tegen zijnen vijänd voorzien is. De vlugheid, bij voorbeeld, redt menig weêrloos beestjen uit de kaaken van zijnen vijand; daar toe ziet men dikwijls, dat de roofzuchtigste dieren zekere belemmeringen hebben, waardoor zij vertraagd worden; hier van konde ik u verscheidene gevallen opnoemen; laat dit genoeg zijn: de haai is een verschrikkelijk zeedier; het rooft menschen weg, en hoe veel meêr dan kleine

en

en weêrlooze visschen: : maar ziet, de Schepper heeft hem zoo gevormd, dat hij, om zijne prooi te vatten, verpligt is, zich op zijde te werpen, en dit doet hem menigen buit missen. Te lande heeft men de krokodil, die zich niet dan met moeite omdraait, hoe snel hij anders rechtuit voord spoedt; die zich des voor hem beveiligen wil beschermt zich tegen het beest, door maar achter hem te blijven. Niet weinige zwakkere schepselen ontkomen door list, waar mede zij, of den vijand bedriegen, of hem zijn oogmerk ondoenlijk maaken. Zoo zijn 'er veele vogelen, die hunne nesten aan de uiterste takken van boomen hechten, of in ongenaakbaare klooven maaken; dezelve dus beveiligende tegen viervoetig en kruipend gedierte, dat anders hun kroost verslinden zou. Andere zijn, hoe weinig opgewassen tegen hun partij, moedig genoeg, om dezelve aan te tasten op eene plaats, daar zij hen geenen wederstand kan bieden. Zoo heeft men in *America* een vogeltjen, dat, zich in 't naauw bevindende, zich op de oogen van zijn' vijand plaatst, hem daar in vast houdt, pijnigt, woedende maakt, en ter dood brengt. Welk eene weldaad heeft de Schepper aan onze dieren, hoenders en andere gegeeven, met hun een zoo scherp gezicht te schenken, waar door zij, veel hooger dan wij, den roofvogel ontdekken kunnen? Moet gij niet zeggen, daar soortgelijke middelen, welke uit de natuurgeschiedenis in menigte bekend zijn, waar mede GOD het lijdende gedeelte der dieren nog voorzien

 heeft,

heeft, zoo eigenaartig geschikt zijn om de geslachten en soorten voor uitroeijing te behoeden, dat daar in zijne goedheid mede nog op nieuw verheerlijkt wordt?

Laat ons op de verscheurende dieren zelven, van gelijken, ook nog een oogenblik acht geeven: zijn het niet mede wonderen zijner deugden . . dat hij dezelven, veelal, een schrik voor den mensch heeft ingeprent, waardoor deeze niet alleen vrij veilig voor dezelve zijn, maar ook andere wezens beveiligen kan. Heeft hij den mensch, boven dien, het verstand niet gegeeven, om de magtigsten derzelven te kunnen temmen, ja van de ijsselijkste gedrochten zich meester te maaken? — bovendien: dat gedierte, het welk meest te vreezen is, leeuwen, wolven, tijgers, enz. teelen niet zeer sterk voord, en dus, hoe zeer de vermogendste in kracht zijnde, zijn zij weinig, in vergelijking der overigen, in getal; — nog hebben zij eenen eeuwigduurenden oorlog onder elkanderen, en zelfs vinden zij hunne vijanden onder dieren, die men anders zeggen zoude, dat niet voor hun bestand zijn.

Om het een en ander weder slechts met een voorbeeld te staaven. Gij kent allen den snoek, den grootsten roover onder onze visschen; doch hoe heeft GOD deezen verslinder door zich zelven beperkt? Dit dier is volstrekt ongezellig; van daar, dat hij wel eens, in een of meer zijner mede waterbewooneren, zijnen overwinnaar vindt. Doch dit is het niet al: deeze dieren rooven en jaagen op elkanderen, en als de een den anderen met eenen buit ontdekt, valt hij

hij zelf op hem aan; zij vechten te famen, tot dat, doorgaands, de zwakfte het met den dood bekoopt, en dus eene prooi van zijns gelijken wordt. — Nog meêr, allerlei gevreesde roofdieren vinden, dikmaals, hunne vijanden, onder anderen, die veel zwakker dan zij zelven zijn; ik heb reeds hier voren, daar van een voorbeeld aangehaald; laat ik 'er bijvoegen: dat een klein vogeltjen in de *West Indiën*, eene foort van vliegeneeter, zelfs den koning der roofvogelen, den arend, op het lijf vliegt, zich daar op vast houdt, hem temt en doodt. Daar is, om nog verder te gaan, ook de zoo gevreesde ratelflang, deeze wordt als een fmaakelijk voedfel, door zekere foort van wilde zwijnen, met behoedzaamheid, gezocht, en als zij haar meester konnen worden, gretig opgegeeten, zoo dat de boeren, daar deeze dieren gevonden worden, met deeze zwijnen eene foort van jagt op dezelve maaken. — Moet ge u niet verwonderen, daar ik toch van de ratelflang fpreek, dat de Schepper deszelfs zoogenaamde ratel formeerde, die geluid geeft, en dat het dier onmogelijk beletten kan, doch waar door andere fchepfelen gewaarfchuwd worden? — Zoo heeft men aan paarden, koeiën, honden en anderen, waargenomen, dat zij, zeker op de reuk, de aannadering van wolven, leeuwen, enz. ontdekt hebben, waardoor zij zich, of in ftaat van verdediging ftelden, of tot menfchen hunnen toevlugt namen. Moeten wij, derhalven, hier niet zeggen, dat, offchoon de goedheid van den Schepper medebragt, dat het eene beest een verderver van het ander moest weezen, Hij,

echter, de onderliggende soorten, door eene nieuwe goedheid, zoo veel mogelijk, van middelen voorzien heeft, om dat onheil, elk voor zich zelven, af te weeren?

Zien wij dan ontelbre schaaren
dagelijks ter dood gebragt,
Of, in andere gevaaren
van het sterkere geslacht.
Dit houdt het schepslen heir juist
dus op 't best in orden,
Zoo wel het geen verslindt,
Als die verslonden worden.

NEGENDE GESPREK.

Andere bijzonderheden over de Dieren.

Nu wij, vrienden! *dus hervatte de voorige spreeker op nieuw te redeneeren*, nu wij Gods deugden in dat geducht soort van dieren, dat elkanderen doodt en verslindt, gevonden hebben, zullen wij geene moeite hebben, om in de overigen, en in minder verschrikkelijke eigenschappen van dezelven, ook die eigene volmaaktheden te verneemen.

Dan, ik zal evenwel nog eene zwaarigheid bij ulieden hebben op te losfen, want mij dunkt, dat gij mij nu te gemoet voert: hoe kunnen Gods volmaaktheden worden erkend, in die ontelbaare heiren, van groote en kleine vogelen, van rupsen, springhaanen, on-

derfcheidene foorten van kevers, en wat al meêr, die onze vruchten, te velde en aan de boomen, verdelgen; van zoo veel ongedierte, die het weder verflinden, als wij het reeds in onze fchuuren geborgen hebben? ja, wat is 'er bijna, dat niet door verdervend ongedierte belaagd wordt? — Deeze taal voert gij lieden natuurlijk; het raakt het tweede foort van dieren, die men, fomtijds, graanëetende noemt. — Ik moet 'er op andwoorden, en ik zal het kort kunnen doen?

Vooreerst vraag ik u, hoe groot is de fchade wel, die u deeze dieren hebben toegebragt? Gij zult andwoorden, deeze is fomtijds al aanmerkelijk geweest; dikmaals zijn mijne boomvruchten gansch door rupfen verdorven; nu weder hebben mijne akkers of koornzolders geweldig geleeden, enz. doch, eêr gij uwe klagten voor billijk houdt, dient gij u hier op te bedenken, als vraagdet ge aan u zelven: heb ik wel alle middelen te werk gefteld, om die onheilen af te wenden? Ja, het zou kunnen zijn, dat gij middelen, die GODS wijze goedheid zelve verördend heeft, tegen het kwaad, dat gij die zelve hadt tegengewerkt. — Gij weet, dat de graanëetende vogelen ook groote liefhebbers van het klein gewormte zijn; wanneer gij nu dat foort van vogelen te zeer uitroeit, dan vermenigvuldigt zich dat klein ongedierte weder! Op meêr dan eene plaats weet ik u te zeggen, had men zich zeer vlijtig op het dooden van die gevleugelde rovertjens en bijzonder der musfchen, toegelegd: maar wat was 'er het gevolg van? — dat welhaast alle vruchtboomen eene prooi der rupfen wierden.

den. Elders wilde men mollen, padden, en kikvorschen verdelgen, maar ziet, wel haast krielde de grond van allerlei aardwormen, aardvlooiën en dergelijk goedjen, zoo dat al het kruid door hen wierd opgegeeten. Veele menschen zijn te zindelijk, of te stug, om hond of kat in hunne wooningen te dulden: maar wat zij daar bij uithaalen leert hun de schade, die het huislijk ongedierte, van rotten en muizen, dan zonder vreeze rond springende, aanricht. Wat dienst de spinnekop al bewijzen kan, tegen veele insekten, is u bekend; springhaanen en kevers, die bij ons zelden zeer veelvuldig zijn, bestrijden elkanderen weder, de laasten, althands, zijn heet op de eiëren der anderen. Ziet daar dan hulpmiddelen, die GOD zelve geschapen heeft, en wanneer wij nu maar wijs genoeg zijn, om verstandig de eene soort niet te zeer tegen zijn, partij te verzwakken, dan houden deeze elkanderen ook al, gewoonlijk, in bedwang, zoo als wij in het voorgaande gesprek daar van eenige proeven gezien hebben, en wij hebben reden tot dankzegging aan de Goddelijke verördening. — Wilden wij, intusschen, dat deeze diertjens volstrekt niets van onzen voorraad weg namen; wel, dan zouden zij 'er ook geheel niet moeten zijn, en dat was immers een grooter kwaad, zoo als wij dat reeds bepaald hebben. — Maar ik bid u, wat rooven die beestjens toch wel? Als andere omstandigheden niet mede werken, en wij ons best doen, met alles, daar zij door kunnen bedwongen worden, dan kunnen zij wel eene schaarsheid veroorzaaken, maar nooit heeft men dan gezien, dat zij een volstrekt gebrek hebben te

weeg

weeg gebragt, en eene schaarsheid is somtijds een wezenlijk goed. Ziet maar eens op uwe vruchtboomen, wanneer zij als een enkele ruiker staan te bloeiën; zo zij nu dat alles voeden en tot rijpe vruchten voldraagen moesten, dan zouden zij het ook gewis besterven, en daarom ziet men ook zelden, dat twee zeer vruchtbaare jaaren op elkanderen volgen, zonder merklijk nadeel van het geboomte; hierom nu zendt GOD wormpjens en andere diertjens, die zich op dat overtallige recht vergasten, en dat ter eere van dien goeden Schepper, welke ook, in de vreugde van het kruipend diertjen, zich op zijne Goddelijke wijze verblijden kan, om dat hij het mede lief heeft. — Ja, zegt eens, vrienden! bijaldien onze appelen, peeren en andere fruit, niet wat uitgedund wierden, gelooft gij niet, dat onbehouwen liefhebbers zich ziek zouden eeten? — Maar laat het uiterste eens gebeuren, 'er zij door het verslindend gedierte niet alleen schaarsheid, maar daadelijk gebrek, door bijkomende omstandigheden, dit moet nog niet tot verzwakking van Gods volmaaktheden geduid worden; bij zulke enkele gevallen zullen wij ook in het vervolg stil staan en zien, dat wij ook daar reden hebben, om GODS grootheid te aanbidden. Met het gezegde hier over kunnen wij ons dan thands te vreede houden. Maar wat heeft ons het besprokene nu klaar, en in de dieren zelve ontdekt, dan dat wonderbaar vermogen, het geen men gewoon is het *Instinct*, *de natuurdrift*, ook *werkdrift* der dieren te noemen; wat is dat verwonderlijk! Hier door werkt en blijft elk juist in zijne eigene bestemming, en is het

geen hij weezen moet. Hij teelt zich voord, zorgt, zoo lang het noodig is, voor zijne afstammelingen, zelfs vóór de geboorte; het kent zijn voedsel, zoekt het, verdedigt zich; het weet, van de geboorte af, zijne wapenen, die hem gegeeven zijn; voords verricht ieder, door deeze in hem gelegde drijfveer, wat hem te doen staat. De spinwormen stellen haare webbe, de bijën haare cellen en den honig, de vogeltjens hunne nestjens te saamen zoo kunstig, met zoo veel overleg; de mieren bouwen zoodanig haare onderaardsche wooningen; met één woord, elk doet het zijne, met eene handigheid en kunst, die voor ons menschen onnagaanbaar is; zij haaten, zoeken, vervolgen elkanderen; zijn behoedzaam omtrend gevaaren, als of zij alles begrijpen en met oordeel bereekenen konden. Veele kunnen van deezen hunnen gewoonen tred of levens manier worden afgebragt. Wat kan men honden, kleine vogeltjens, ja ik mag zeggen alle tamme dieren, niet leeren, en dat alles door eene verholene natuurdrift? — Misschien denkt ge, en gij zoudt de eersten niet zijn, dat de beesten alles, wat zij doen, even als wij, door reden-gebruik verrichten; maar dit is toch niet gelooflijk: want immers die dieren, welke aan zich zelven zijn overgelaaten, verrichten, even als van het begin der schepping, altoos het zelfde, elk in zijne soort, en doen dat ook altoos op de eigene wijze; was 'er nu een vermogen tot nadenken in hen, dan zouden zij met den tijd ook al eens, zoo als wij menschen, tot nieuwe dingen, of op andere manieren van werken, komen. Maar leeren zij wat van menschen, dit

moet

moet 'er met moeite ingebragt worden, en men ziet ook dan niet, dat zij uit zich zelve tot nieuwe dingen komen, al is het dat die kunsten, die hen onderweezen zijn, daar toe al van zelven aanleiding geeven mogen: doch wij willen hier over niet twisten, dan dit moeten wij hier maar aanmerken: het gestel van ieder dier is een werktuig, bekwaam gemaakt tot onderscheidene kunstverrichtingen, welke dikmaals zeer wonderbaarlijk zijn, en in ieder is een *Instinct*, of hoe men dat heeten wil, waar door het werktuig van elk wel vrijwillig, doch ook door zekere noodzaaklijkheid, zijne werking doet. Aldus betoont zich de groote Schepper onophoudelijk goed, in alles wat wij verneemen, en wij ontdekken zijne wijsheid in alle zijne inrichtingen.

Ja vrienden! ik kan hier niet zwijgen van nog eene zaak, door dewelke de dieren tot hunne zoo kunstmaatige bedrijven, veeläl, gebragt worden; deeze zijn hunne zintuigen. — De vijf, die wij bezitten, hebben de bij ons meest bekende landdieren ten minsten mede, maar hoe veel fijner is het oog in de meer scherpzienden, zoo ook het gehoor in anderen, en wat is de reuk in sommigen buiten gemeen sterk! Onze honden en verdere huisdieren zijn hier bewijzen van. Men is zelfs niet vreemd, dat bij sommige beesten, de gewoone zintuigen door bijzondere hulpmiddelen versterkt, of ten minsten anders behoedanigd zijn, dan bij ons; dat zij 'er ook nog hebben, die wij niet kennen, en ons zelfs niet verbeelden kunnen. De knevels der viervoetige dieren, de zoogenaamde voelhorens

en ſprieten van anderen, de fijne franjens in de kuuwen der viſſchen, en nog meêr andere leden, bij kleiner ſoort van ſchepſelen, maaken dit waarſchijnlijk, en de ondervinding ſchijnt het te bevestigen. Ook hier gaat ons een ſchathuis van proeven der Goddelijke volmaaktheden open. Onze zinnen zijn toch meesterſtukken, van welker maakſel, gebruik en weldaadige voordeelen, niemand zich verzadigen kan in verwondering; en wanneer zij dan nog zoo verfijnd zijn, als bij de dieren, dat zij 'er dikmaalen de toekomende weêrsveranderingen daar uit, vooraf, gevoelen; verborgene dingen, met welke zij overëenkomst, of waar van zij eenen afſchrik hebben, daar door ontdekken; — als 'er nog nieuwe bij komen; als die zintuigen ſterker of zwakker zijn, naar den ſtaat, waar in het dier is, en dat van zijne willekeur meêr of min ſchijnt af te hangen, gelijk het oog der katten, en van andere dieren, die hunne prooi meest bij nacht moeten opjaagen, en dus, om in de donkerheid zoo goed als in het licht te zien geſchikt zijn; welker appel in de duisternis zich buitengemeen ſterk verwijdt; zoo ook, dat van veele vogelen, die hun oog weeten uit te zetten of ſaam te trekken, naar dat zij van nabij, of van verre zien willen — wat is dit weder anders, dan een leerſchool van GODS volmaaktheden in oneindig veele middelen, waar door de dieren gewaar worden, en die juist geſchikt, en op oneindig veele wijzen al weder anders ingericht zijn!

Al weder anders zeg ik: want hoe verſchilt het oog van eene vlieg, van het onze? Bij dit diertjen is het oog als een ge-

ſleepen uitpuilend bolletjen met ontzachlijk veele ruitjens; veel anders zijn weder de oogen der visſchen, en zoo als het met het oog is, is het in verdere deelen al anders en anders, naar dat de toeſtand en behoefte der dieren zulks vereischt. In de vlieg heeft de ſchepper, toch ook al om die reden, haar oog zoo ſaamgeſteld, om dat dit beest allerleië vijanden te vreezen heeft, menſchen, ſpinnen, vogelen, zijns gelijken; nu ziet hij met elk ruitjen, en dus achter van vooren, beneden en aan alle zijden, wat 'er omgaat. — Hoe magtig wijs en goed is GOD dan niet in dit eene zintuig! — maar hoe moet het niet hier mede weezen bij kleine onmerkbaare diertjens? Een over-oud kenner deezer dingen heeft, op zijne wijze, reeds gezegd: „ dat de kunst der natuur nergens „ klaarer dan in die overkleine diertjens „ doorſtak; en hij roept 'er over uit: welk „ eene kennis, hoedanig een vermogen, hoe „ onnaſpoorelijke volmaaktheid vindt men „ niet in die kleine en niet waardige diert- „ jens! De natuur vertoont zich nergens „ volkomer dan in de allerkleinſte ſchepſe- „ len, enz." — En hij had gelijk tot deeze taal van verwondering. — Ik wil u hier weder niet door een verhaal van vreemdigheden verbijsteren. Ik zoude anders waarneemingen bijbrengen, die bewijzen, dat het vuuren van het zeewater, ten minsten op ſommige tijden, niets anders is dan millioenen lichtgeevende beestjens, die niet dan met het vergrootglas recht kunnen gezien worden, maar daar onder een heerlijk maakſel vertoo-

nen;

nen. De zee zelve is niet anders dan eene onmeetelijke verzameling van leevenden; niet alleen elk zijner druppelen, maar al wat 'er in is, ieder plant, elk ſtuk hout, ieder ſteen, grimmelt 'er van. Onder deeze onzichtbaaren zijn 'er, die de oppervlakte van het water kiezen, en andere, zelfs van een onbedenklijk fijn en heerlijk maakſel, die, daar tegen, altoos in de diepte woonen. Wat leeveren de zoete wateren op? Wat allerlei vochten? Wat het drooge? Dieren op de vliegen, die hen even zeer plaagen als zij ons doen. Luizen op luizen en dergelijk ongedierte. Diertjens, waar van geheele heiren te ſamen, de grootte ſlechts van eenen zandkorrel beſlaan; duizenden, die zich in het zaad der ſpinnekoppen ophouden. Zoo is water en aarde vervuld, en zou dan de lucht, van dit wemelend geſlacht beroofd zijn? — Men denkt, met alle reden, neen! doch hier ſchieten onze zintuigen te kort, zelfs door het vergrootglas, hoe ook, geholpen — en wat is het goed, dat wij eene menigte dier dingen niet zien kunnen? hoe ongerust hoe bevreesd zoude het ons maaken? In de zee is het even zoo; bij voorbeeld, van de grootere ſchelpvisſchen, die honderd ponden weegen, daalt de rei af tot zoo kleine, dat men het vergrootglas noodig heeft om dezelven te zien. God, dus heeft, iemand te recht gezegd, GOD heeft van den grooten olijphant en van den walvisch tot de onzichtbaar kleine ſtofjens toe, alles met leven aangevuld! — Verbijsterende, zeker, is deeze gedachte, intusſchen, over die hoeveelheid, en zulks te meêr naar maate men hier meêr van

weet;

weet; want hoe meêr men hier van weet, hoe men hier meêr op doordenkt! Dan genoeg hiervan, dit is maar zeker, het water en andere vloeiſtoffen krielen van beestjens, die men niet dan door vergrootglazen zien kan. En zien, voelen, ſmaaken die onmerkbaare ſtipjens ook voor hunnen kring zoo goed als wij voor den onzen, gelijk wij, als zeker, mogen vastſtellen, ongetwijfeld hebben zij dan ook ingewanden, een ſoort van hart of eerste levens-beginſel; ongetwijfeld ook de trekkers, die wij bij ons peezen en ſpieren noemen: want zij beweegen zich, en dat geſchiedt daar door. Een voornaam waarneemer, LYONNET genaamd, heeft zijnen roem vereeuwigd, door de ingewanden en ſpieren van eene rups te ontleeden, en hij heeft meêr dan tweehonderd deelen opgegeeven, welke hij daar bij ontdekt heeft; hoe klein moeten deeze deeltjens wel zijn, waar door zij gevoed worden? En die diertjens hebben dan ook al vochten bij zich en vochten beſtaan uit bollentjes; die der vochten, welke wij met oogen zien en met handen tasten, zijn te klein dan dat wij ze onderſcheiden kunnen: maar hoe zal het dan bij die ſchepſeltjens weezen? — Wordt u GOD, die heerlijk is in alle de deelen van eenen grooten olijphant, nog niet veel grooter in dat onbegrijpelijk kleine? — En hebben wij te vooren opgemerkt, hoe GOD zijne wonderdaadige zorgvuldigheid aan den dag legt, in het beveiligend vermogen, dat hij in de eitjens veeler dieren geplaatst heeft, tegen de hardſte winter koude, zult gij dan niet met ontzetting moeten bekennen,

nen,

nen, dat het ook hier in dit niet onbeschrijflijk groot is? Nog meêr, als ik u zegge, dat men onder die kleine beestjens, (welker getal onbereekenbaar is, om dat men 'er dagelijks al meêr en meêr ontdekt) gevonden heeft, die de ſtrengſte vorst, dan weder de brandende hitte der zon, op eene en dezelfde plaats, tijden aan een, verduuren kunnen! Dit althands verzekeren naauwkeurige beſchouwers te hebben waargenomen aan eene ſoort van ſchepſeltjens, welke men raderdiertjens noemt; om dat het bovendeel van derzelver ligchaam zich in het water, onöphoudelijk, als een draaiënd rad beweegt; zoodanig een diertjen aangeroerd zijnde, krimpt te ſamen, tot een bolletjen, dat niet dan met een goed vergrootglas kan gezien worden, en kan in dien toeſtand, tijden aan een, in de droogte, onder koude en hitte liggen; maar in het water gebragt, ontwikkelt het zich en werkt als vooren.

Vraagt men: waar toe die kleine dieren? het andwoord is natuurlijk — zoo blijkt het, dat GOD even volmaakt in het kleine als in het groote werkt — zij maaken het begin dier opklimming, welke in de grootſte deezer eindigt — zij onderhouden elkanderen ook al zoo, dat de kleinere aan de meêr ſterkere onderworpen zijn — zij verrichten groote diensten voor het geheel. Men heeft bevonden, dat de koraalen in de zee, het maakſel zijn van een zeer klein diertjen, dat men ook in het zoet water vindt, en *polijpus*, of veelvoet noemt, om de veelheid zijner armen of voeten; deeze beestjens gelijken, als men ze uit het water neemt, niets dan een

haast

haast onmerkbaar brokjen ſlijm; duizend maal duizenden formeeren een koraal gewas, en dit, behalven andere nuttigheden, verſchaft aan veele visſchen eene ſchuilplaats, hier en daar droogten, waar uit eilandjens komen. — Wat doen andere kleine beestjens te lande, die met opzet, of bij toeval, andere grootere dieren, en ook menſchen het leven beneemen, of ook de laatſte onwaardeerbaare nuttigheden bewijzen! De cochenille eene heerlijke verwſtof, is niet dan eene verzameling van haast onmerkbaare beestjens, en wat nut doet ons de zoogenaamde ſpaanſche vlieg, die een klein, verächtelijk torretjen is! — Men vond geen einde, als men alleen het bekende voordeel, dat de kleinſte ſchepſelen aan het geheel toebrengen, optellen wilde. — Ongetwijfeld zal onze nazaat dit ook nog waarneemen, van de zulken, die wij tot hier toe nimmer gade ſloegen. Doch het wordt tijd, dat wij van de beſchouwing der dieren afſtappen. Dertig duizend verſchillende ſoorten, zegt zeker natuurkenner, zijn 'er waargenomen, maar het blijft hier niet bij; alle deeze beſtaan weder, uit hoe veelen? — uit millioenen mag men van ſommigen zeggen, althands van die, welke in de wateren krielen. Denkt hier, echter, niet aan die kleinen, van dewelken ik zoo even geſproken heb. Van grootere is dit mede waar; ontelbaar veel zijn, bij voorbeeld, de visſchen, die 'er het meest noodig zijn, zoo als de haring, waar omtrent men reekent, dat de ontzachelijke menigte, die in de noordzee jaarlijks pleeg gevangen te

wor-

worden, niet meêr is dan een honderdduizendste gedeelte van de geenen, die daar op dien tijd aankomen; want de haring en meeste visschen reizen onöphoudelijk van de eene zee in de andere, even, gelijk gij weet, dat de trekvogels in de lucht doen. Wat eene menigte van dieren is 'er dan niet, en echter is de eene, gelijk alle dingen van het zelfde soort, nog verschillend van de andere. Die verschillen zijn dikwerf klein, maar ook somtijds tot groote oogmerken van den hoogen Schepper zoo gevormd. — Doch, om ons maar bij de soorten te bepaälen, onveranderlijk blijven zij dezelfde. Elk heeft al het zijne te doen en heeft daar toe zijne leden, driften en zintuigen. Van ieder straalen ons toe onnadenkelijke wijsheid, magt en goedheid van den Schepper. Zij allen klimmen op van onzienlijk klein, tot de verbaazendste grootte; doch niet alleen hier in, maar de eene is volmaakter dan de andere: want hoe veel vernuftiger is een slimme hond dan veele overige beesten, die ons bekend zijn? Zij verschillen ook in nuttigheden voor den mensch; denkt hier aan uwe koeiën, paarden, en schaapen tegen over het verscheurend vee. Waar in is niet al verschil? En in al die dingen, waardoor zij verschillen, maakte GOD die keten van gelijkheid en ongelijkheid, waar op ik, in het zesde gesprek, u, zoo veel ons bestek toelaat, gewezen heb. Die keten dan, waar van, om zoo te spreeken, ieder soort van dieren een schalm is, wordt dan een duizend-vouwige keten in de onnoemlijke menigte der hoedanig-

nigheden, waar in elk van den anderen verschilde, of overëen komt; — hier ziet zich het menschelijk verstand stomp; het heeft 'er duizenden jaaren op geärbeid, en nog ziet men eenig enkeld deel niet behoorlijk door; nog minder de schakeling met elkanderen. — Doch laat ik zwijgen! — gij hebt GOD aanbiddelijk, volmaakt, in geringe kleinigheden gevonden, wat is Hij dan in het groote — in het nog onbekende — in verscheide dingen te samen — eindelijk in het samenhangend alles van het geheel dierenrijk!...!

TIENDE GESPREK.

Iets over den Mensch.

Zouden wij het dierenrijk in overdenking neemen, vrienden! *dus begon* DEMOPHILUS, *uit een vol hart, thands weder te spreeken*, en ons zelven, den mensch, die ook ten deele dier is, voorbij gaan! Neen, zeker! Nu, laat onze tegenwoordige samenkomst dan over hem handelen?

Ten deele is hij dier, zijn ligchaam heeft 'er de eigenschappen van: maar overtreft dat van alle zijns gelijken. Let slechts op deeze handen; wat dier heeft zulke werktuigen, om groote en kleine zaaken daar mede te doen, ook de fijnste dingen aan te vatten, de tederste kunststukken te vormen? Ook uwe voeten zijn wonderlijk saamgesteld; als 'er de oefening maar bij komt, dan kunnen deeze in veelen het werk der handen doen.

De mensch heeft ook dierelijke zinnen; en wat vertoonen de fmaak en reuk alleen eene oneindige verfcheidenheid! — Hij heeft een dierlijk *Inftinct*, — hoe veelen onzer ongelukkige natuurgenooten bewijzen dit niet, daar zij enkel naar dit *Inftinct* fchijnen te leeven, alleen daar in boven de dieren uitfleekende, dat zij hun verftand gebruiken, om meêr voorwerpen voor die natuur-driften op te doen, en dezelve met list, of fomtijds op het geweldigst, voldoening te bezorgen.

Dat verftand, anders de *reden* geheeten, onderfcheidt den mensch van het gedierte en maakt hem tot een hooger wezen. — Dit zoekt men te recht in iets, dat van zijn ligchaam onderfcheiden is: maar dat wezen, zoo als een der wijsgeeren gezegd heeft, zoekt tot hier toe te vergeefsch naar zich zelven. De ondervinding, evenwel, leert 'er ons groote dingen genoeg van, om zich op het uiterst te verwonderen. Met deeze ziel fnelt de mensch in zijne gedachten van het eene uiterfte der waereld tot het andere, in één oogenblik, — herinnert zich het voorledene, als of het nog was, — ftelt zich het toekomende voor, — doorkruist de eeuwen, van den aanvang der tijden tot het einde derzelven. Welk wezen is dit, het geen zich over zijn eigen doen verbaast, — dat beftaat en werkt, zonder te weeten hoe? GOD alleen kent het volkomen. Hij fchiep dat groot, dat onverklaarbaar beginfel, 't welk reden heet, — die ongekende fchat, van hooger waarde, dan alle kunstdriften.

Twee dingen wil ik hier maar in het gemeen opmerken — eerst, de mensch is, onder

der GOD, de meester op aarde — en dan hoe hem GOD hier toe heeft uitgerust. Die reden, vrienden! waar van ik zoo even meldde, maakt den mensch voortreflijker, dan alle dieren, die op aarde zijn. Wij weeten wel niet, wat 'er binnen die dieren omgaat: maar dat zien wij toch, dat de mensch overleg, handigheid en allerleië kunstmiddelen bij de hand heeft, waar door hij het wreedst, het listigst beest verwinnen kan; dit is zijne reden, — de dieren vertoonen zulks niet. De mensch is, derhalven, in dit opzicht, de hoogſte ſport der ladder, de laaste ſchalm dier keten, waar van ik u geſproken heb. Dit dan verpligt ons, wegens onze natuur, den Schepper eene nieuwe erkentenis toe te brengen.

Aan den mensch nu heeft de Schepper zelve de andere dieren onderworpen gemaakt; de uitkomst toont het, en daarom heeft hem GOD ook tot zoo eenen meerderen in vermogens gemaakt. — Deeze inrichting is wijs en weldaadig, ook voor het onderworpene zelve. Wat wierd 'er, behalven zulk eenen opziener, van alles op aarde? — Wie plantte, roeide uit, leidde, verbeterde bedwong het? — De mensch is 'er toegeſteld, — hij kan, — hij heeft 'er een bekwaam ligchaam toe. Maar GOD gaf hem ook de reden; deeze doet hem alles verzinnen, wat hij, om het bewind te houden, noodig heeft; zij doet hem middelen uitdenken, — de ſtof te voorſchijn haalen uit den ſchoot der aarde, — die kunstmaatig te fatſoeneeren, tot het recht gebruik. — Och! *voegde 'er de ſpreeker bij*, dat

dat wij altoos wijs waren in onze handelingen! Wij, het magtigst ſoort der wezens, die op aarde zijn, hingen de hooge oorzaak en den inrichter van alles, met ons geheel hart aan; wij beminden elkanderen als broeders en zusters; wij zochten GODS oogmerken op, in de ſchepping, die wij te beheeren vinden; wij volgden dezelve; niets had dan over ons te klaagen; alles voer 'er wel bij, dat GOD ook menſchen ſchiep, en hoe gemakkelijk maakten wij, in veelen, de aarde tot een paradijs, daar ieder vergenoeging vond in zijne ſtandplaats! Zoo is GODS aanleg; is het zoo bij de uitkomst niet, dit behoort al weder tot die dingen, welke wij, zoo als voorheen gezegd is, niet aan de verkeerde, maar aan de waare oorzaak moeten toekennen; niet GOD, maar de mensch heeft 'er de ſchuld van; en hier van ook iets nog in het vervolg. — Erkennen wij hier GODS zorge vol volmaaktheden weder, die een mensch, zoo als hij behoort te zijn, aan het hoofd der ſchepping, op onze woonplaats geſteld heeft!

En hier ſchiet u nu te binnen, wat ik te vooren, bij eene andere gelegenheid, deed opmerken, — het wonderbaar onderſcheid, dat GOD omtrend den ſmaak van levenswijze in ieder mensch doet plaats hebben. Wilden zij alle jaagers zijn, die tegen het wild gedierte te veld trekken, of de visſchen opſpooren; waren 'er, in tegendeel, geenen, die daar lust toe hadden, wat zou 'er van dit deel van den dierlijken ſchakel worden? Zoo is het in al het overige. De aarde heeft

toch

toch, om wel bewoond te worden, en de menschen, om gelukkig te bestaan, hebben allerleië bezigheden noodig; voor iedere vindt men onder de menschen liefhebbers. Zijn zij te veel of te weinig, of zouden zij het verkeerd aanleggen, hier moet nu het allerbeste goed, dat GOD schonk, de reden, zoo veel mogelijk verlicht worden, en de maat alweder van alles voorschrijven.

Laat ik u daarom nog eenige weldaadige voorzorgen van GOD, in de menschelijke vermogens, voorleggen.

Dat wij naar een vrij goedvinden, dat in ons is, gewoon zijn te handelen, dit leert ons de ervaaring: maar, bijäldien nu eens onze levenswerkingen van onze willekeur afhingen, hoe zou het dan met ons zijn? Hier zouden wij het vertraagen, daar versnellen, — nu vergeeten, — dan, met opzet, in eenen droefgeestigen luim, geheel achter laaten — in alle die opzichten zou het eigen goedvinden ons lastig en nadeelig zijn; nu heeft het de volmaakte Schepper, ook in deezen, op het best gemaakt: ons hart klopt, onze ingewanden beweegen zich, de vochten loopen om, zonder dat wij 'er iets in te zeggen hebben, en dus hangt ons leven niet af van onze grilligheid, of eene eigene zorg, die ons bestendige moeite kosten zoude, maar van een dierlijk gestel, dat bij ons, zoo zeer als in eenig deel, de majesteit van den Schepper verkondigt. — Laat mij meêr zeggen: wat betekent het bekend spreekwoord: *gewoonte is de tweede natuur*? dit al mede, dat wij zaaken, die ons in den eersten aanvang alle

 moei-

moeite kosten, die wij niet dan langzaam aanleeren; door geduurige herhaalingen, zoo eigen maaken, dat wij die, als uit ons zelven doen, zonder daar op te denken. Let maar eens op een geöefend Organist, wat is hij met voeten en vingers in eene onöphoudelijke beweeging, zonder evenwel eenigen verkeerden toon aan te slaan, — hoe komt het? Moest hij hier denken, gelijk een leerling, waar hij weezen moet, het was hem onmogelijk, of de nooten te leezen, die hij speelt, of de gedachten te maaken, die hij uitdrukt: neen, gewoonte heeft het hem tot eene natuur gemaakt, zonder dat hij 'er op behoeft te denken, zijne klavieren te vinden, en zoo is het in zeer veele nuttige dingen. — Moeten wij dit niet al weder als een nieuw kunstvermogen aanmerken? In de daad zo wij het kunstmaatige van ons gestel indenken, wat zouden wij hier over het getal, het maakfel, de werking onzer ledemaaten, en vochten, omtrent den Schepper niet al, van vooren af aan, te bewonderen hebben? De geneeskunde, in haare uitgebreidheid beschouwd, vindt, na dat, zoo veele eeuwen lang, de menschelijke opmerkzaamheid ook hier, meêr dan op eenig ander dier heeft doorgedacht, bestendig wat nieuws, en altijd wat om nog nader te onderzoeken: de mensch is de kleine waereld.

Maar is onze toestel, op zich zelven, een pronkstuk van GODS deugden, wat nieuw licht gaat 'er over GODS volmaaktheden op, als wij indenken, hoe bij eenig gebrek in dat kunsttuig, de Schepper 'er nog boven

dien

dien het vermogen in schijnt gelegd te hebben, om dit op de eene of andere wijze weder goed te maaken? — Men moet zich zeker verwonderen als wij eenig denkbeeld van ons ligchaamsgestel hebben, hoe wij gezond blijven, daar 'er maar zoo weinig noodig is, om een einde aan het leven te maaken; de reden is: GOD heeft dit werktuig zoo gevormd, dat, bij alle zijne zwakheden en toevalligheden, nogthands, alle deszelfs deelen, ook de kleinste vaatjens en kliertjens, op het best zijn toegesteld, zelfs dat het, zonder die anders onmisbaare noodwendigheden van voedsel en slaap, eene goede wijl kan leeven. Komt 'er eene krankheid, het is de weldaadige natuur, of de dierlijke inrichting zelve, die haar herstelt; geneesmiddelen doen dit niet, zij moeten alleen de natuur te hulp komen. — Wat de ziekten zelve betreft — eene ziekte is somtijds eene geneezing van grooter kwaad; wat doet eene weldaadige koorts niet! — Ontbreekt 'er eenig deel, bij voorbeeld de handen, oefening leert dit niet alleen met de voeten, maar ten deele door den mond herstellen — bij het gemis van eenig zintuig, wordt dit door een ander verwonderlijk vergoed. Door het gevoel hebben blinden dikmaal de kleuren geraaden en meêr dingen ontdekt, waar toe anders gezonde oogen vereischt worden — en hoe bewijst de uitmuntende maatschappije tot leering van dooven en stommen, die in ons vaderland tot zulk eene hoogte van volkomenheid geklommen is, niet alleen wat de menschelijke geest al uitvinden kan, maar wat 'er in de natuur van zulk eenen onge-

lukkigen al gelegen is, om ontbeeringen van dat gewigt weder goed te maaken. — Nog zien wij hier het einde niet, men leert zich in de gevallen kennen; deeze, hoe toonen zij ons dikwerf krachten, begeerten, en hebbelijkheden, die wij nimmer in ons zelven zouden gezocht hebben. Welke kracht kan een mensch niet uitöefenen in nood? Wat verzint een anders ſtompe geest niet, als hij zich door ſchranderheid redden moet? — en wat worstelen wij al door, het geen wij, dat van vooren ziende, gezegd zouden hebben, dat ons vermogen geheel verpletteren zoude? — Doch ook hier hebben de werken der Goddelijke volmaaktheden geen einde.

Laat mij nog wat anders, wegens GODS verwonderlijke zorg, hier bij voegen: bij aldien wij, door onze eigene vermogens, ons in de waereld moesten voordhelpen, hoe ongelukkig zou het dan zijn? Geheele volken, die zoo wel menſchen zijn als wij, leeven onbeſchaafd, en veelen ellendig en hulpeloos; wat is derhalven de mensch, die niet door weetenſchappen en goed onderwijs geleid wordt? Deeze zijn ons te beurt gevallen, en, het geen alles te boven gaat, GOD heeft ons ook nog de kennis van dien Godsdienst mede gedeeld, waar in wij alles aangeweezen vinden, om, zooveel mogelijk, de gebreken van ons verſtand en hart verbeterd te krijgen; braave, en het geen hier mede ſamengaat, vergenoegde menſchen te worden, en dus voorbereid, om tot eene veel hoogere beſtemming, in eene toekomende waereld, op te klimmen. Wat was 'er van ons geworden in

onze kindsheid, als wij geene tederhartige ouders hadden gehad, in welken, en bijzonder in de moeder, van het eerste oogenblik van ons aanweezen, de groote GOD het tot een bijzonderst genoegen gelegd heeft, om voor ons te zorgen? Zoo lang wij deeze hebben, zien wij in dezelve onze beste vrienden op aarde; dit laatste is een geluk voor ons, dat de dieren niet hebben, noch behoeven, daarom worden deeze zoo gebooren, dat zij al haast voor zich zelven kunnen zorgen: maar een pas geboren mensch is het meest hulplooze van alle schepselen, en door de getrouwe oppassing, welke hij dus noodig heeft, wordt die noodige band van genegenheid tusschen ouders en kinderen al vaster en vaster toegehaald, en zoo ziet gij, dat die weêrlooze staat, waarin wij ter waereld komen, juist door den Schepper weldaadig ten grond gelegd wordt, voor eene allerhartelijkste vriendschap, waar van ouders en kinderen, als het wel gaat, naderhand zoo veel genoegen hebben. — Doch ouders en kinderen hebben aan elkanderen niet genoeg; zij geraaken ook dikwijls van elkanderen verwijderd. GOD heeft, daarom, ook nog in ieder mensch gelegd eene zucht tot gezelligheid; eerst eene tot de van hem verschillende sexe, welke, wel geregeld en opgevolgd, niet alleen voor de instandhouding der menschheid een zoo weldaadig middel is: maar ons bij de tederhartige liefde van ouderen, ook die van echtgenooten en kinderen schenkt, dat ons weder ten troost en vergoeding moet dienen, als wij hen verliezen, van deweiken wij het leven ont-

vangen hebben. — Verder heeft GOD, daar deeze medgezellen des levens nog niet genoeg zijn, ons ook alle de menfchen, onder dewelken wij leeven, tér hulpe toegevoegd; wij vinden 'er onder, ja! waar mede wij onmogelijk hart aan hart ons vereenigen kunnen, en daar voor kunnen wij al fomtijds geene redenen geeven: maar bij onderzoek is het wel eens gebleeken, dat die verborgene oorzaaken, welke ons te rugge hielden, geheime weldaaden van GOD geweest zijn. Is het nu zoo met eenigen, 'er zijn toch anderen genoeg, waar mede wij kunnen overëenftemmen: dikwerf is het eerste gezicht hier alleen genoeg, en heeft wel eens eene famenfmelting van zielen gemaakt — eene vrindfchap, die eenen hemel op aarde gaf. Daar dit plaats heeft ziet gij weder, wat wijsheid en goedheid van GOD daarin gelegen is, dat hij ieder mensch een bijzonder voorkomen gegeeven heeft; dit toch heeft, behalven veele overige nuttigheden deeze, dat het dikwerf eene proef is, waar op wij vrij goed ftaat kunnen maaken, wie der menfchen al, en wie niet voor ons gefchikt zijn. — Alle deeze dingen verkondigen GODS volmaaktheden in 'zoo veele voorzorgen ten onzen goede. Nog zal ik 'er een ding bij voegen: het is onze afhangelijkheid van tijd en toeval, gelijk men fpreekt. Onvoorziene dingen, die de tijden opgeeven, en daar onder toevalligheden, kleine, zeer kleine, befchikken wel eens over onzen toeftand en over onze belangen zoo gelukkig, dat noch onze reden, noch godsdienst, noch vrienden ons beteren raad hadden kunnen geeven, dan wij door

toe-

toeval wel eens genoodzaakt worden te volgen. De meeste kunsten zijn in derzelver aanvang door toeval ontdekt. Menig mensch is door een' toeval op den weg geleid daar hij groot, rijk, geleerd, ja braaf, godsdienstig en dus zalig is geworden; dat hij in de wegen, die het toeval hem noodzaakte te verlaaten, nimmer, zoo als zich alles laat aanzien, zou geworden zijn — en dat had dan al weder invloed op alles, waar mede zoo iemand in betrekking was. Dus heeft de aartsgoedheid den mensch op aarde toegerust; begaafd met het beginsel van reden en vrijwillig werkvermogen, — zijn ligchaam voor allerlei bedrijven geschikt, welke hij, tot in het ongelooflijke toe, kan aanleeren. Voords met nog zoo veele hulpmiddelen van buiten gezegend zijnde, als wij gezien hebben, doet hij zich, ja waarlijk, als onder-heer op aarde gelden. Wat toch heeft GOD door dien weg niet in dienstbaarheid aan den mensch gebragt? Zijn aanleg, — zijne meerdere voortreflijkheid boven het vee, — zijn redelijk beginsel, en dat alles, vergeleeken met het geen hij hier is, toont niet onduidelijk, dat hij voor een toekomend leven bestemd is; en hoe verblijdt deeze gedachte den waarlijk godvreezenden, die maar al te wel gevoelt, dat hij met alle gaaven hem door zijnen hemelschen vader toegedeeld, in dit leven noch is, noch doet, het geen hij begrijpt, dat hij wel konde, althans wel moeste, en zoo gaarne wilde zijn. Op eenen anderen kring van werkzaamheid durft hij dan aanspraak maaken, — In dit leven, echter, oefent hij eenen niet geringen in-

vloed,

vloed, mede op het geen, waar over hem GOD gesteld heeft. Is 'er iets aan de overzijde der zee, — schuilt 'er wat in den boezem of op den bodem des oceäans zelve, — is 'er wat in den diepen schoot der aarde verholen, dat hem gevalt, hij zoekt het, en baant 'er zich den toegang heenen. Hij maakt schepen en vliegt 'er mede de wijde wateren over, waar henen hij wil. Om dezelve te kunnen toestellen, leevert hem de aarde hout, vlas en hennip van haare oppervlakte, en ijzer uit haare mijnen. De kunst deed hem allerlei vischtuig verzinnen, en dit nog niet genoeg zijnde, leert de oefening hem zelfs naar de grondelooze diepten zinken, en zich daar, schoon voor de lucht geschapen, een wijl, zonder nadeel, ophouden. Wij weeten immers dat 'er kunstige zwemmers, dat 'er zeeduikers zijn? Nu weder graaft hij zich eene opening tot in het hart der aarde; van daar haalen menschen metaalen, edel gesteenten, vergiften en zegeningen, in soorten, ten voorschijn. — Wat bekomt de mensch niet langs deezen weg, op welken de Schepper hem zelf geleid heeft. Kleeding, voedsels in onnoemelijke soorten, — werktuigen van allerleiën aart, — geneesmiddelen zoekt hij, vindt hij in menigte; bereidt ze zelf door kunst uit doodelijke vergiften. Is 'er wel iets, waartoe hij door reden, en de handigheid van zijn ligchaam, niet geraaken kan? — 't Is waar, 'er zijn nog behoeften, waar tegen hij geene redmiddelen heeft, maar het is geene bekrompenheid in de volmaaktheden van den Schepper; ongetwijfeld heeft die nog schatten in overvloed over de aarde verspreid, die wij

nog

nog niet kennen: want ziet, hoe gretig de mensch op onderzoek en bijëenfchraapen weezen mag, hij heeft nog bij lange na niet alles beproefd.— Wij genieten zeker van veele gedierten allerleië diensten; een aanmerkelijk getal planten is tot onderfcheidene dingen in gebruik gebragt: maar gelooft vrij, van beiden, gelijk van alles, is het geen wij kennen niets in vergelijking van het nog onbekende voordeel, dat 'er zelfs in dagelijkfche zaaken door den Schepper gelegd wierd; bij voorbeeld: wat worden 'er menigte van kruiden, die op den vaderlandfchen grond welig groeiën, als niets geächt; waarom hier van geene proeven genomen? — waarom veele gedierten niet naauwkeuriger onderzocht? In tijden van gebrek aan het een of ander, dat wij van verre landen krijgen moeten, ftaat 'er hier en daar een man op, die zich op het inlandfche toelegt, en hij vindt dikwijls bij ons, het geen men anders met groote moeite van elders haalen moet. Bedenkt nu eens, wat wij GOD al te erkennen hebben in het geen ons daadelijk ten dienste ftaat; hoe veel grooter dan wordt Hij nog in onze oogen, bij de gedachte, wat Hij nog al meêr voor ons heeft weggelegd, en dat de nazaat, misfchien, door noodzaaklijkheid hier toe gedrongen, in het thands weinig getelde, zoeken en vinden zal? Wij verfchillen thands, door tijdverloop, verbaazend veel van de oudfte menfchen, waar van de gefchiedenis geheugen draagt; wat verfchil is 'er zelfs, tusfchen ons en de menfchen van over vijftig en minder jaaren?

Naar

Naar gelang, dat wij veranderen, krijgen wij ook nieuwe begeerten, en nieuwe behoeften, en ziet daar, wij slaan de handen niet aan het werk, of wij zien, dat de Schepper 'er al lang op bedacht is geweest; Hij heeft het voor ons reeds in zijne schatkamers geplaatst, en wij hebben maar noodig, om het tot ons gebruik te bereiden. Zoo ontstaan 'er nieuwe handwerken, nieuwe takken van koophandel en andere soorten van arbeid — zoo is het de veranderlijkheid der menschen almede, door dewelke wij tot het nafpooren van GODS zegeningen geleid worden — en, daar, binnen den kring van vijftig jaaren, reeds zoo veele wisselingen bij, met en rondöm ons zijn voorgevallen en zoo veele zaaken zijn opgedolven, wat is 'er van het vervolg niet te wagten!

Met dat al, gelijk wij het met de dieren hebben opgemerkt, zoo moeten wij het ook wegens de menschen in gedachten houden, dat GOD de eigene natuur derzelven onveranderlijk zoo bewaart, in de hoofdhoedanigheden. — Dit zien wij in de weldaadige verordering, die GOD gemaakt heeft, dat elk mensch, en ieder volk bereekend is voor den tijd van de luchtstreek waar in hij leeft; hier uit ontstaat het verschil der onderscheidene volks characters, waar mede GOD zulke groote dingen op aarde uitvoert. Vervolgens blijft een mensch gebonden aan de hoedanigheden, die den mensch als mensch uitmaaken. Hij kan zich niet verheffen tot de hoogte van den Engel, noch zinken tot de diepte van volstrekte dierlijkheid; hij blijft

mensch;

mensch; allen blijven dat, om dat het hunne bestemming van den volmaakten Schepper is, om hier op aarde niet anders dan als mensch te handelen; die daar beneden daalt; die het te bôven klimt, is niet meêr bereekend voor het geen hij zijn moet. — 'Er zijn echter uitzonderingen, en deeze wil GOD mede, om ons zijn bestuur, in de overigen te houden, zoo als zij zijn, aan te wijzen. Daar zijn menschen, helaas! die zich, aan dierlijke driften als geheel verslaafd hebbende, den rang van redelijke wezens, om zoo te spreeken, verliezen en verbeuren. Wat dunkt u, aan de eene zijde, van overgegeevene wellustelingen, en aan den anderen kant van die monsters, welke zich aan moorden en uitzinnigheden overgeeven, om dat zij enkel naar hunne driften luisteren? Wat wierd 'er van het menschdom, en van het geen 'er verder op aarde is, indien zulke laage en woedende schepselen, menigvuldiger waren dan zij zijn? Een tooneel van jammer zouden zij aanrechten; en het gezelschap van zulke losgelaatenen, hun spreeken, hun doen, hun voorkomen, zijn voor beter denkenden een zweem van hellen leed. Dank zij GOD! Hij zorgt door waare verlichting, weetenschappen en godsdienst, dat deeze de meesten niet, — dat zij 'er maar weinig zijn. Zoo beteugelt GOD het menschen kwaad, — hoe kan hij het geen den mensch goed is, onbedenkelijk verhoogen! Heeft men niet voorbeelden van ongemeene sterkte, vlugheid en andere ligchaams gaaven? — zoo ook van buitengewoone geestvermogens, — van geheugen, —

oor-

oordeel en fchranderheid ? — van zeldzaame deugd en godvrucht ? De gefchiedenisfen fpreeken ook van zulke uitzonderingen; zij verhaalen van lieden, die, met gemak, zeshonderd ponden en meêr opneemen, en draagen konden; wat geeft dit eene verwonderlijke fterkte te kennen, daar de werktuigkunde leert, dat, om een gewigt van tien ponden aan een' vinger op te ligten, de fpieren des vingers, daar toe dienende, de kracht moeten oefenen van bijna tweeduizend ponden. — Zij fpreeken van ongemeene geheugens, die uit het hoofd, getalen van vier en meêr letters met elkanderen konden multipliceeren, enz. enz. doch ook zulke overvliegers zijn zoo wel zeldzaam, als de buitenfpoorige flechten; waarôm toch? — om dat zoodanige weder gevaar loopen, om op het overige menschdom te laag neder te zien; om dat zij fomtijds daar door ook ongefchikt worden, om het geen hun, wegens hunne meerdere volmaaktheid, beuzelachtig in dit leven toefchijnt, zich te laaten welgevallen; om dat zij ook aan hunne minderen te grooter opzien zouden baaren: enz. — GOD, echter, doetze nu en dan op het tooneel verfchijnen. Hij toont 'er mede, wat hij van den mensch maaken kan. Hij ftelt ze tot voorbeelden, die wij tot modellen van naarvolging in het goede moeten neemen, en zelfs laat Hij, (dit is eene gemeene opmerking) in verftand en andere voordeelen van geest, alle eeuwen eens, een groot man geboren worden, om aan de menfchelijke zaaken, kundigheden, als anderzins, eene wending te geeven, die tot nieuwe volmaaking

king opleidt! — hoe volmaakt is GOD dan ook weder in deeze uitzonderingen!

Dat ik nog niet heb aangeroerd, en waar mede wij dit gesprek besluiten zullen, is het wonderlijk spraak-vermogen. Wij hebben eene stem met de dieren gemeen, die wij hooren laaten in aandoeningen van schrik, vreugde en dergelijken: maar de spraak is wat anders; deeze formeeren wij in dat gedeelte der keel, dat men de strot noemt; eene kleine opening aldaar, door dewelke de lucht uit de long gaat, formeert de stem, en hoe onderscheiden is die van den eenen mensch bij den anderen? — Deeze kleine opening regeeren wij, zonder zelfs te weeten hoe, door middel van kunstige spieren, en zoo brengen wij, door de hulp van tong en tanden daar verder bij te voegen, klanken, lettergreepen, woorden en geheele redenen te voorschijn; dat is de spraak. Welk eene wijsheid en magt weder bij zoo veele goedheid van GOD! — goedheid zeg ik, en moet ik het u bewijzen? want welke genoegens der verkeering, welke hulp van elkanderen, moesten wij derven, zo wij de spraak niet hadden! Nu geeven wij ons aan elkanderen te verstaan op eene gemakklijke wijze — op eene wijze, die, dikwerf, ten hoogsten aangenaam is. — Immers, welke streelingen geeft ons een goed verstaanbaar gezang — hoe kan ons een goed praater, gelijk men spreekt, bekooren? — en wat nut een goed spreeker uitwerken? — Wat hebben redenaars, die hunner zaake en spraak-vermogen recht meester waren, niet te weeg gebragt, waar

 van

van de ſchriften der ouden nog tot bewijzen verſtrekken! Tot dit vermogen, echter, behooren denkbeelden, die de menſchen hebben, maar het onredelijk gedierte niet, zoo als wij. Dit zien wij in het klappend gevogelte; het brengt niets voor den dag, dan het geene hem voorgezegd is; hierom was het verſpilling geweest, zo de Schepper dit niet bij uitſluiting aan het denkend dier gegeeven had, en zoo vinden wij hier op nieuw wat, waar over wij, als ons eigen voorrecht, den Schepper verheerlijken moeten. — Nog meêr, wij kunnen onze ſpraak door letters op het papier brengen; ſedert dat GOD ons de weldaad bewees, dat de Drukkonst wierd uitgevonden, kunnen wij dit nog veel gemaklijker doen; ja, wijd en zijd, dezelve, tot in het toekomende, overdraagen; dit biedt ons al weder eene heerlijke ſtof voor het nadenken aan.

Nu is 'er nog zoo veel te zeggen over den mensch, — over GODS zorge wegens zijne onderhouding en voordplanting, leeven en ſterven, — over zijne voor- en nadeelige lotgevallen, waarin de hooge Schepper ook zoo veele zijner deugden ten toon ſpreidt, — over het onderſcheid der charakters, dat niet minder is dan de gedaante en driften der dieren, — over zijne maatſchappelijke vereëeniging, liefde en haat, vreede en oorlog in de zelve, en waar onder de Schepper mede werkt, dikwerf door het kleine zelfs: — doch wij eindigen hier mede, anders liep ons geſprek te breed, en 'er moet ook wat voor 't nadenken over blijven. — Wij zingen GODE toe:

De

De mensch, een Ligchaam, dat uw hand
zoo wonderbaar bereidde;
De mensch, een Geest, wiens vlug verstand
Gij tot uw kennis leidde;
De mensch, der schepslen praal en prijs,
Is zich een dagelijks bewijs
van uwe gunst en grootheid.

ELFDE GESPREK.

over de Planten.

Gij lieden weet immers, wat men hier door verstaat? Men noemt ze leevende, groeiënde, schepselen, welke zich gemeenlijk in de aarde of op iets anders met wortelen vast hechten; zich daar van nimmer door zich zelven verplaatsen, noch ook, enkele misschien uitgezonderd, eene vrijë beweeging hebben. Dit soort van GODS werken, hoe zeer zij min volkomen dan de dieren zijn, verkondigt, echter, niet minder dan deeze, zijne volkomenheden.

Wij behoeven zulks niet te zoeken, in die enkele alleen, waar van ik even met een woord sprak, welke eene willekeurige beweeging, even gelijk de dieren, vertoonen, hoedanige zijn het bij ons bekend *kruidjen roer mij niet*, en in andere landen nog meêr, van dewelken nog vreemder dingen verhaald worden. Deeze planten maaken in de ladder der natuur, welke wij uit het voorige kennen, den overgang, of de naaste sport, van dit groeiënd, tot het dierenrijk. Ondertusschen is het nog een geheim, of

deeze gewaſſen, die inkrimpingen, en wederuitzettingen hunner deelen, even als de dieren verrichten, door een zeker ſoort van willekeur, dan of deeze gedaante-veranderingen enkel een werktuiglijk gevolg zijn van die aanraaking, op welke gewoonlijk deeze beweegingen in dezelve vernomen worden.

Laat ons dan dit bijzondere, waar van wij nog te weing weeten, aan zijne plaats laaten; het meer algemeene van het plantenrijk zal ons overvloedige ſtoffe tot ons oogmerk aanbieden.

Men brengt tot de planten niet alleen de laag opſchietende gewaſſen, welke in zoo groote menigte de aarde bedekken, maar ook het hoog geboomte. Wat is dit planten-rijk dan groot, als gij aanmerkt, dat de ſchakel der natuur, of de langzaame overgang van het eene ſoort der dingen tot het ander, waar van ik bij de dieren geſproken heb, ook onder de planten plaats grijpt, en dat zij wel waarſchijnlijk in groote ook van ſoort tot ſoort opklimmen. Denkt dan nu eens na, dat het geen wij ſchimmel noemen, wezenlijk plantjens zijn; wie zou dat daar voor houden? — en echter het vergroot glas toont, dat het zoo is, ja dit ontdekt 'er nog veel kleiner. Stelt daar nu eens bij boomen, alleen van twintig dertig voeten omtreks, en van vijftig voeten hoogte, en dit is bij lange na nog niet, het geen de natuurkenners wel van ſommigen verhaalen. Wat is dat een onderſcheid tuſſchen zulk een prachtig gevaarte, en een klein mosch-plantjen; of het noch kleiner ſchimmel beſlag, daar men niets van den boom, met het enkel oog, in vinden kan! Heeft GOD nu die ontzache-

zachelijke ruimte tusschen dat groote en kleine met verschillende soorten aangevuld, die al grooter en grooter dan het schimmel worden, en dat is in deezen waarlijk zoo; hoe veele soorten moeten 'er alleen om die reden weezen?

Deeze opklimming heeft iets groots in zich, waar in wij des Scheppers magt alreeds ontdekken; is 'er ook wijsheid en goedheid in? Wat doen hooge, zwaare, boomen in de waereld? Let alleen op uwe wooningen; zijn zij niet ten grooten deele daar uit saam gesteld? Waar zou zich het lieve vogeltjen ophouden en zijn nestjen tegen zijne vijanden verbergen, (die toch zoo wel in de schepping noodig zijn, als het vogeltjen, dat 'er door belaagd wordt) als 'er geen hoog digt geboomte was? Wat is het eene hoogst wijze en weldaadige schikking van GOD, dat de meeste boomvruchten aan boomen, boven onze hoofden, groeiën in de ruime lucht, daar zij ons geen plaats van belang op den grond, wegneemen? Hoe verrukt het geboomte ons gezicht? Wat verkwikking brengt ons de schaduw? Ja, houdt u verzekerd, zij maaken in de lucht zelve, door het zweeten en aantrekken, dat haare bladeren doen, eene onöphoudelijke werking, die voor mensch en dier noodzaaklijk is. Proeven hebben dit in het kleine beweezen. Hoe wijs en goed is dan de Schepper niet, in de verzorging van hooge boomen! Maar ziet daarom het laag gewasjen niet voorbij. Hoe kwamen wij, en het gedierte, dat niet vliegen kan, aan onzen nooddruft, dien wij uit de planten moeten opleezen, indien 'er niet dan

groote boomen waren? Hoe zou 'er de aarde uitzien, hoe onzindelijk, hoe akelig, als dezelve daar wij haar niet bevloeren, niet door planten bekleed was? Zou het ons niet verveelen, indien ook alle die schoone bloemen, welke wij nu zoo op ons gemak beschouwen kunnen, enkel aan boomen stonden, naar welke wij met moeite moesten opzien? Wij zouden ons dan met reden ongelukkig noemen, dat wij niet vliegen konden, en het gevogelte al te voortreffelijk achten. Nu is dit alles vergoed door dien 'er ook laage gewassen zijn, ja zeer laage, mede ten dienste ook dier beesten, die van dezelve leeven moeten, en niet hoog kunnen komen: volmaakt is dit dan ook door den Schepper zoo toegesteld.

Ik sprak reeds van het nut, dat boomen en kleinere gewassen ons, en het gedierte, toebrengen, en waar vonden wij een einde zo wij ook dit veld wilden intreeden? Dagelijks zien wij het voor onze oogen, en ondervinden het in ons zelven, wat zegen het gebruik der planten aan dieren en menschen geeft; voeding, verfrissing, geneesmiddelen, kleeding, uit vlas en hennip, wat niet al? Ook hier vinden de zegeningen van GOD, die zijne volmaaktheden looven, geene bepaaling. Maar wat gebeurt 'er dan, wanneer zich mensch en dier aan de kruiden des velds recht vergast? Wonderen van GOD al weder. De bij brengt wasch en honig in haaren korf; de zijworm spint zijn tonnetjen, en geeft een draad, die eenige honderd voeten lang kan zijn; koeiën en schaapen geeven hunne melk, waar uit het verder zuivel wordt toebereid; en dat alles komt

uit

uit de kruiden en bladen, waar op zij aazen. Brengt u dat niet in verwondering vrienden! De ingewanden en verdere deelen deezer dieren, bereiden deeze dingen wel uit de kruiden, maar de kruiden toch geeven 'er evenwel de stoffen toe; wat zit dan hier van in de kruiden? Wij weeten het niet te zeggen, maar aanbidden GODS volmaaktheden ook in deeze verborgenheid.

Men begroot het getal der bekende plantsoorten op veele duizenden. Het recht getal durf ik hier weder niet schrijven, om dat men 'er in verschilt, en naar dat de aarde meêr bezocht en alles meêr van nabij bekeken wordt, dat getal dagelijks vergroot. Maar dit is hier weder wat zonderlings, dat de eene soort veel talrijker, of grooter is dan de andere. Wat zien wij wel het meeste in onze landstreeken? Het is gras en heide. Deeze dingen zetten zich op eene verwonderlijke wijze voord, zonder dat men ze aankweekt; en met andere dingen, bij voorbeeld mooië bloemen, hebben de liefhebbers zoo veel werk; hoe is dit toch? Ziet gij 'er niet weder eene wijze en zegenende hand van den almagtigen in? Wat is 'er toch meêr noodig dan gras, om de wijde buiken onzer koeiën en paarden zoo wel in den winter, als in den zomer te voeden! Het gras nu bestaat uit verscheidene soorten; 'er is geen land op de aarde, zonder eenig derzelven; ook daar men haast niets dan barre klippen ziet, vindt men het. In de koudste landstreeken ontbreekt het 'er niet aan. Tusschen het zelve teelen zich nog andere gewasjens voord, waar van een zindelijk landman zijne weide

wel zou willen zuiveren, maar te vergeesch; en dat is al weder door GODS goede beschikking zoo, om dat het geen het rundbeest staan laat, door het paard, den bok, of het schaap gretig gezocht wordt. Dit laatst genoemde dier, het geen bij zijne aanvallige goedheid zoo veele nuttigheden aanbrengt, tiert zeer wel bij het gebruik der heidegewassen, en de arme herder, die geen stukjen lands bekostigen kan, jaagt het in de onmeetelijke velden, die daar van tot ieders gebruik open liggen. Zorgvuldig weet ook de bijëman op zijn' tijd daar van gebruik te maaken. Hier vliegen zijne kleine kostwinners, die het menschdom verder zoo veel goeds aanbrengen, vrijëlijk heen en weder, dat hen in de lusthoven, daar zij ook rijkelijk hunne gading vinden, niet zou toegelaaten worden; zoo zijn hierom, en om andere wijze voordeelen, de heidevelden verkondigers van de grootheid van onzen Schepper. En wat bevatten zij nog niet veele planten, waar van mogelijk het grootst gedeelte niet behoorlijk onderzocht is, en welke allen, evenwel, niet minder heerlijkheid van den maaker vertoonen zouden! Wat is, verder, menigvuldiger, dan koorn en andere graan gewassen. Men gevoelt 'er de weldaadige zorg des Scheppers in, voor menschen, vliegend en viervoetig gedierte, het geen daar in een voornaam deel van zijn voedsel heeft. Men vindt proeven overäl aangehaald, zelfs in den ouden tijd, hoe menigvoud men van één graantjen, door zorg en overleg, wel oogsten kan; is dit weder geen wijsheid, magt en goedheid? Wat is het dan, dat dezelve zoo groeiën, gelijk wij gemeenlijk zien?

Kroo-

kroopen zij over, of rijpten zij zeer laag boven den grond, wat zou 'er het ongedierte van overlaaten, — hoe veel zou 'er de voet van vertrappen! Zo zij op hooger ſtengels gezet waren, dan moesten die ook ſteviger zijn, en dan kon 'er de verſlinder bij opkruipen, of die in de lucht vliegt, zich daar op neder zetten; nu zijn zij juist als afgepast tegen dat gevaar, of zij hebben dorens, baarden, en ſcherpe bladeren ter beveiliging; veelăl zijn zij zwak genoeg, om voor den wind te buigen, en ſterk genoeg, om daar door niet te breeken, terwijl de dierbaare zaaden uitgedorscht zijnde, het ſtroo nog eene menigte van diensten doet.

Dit kunnen wij zeggen van de gewasſen die ons dagelijks het meest nuttig zijn: maar terwijl de waereld krielt van allerleie diertjens, kleine en groote, van dewelken wel het meeste deel, of enkel, of ook al mede van kruiden leeft, zoo mag men vrijëlijk beſluiten, dat ook hunne voedſels op de beste wijze voor hen geplaatst zijn. — Ziet gij dat niet in ons best viervoetig gedierte? — Geformeerd om niet recht op, gelijk de menſchen te gaan, helt kop en hals natuurlijk nederwaarts, en ziet, daar vinden zij ook juist het geen, waar van zij leeven moeten. Bijën en ander ſlag van dit gevleugeld ſoort, vinden het geen hunne gading is, ook wel digt bij, of op de aarde, maar veel al ook wat hooger: doch wat zij te zoeken hebben daar van is niets boven de hoogte van hunne vlugt geplaatst. — Kleiner ſoorten houden zich zelden in het gras of dergelijke laage gewasſen op; dit zou het graazend vee gevaarlijk kunnen worden; hun voe-

 der

der is, doorgaands, het midden soort van plan-ten, die genoegzaam boven den grond verheven zijn, en tevens niet te hoog voor hun bereik. Onbeschrijflijk is het getal der dieren, die van eene en de zelfde plant hunne nuttigheden trekken. Zeker natuurbeschouwer zegt, dat hij, toevallig, eene aardbezië plant waarneemende, daar op in weinige dagen zevenëndertig onderscheidene soorten van vliegende beestjens telde, doch dat dit van tijd tot tijd zoo toenam, dat hij met tellen moest ophouden. Even zoo dienen weder verschillende planten tot een en het zelfde einde. Gij zoudt het naauwelijks gelooven als men u zeide, uit hoe veele soorten men het, voor den mensch overdierbaar, brood al bereiden kan. — Neemen wij nu verder in aanmerking, hoe mensch en vee van planten leeven moeten, dan moet het ook wenschelijk voorkomen, dat toch alles niet te gelijktijdig, zich aanbiede; en juist hier in heeft ook de Schepper op de aanbiddelijkste wijzen voorzien. Alle de verschillende gewassen, zelfs de soorten van gras, zijn niet allen ten zelfden tijde voor het gebruik gereed — bloemen en kruiden, die voor wormen en *Insecten* dienen, mede niet. De landman heeft het voordeel, dat het eene graan de inöogsting van het andere niet in den weg is — en wij menschen, hoe zien wij ten onzen opzichte, dat GODS volmaaktheden ook in deezen de beste orde hebben in acht genomen? Want wat biedt ons het voorjaar en bijna de geheele zomer, moes-planten in soorten, om onze vochten te verbeteren en het ligchaam over het geheel verkwikking toe te brengen? De herfst

geeft

geeft ons vruchten, om ons gestel, door den zomer verhit, te verkoelen, en de winter verschaft ons meêr vaste spijzen, die wij dan ook het meest noodig hebben — niet alles te gelijk, nimmer gebrek, maar wel overvloed, en juist daar van altoos het meest, dat ons het meest noodig is. Wat is heilzaamer vrucht dan de aalbes, en ziet men wel haast ooit, dat dit gewasjen kwalijk slaagt? — Waarlijk, de planten, als voedsels en verdere nooddruftigheden aangemerkt, verkondigen eene orde, die GODS dikwerf geroemde eere op het hoogst uitroept.

Dit zal ook blijken uit de verschillende landstreeken, waar zij gevonden worden. Appelen, peeren, kersfen, persikken, vindt men in het verre noorden niet; zij kunnen 'er ook niet tieren, zult gij zeggen; 't is zoo, maar het een en ander is eene wijsheid en goedheid van GOD tevens, om dat die menschen deeze dingen noch noodig hebben, noch dezelve hun aangenaam zouden zijn: maar wat vindt men 'er dan? Verwarmende wortelen, planten, die de dikbloedigheid tegen gaan, die de nadeelen van al het sterk dierlijk voedsel verhelpen, en bovenäl het lepelblad, dat heilzaam geneesmiddel, het geen overäl, daar het scorbut meêr of min eene landziekte is, door eene nieuwe weldaad van GOD, ook tieren wil. In de heete luchtstreeken, daar tegen, heeft men verschot van kille vruchten, die door hunne zoo sterke verkoeling, meêrmaalen, aan onmaatigen het leven kosteden. Is het niet weder wat zonderlings, dat, daar alles op die plaatsen met de warmte doortrokken wordt,

wordt, die vruchten en der zelver sappen de eigene warmte tegen gaan, door dewelke zij geteeld worden; wie ziet hier geene magt, geene wijsheid, geene zorgvuldige goedheid van den grooten opperheer? — Ik kan hier ook nog dingen bijvoegen, welke zeer zeldzaam zouden schijnen, bij voorbeeld: in zekere drooge landstreek in *America*, daar het zelden regent, doet GOD eenen boom groeiën wiens bladeren groot en zoo omgekromd zijn, dat zij als vaten, of fleschen, den vallenden regen opsamelen en lang bewaaren kunnen. Bij andere verkrijgt de vermoeide reiziger het zelfde voordeel door insnijding. Wij weeten, dat de berkenboomen bij ons in den goeden tijd zich een menigte waters laaten aftappen: doch het spijt mij te moeten zeggen, dat men de natuur van dit vocht nog niet behoorlijk onderzocht heeft, zelfs niet door lieden, die ik daar toe verzocht had, om dat zij 'er zoo geschikt toe waren.

Men telt onder de planten, zoo wel als onder het gedierte, zeer schaadelijke; zij worden, in 't gemeen, vergiftige genaamd: maar ook deeze, zoo wel als de wreedste dieren, hebben hunne wijze en weldaadige oogmerken. — Sommige derzelven zijn schadelijk, alleen voor een bijzonder soort der leevenden en weder heilzaam voor anderen. De kamfer is zoo doodelijk voor de meeste kleine diertjens, maar voor menschen dient dezelve tot een heerlijke artsenij, zoo wel uit, als inwendig gebruikt. Andere, die den mensch zelfs doodelijk zijn, gelijk de dulle kervel, is een geliefde kost voor veel gevogelte; en dit zelfde

vrees-

vreeslijk vergift, inwendig te veel genomen, zoo nadeelig, kan uitwendig weder met vrucht gebruikt worden. Over het algemeen genomen hangt het met de meesten dier planten af, van de hoeveelheid en wijze van toebereiding; neemt men 'er een te groot gedeelte van, het oefent zijn vernielend vermogen: maar in de rechte maat worden vergiften zelfs geneesmiddelen. Dit zien wij klaar in het opium, of het zoogenaamde heulzap; het doodt onherstelbaar zo het onvoorzichtig worde toegediend, maar met beleid aangewend, hoe veel heils bevat het voor een' lijdenden, die deezen zegen in geene andere gewasfen, of middelen zelfs, uit het plantenrijk, weet te bereiden, en die dikmaals met een zeer goed gevolg bekroond zijn! — Mij is maar in andere landen ééne vergiftige vrucht voorgekomen, tegen welke, zoo men zegt, geene artsenij zou kunnen baaten: doch ook daar ter plaatse is het vervuld met zeker slag van slangen, die daar van op het beste vaaren. Wat vindge dan in deeze vergiftige gewesten? — een kwaad! ja, — doch maar slechts voor eenigen, en dat weder andere leevenden ten zegen is! — een kwaad, dat maar kwaad wordt door een onverstandig gebruik; — een kwaad, dat men, of met middelen verstompen kan, of op zijn hoogst, dat, gelijk in het laatst geval, voor zekere schepselen onöntbeerlijk is: doch die voor de menschen en andere dieren reeds zoo afschuwelijk zijn, dat zij den grond, daar dit kwaad gevonden wordt, van zelve schuwen. en dus geen gevaar loopen, dat iemand hunner hier door beschadigd zal worden. — Dit laatste kwaad

is

is dan voor deezen geen kwaad; het is een goed, daar tegen, voor dat ongedierte; en alles, wat ik vooraf gezegd heb, tekent weder almagt, wijsheid en goedheid.

TWAALFDE GESPREK.

Het vervolg over de Planten.

Al wat 'er tot eene plant, of boom al behoort, wordt ten nutte van menschen, of dieren gebruikt; *dus begon de onderwijzer*: zelfs gaat het zoo met de vergiftigen, even als met dat soort van schepselen onder de dieren. Men weet, dat slangen, welker beet ten uitersten gevreesd wordt, een zeer goed voedsel met hun vleesch verschaffen; zoo zijn 'er ook planten, die, wanneer men 'er het vergiftige van vermijdt, het zij dat in de vrucht, bloem of wortel ligge, het overige, of onschadelijk, of zelfs voordeelig zijn kan. — Doch gemeenlijk is alles, wat tot eene plant behoort, ten nuttigen dienste, schoon men dit van elk deel in het bijzonder niet even zeer kan aanwijzen. Men heeft 'er, echter, waar van dit kan getoond worden, en zo het verzuim van beklaagd onderzoek ook hier al mede geen plaats had, het zou, weldra, van meêr andere blijken. Onder die, waar van men zijne algemeene nuttigheden weet, is de kokosboom, een voordbrengsel der heete gewesten, waar van de inwooners ook, om zoo te spreeken, alles weeten te maaken, — spijze, drank, klederen, wapenen, huisraad, touwen, scheepsbehoeften, enz., laatende daar van bijna niets

verlooren gaan. Bij andere, wederom, zitten de meeste krachten, of in den bast, of in de bloem, of in de wortels, waar van zeer weldaadige medicijnen bereid worden. Het minst van allen worden de bladeren gebruikt: doch men zal u, in de apotheek gaande, 'er toch een aantal noemen, die van eene zonderlinge nuttigheid, zijn; behalven dit doen zij aan de boomen en gewassen zelven zoo veel dienst, dat zulks alleen de heerlijkheid van den Schepper, ten overvloedigste aanwijst. Zij geeven den sieraad aan het gewas; zij zijn noodig tot deszelfs leven, en onöntbeerlijk voor de vruchten; 's winters afvallende beschermen zij den wortel van den moederstam, en dienen tot mesting der aarde. En willen wij nog eens van kleine diertjens, GODS vaderlijke voorzorg leeren? Veelen hunner maaken de bladeren, door ze toeterollen, of te binden, of toe te vouwen, tot hunne wooningen, waarin zij, of zich zelven tegen de ongemakken der lucht beschermen, of 'er hunne gedaante wisselingen in gaan afwagten, en hun kroost verbergen. De bekende galnooten, die van zoo veel gebruik zijn voor de schrijf-inkt, zijn een gewas, dat een soort van vlieg, veelal maar door eene opening in de bladeren der eikenboomen en anderen gemaakt heeft, en daar aan die teelings kracht schijnt te geeven, om zulk een vreemd voortbrengsel te veröorzaaken.

Ja vrienden hier bij houdt het nut der bladeren niet op; voor mensch en dier bezorgen zij nog een voordeel, dat onbereekenbaar is; ik heb 'er reeds elders met een woord van gesproken; het is dit: dat zij onze lucht,

waar

waar in wij leeven, op eene verwonderlijke wijze bewerken; zij zuigen schadelijke dampen in; zij waassemen die, verbeterd, en nieuwe daarbij, weder uit, waar door onze dampkring geschikt en heilzaam voor het leven blijft; dit geschiedt vooräl bij den dag, en onder den invloed van het zonnelicht; wie zou dat in dezelve zoeken? en echter is het zoo; onwederspreekelijke proeven, en vooräl in onzen tijd, door een ijverig natuurkenner, genomen, bevestigen zulks: wie zal GOD, den formeerer deezer schikking, — wie zal den uitvinder en de verdere onderzoekers deezer onschatbaare nuttigheid, niet, des wegen, den grootsten dank waardig keuren!

Ik heb reeds opgemerkt, dat in alle landen planten gevonden worden, die zoo wel voor den aart der menschen en dieren aldaar geschikt zijn; als hun eigen aart voor die luchtstreek gevormd wierd; — wat heeft de volmaakte Schepper daar bij verder in acht genomen? Hij heeft zoo veel verschillende gronden als verschillende staaten van lucht voor dezelve verörderd. Ook dit is wezenlijk eene zaak van aangelegenheid, welke niet te veel door den landman kan worden doorgedacht, te weeten, welke gronden, zelfs voor de inlandsche gewassen, het meest dienstig zijn bebouwd te worden. Het is eene zaak, waar mede de Vaderlandsche Maatschappij van den Landbouw zich ook al te recht heeft bezig gehouden. Het komt van gelijken van dat vereischte, om juist zulk of zulk een grond voor deeze en die gewassen te moeten hebben, dat men overäl alle planten niet kwee-

ken

ken kan; is dit nu goed of kwaad? — Hoe veel verloor 'er de koophandel niet bij zo dit al geschieden konde? En, zo wij ook volöp konden vinden, ten minsten aan de tafels der rijken, van zulke uitlandsche vreemdigheden, men zou zich aan vruchten te buiten gaan, die de Schepper eigenlijk niet voor onze welvaart geschikt heeft; de vaderlandsche voordbrengsels zouden in verachting komen en op die wijze keerden wij de goddelijke orde in deezen om. Deeze weigering van het geen anders door veelen zoude begeerd worden, is dan geen kwaad, maar al weder eene daad van GODS meêr gedachte volmaaktheden. Wat is het, echter, weder goed, dat GOD de planten door zaaden doet voordteelen; deeze kunnen bij onderscheidene planten, jaaren buiten den grond gehouden, vruchtbaar blijven: doch ook wanneer deeze, de vruchtbaarheid naamelijk, al ophield, zoo is daarom de huishoudelijke of geneeskundige kracht daar nog niet uit weggenomen. — Is dat niet weder wijze, magtige, goedheid? Nu kan men nog gemakkelijk in zaaden, naar elders, veele planten overvoeren, dat, zo het reeds gewassen waren geworden, ondoenlijk zou zijn. — Nu zendt men van die weldaadige zaaden, die uit zich zelven een goed gebruik verschaffen naar 't oosten en westen, en allerwege. De vreemdeling geniet die vrucht der buitenlanden, en blijft tevens afhangelijk van, en verbonden met den inwooner aldaar! Eene op haar zelve verpligtende inrichting van GOD; om alzoo de algemeene gezelligheid over de geheele aarde te bevorderen, gelijk ik te

vooren, dit als eene van GODS volmaakte doeleinden, heb opgemerkt.

Wat verslinden nu menschen en dieren niet te samen eene onbedenkelijke menigte zaad! Het is waar, dat veele planten daar mede boven maate voorzien zijn. Daar is, om een voorbeeld te noemen, de *Papaver*, of zoogenaamde *Maankop*; in iedere bol (en aan eene welgegroeide plant komen 'er ten minsten zes, zeven, agt en meêr) vindt men duizenden van zaadjens. In andere telt men bij millioenen derzelve. Dan, wij hebben bij dieren, en vooral bij visschen, die zeer overvloedig veel zaad schieten, aangemerkt, dat deeze het juist zijn, die tot het meeste gebruik van haars gelijken dienen, ik durf 'er daarom ook wel gerustelijk op afgaan, dat planten, die buitengemeen veel zaaden draagen, ook, naar evenredigheid, tot een veelvuldig nut door den Schepper verördend zijn: want deeze heeft niets te vergeefsch gemaakt; dit wordt ook door de ondervinding bevestigd, daar men, om bij het voorbeeld der *Maankop* te blijven, reeds beproefd heeft, om van dat zaad olij en andere behoeftigheden voor ons menschen te maaken, en wie zal zeggen, welke dieren 'er al verder hunne voordeelen van hebben? — Ondertusschen het is tegen de vernieling van eenig soort, dat de Schepper mede zorg gedraagen heeft, dat gewassen ook door afzetsels, inlegging, enting als anderzins, kunnen onderhouden worden — en ook hier van kan ik u verzekeren, dat de kunst wel niet nieuwe soorten kan vormen, want ook daar tegen heeft de Schepper bij het plantenrijk mede gezorgd, maar verschil in gedaante, smaak, kracht en andere eigenheden in

in de oude foorten kan men hier veröorzaaken. Hoe goed, al verder, is dit voor die fchepfelen zelve! — hoe dienstig voor de fchoonheid der aarde! en hoe verlustigend is dit voor den mensch! — het is hem tevens een prikkel tot nieuw onderzoek, naar dit gedeelte van GODS heerlijke werken.

Wij hebben opgemerkt, dat de planten gevoelloos fchijnen, althands wat het meerderdeel aangaat, gelijk ook, dat zij zich niet van hunne plaatfen beweegen; het eerste is omdat deeze fchepfelen verördend zijn, om geduurig afgeknaagd, gehakt en ingekort te worden, waar van zij nu geene onaangename gewaarwording ontvangen; het laatste is ten nutte voor mensch en dier, welke van dezelve gebruik maakt, die hier door alles daarvan, op zijn eigen plaats kan wedervinden. Dit onveranderlijk blijven op dezelfde ftede zou, intusfchen, dit nadeel kunnen hebben, dat zij hunne zaaden niet wijd genoeg brengen konden, en hoe heeft hier nu de Schepper weder zijne voorzorge getoond? Sommige zaad-huisjens heeft hij zoo gemaakt, dat zij van zelven met eenig geweld open fpringen en daar door de zaadjens wijd en zijd heenen werpen; andere zaaden zijn voorzien van pluisjens, door dewelke zij, in de lucht drijvende, van den wind fomtijds zeer wijd van de moederplant nederkómen: nu en dan worden zaaden door vogels opgegeeten, en elders weder uitgeworpen, daar zij aan het groeiën gaan; en zoo heeft de groote maaker allerlei middelen om te verhelpen, het geen de noodige beweeginglooshéid anderszins tot nadeel gemaakt had. In de zaaden ontdekt zich

eene onnaspoorlijke en treffende heerlijkheid van GOD! Alle deelen der planten verdienen, dat men 'er dit van zegge: maar ten opzichte der zaaden kan ik niet voorbij, hier, in 't kort, u nog iets van mede te deelen. Ontelbaar verschillende zijn hunne gedaanten; sommigen zijn volmaakt meetkundige figuuren; — wat verschil van kleuren hebben zij niet al! niet weinigen zijn schoon gespikkeld of gevlamd; sommigen met eene glanzige huid overtrokken, als of zij op het schoonst gevernist waren. — Ik wil niet ontkennen, dat GOD ook al daar mede bedoeld heeft eene aangenaame verscheidenheid te geeven, maar niet minder zeker is het, dat zulks hoogere einden heeft. — In het zaad, toch, ligt de geheele plant, het zij in 't klein en volkomen, het zij in een onvolmaakt beginsel, dat zich vervolgends tot de onderscheidene deelen vormen moet — op dit belangrijk deel mag men denken, dat de groote formeerer in de bekleedsels en gedaanten der zaaden, zal zijn bedacht geweest: wij zullen het van eenige aanwijzen. — Alle die plantgewassen, welker zaaden geschikt zijn, om 's winters in de open lucht, koude en vocht te verduuren, zijn hier toe gewapend met eene korst van buiten niet min hard en ondoordringbaar, als het eijerschaaltjen, waar in zich de jonge rupsjens, onverzeerd, in de buitenlucht kunnen ophouden; het vernis dat op andere, gelijk op onze appelen en peerenpitten aan de buitenschil gevonden wordt, dient en om zekere olieächtige stoffen van het inwendig gedeelte te zekerer binnen te houden, en tevens, om den indrang der vochtigheid

heid van buiten te beletten, op dat het plantjen niet verrotte of ontijdig uitschiete en zoo omkome. — Andere, welke door het gevogelte belaagd worden, heeft GOD hier tegen dikwerf zonderling beschermd; een proef zij u onze welbekende *Okkernoot*. GODS hand dekte niet alleen dezelve met eene houtächtige schors, maar, om dat men vogels heeft, welke door het hardste hout weeten heenen te booren; en dat men ook in kleiner dieren waarneemt, lag GOD daar nog een groen omtreksel buiten over heenen, dat door zijne bitterheid den kleinen roover afschrikt: — dit brengt u in de gedachte de voor ons, en veel gedierte, zoo veele aangenaamer omkleedsels, die het vleesch onzer appelen, peeren, pruimen, enz. uitmaaken; in deeze zien wij eene schikking van GOD, welke rechtstreeks op ons nut doelt, naardien zij ons zulke heerlijke spijzen geeven; doch GOD vergat daarbij die planten zelve niet: hunne aangenaamheid maakt ons natuurlijk tot een beschermer en voordkweeker deezer gewassen, die, gelijk wij bij de ondervinding zien, de menschelijke hand door snoeiën, leiden, als anderszins, zoo noodig hebben. — Het zelfde moet men zeggen van andere, welker buiten deelen, of welker zaaden, ons mede tot voedsel dienen, gelijk de peulvruchten van erwten boonen, enz. allerlei roofgedierte gaat op dezelve uit; hoedanig eene vermindering zouden deeze aanrichten in de hoeveelheid, welke de natuur zelve daar van geeft? Doch nu zorgt de mensch, uit aandrift voor zijn eigen belang, om deeze bedreigde gewasjens bij menigte aan te kweeken,

ken; dezelve in een goeden grond te zaaiën, en, daar het noodig is, van goede ſteunſels te voorzien, en verder haare vernieling voor te komen.

Maar nog één woord van een voornaam en pronkend deel der gewasſen, de ſchoone bloemen naamelijk; wat heeft men 'er daar veele en uitſteekend prachtige van? — Hoewel past daar dit vaarsjen op:

Wat luistervol gezicht als, lang bebloemide zoomen,
In lente en zomertijd, alöm te voorſchijn komen,
Door zoo veel pronk gewaad, verrukkend opgetooid!
't Is GOD, *zegg' hier ons hart, die dit gebloemte ſtrooit.*

Riekt ooit Arabiën een wierook-geur, zoo zoet
Als die zich thands verſpreidt van 't bloeiſel deezer ſtruiken?
Wie telt de nuttigheên, die 't bloeigewas al doet?
Het prijst GODS *heerlijkheid in duizende gebruiken.*

Die eene goede bloem kan zien; de als daar op gezaaide goud en zilver ſtof, die op de zoogenaamde *goud*, of SALOMO's *Lelijën*, op de gewoone *witte Lelijën*, en in het hart of blaadjens van meest alle bloemen, vooral door het vergrootglas, zich zoo ſchitterend vertoonen; die de rechte ſchakeeringen en ſmeltingen der kleuren in den *Auricula* den *Rhanunkel*, enz. kan aanſchouwen, zonder een aanbiddend gevoel der magt en wijsheid, die dit zoo maakte, en telkens uit nieuwe zaaden al weder, en dikwijls nog beter voordbrengt, die moet gewis zijn verſtand geweld aandoen en verbaasd onöplettend zijn. — Maar gij vraagt al weder, waar toe deeze praal zoo overbodig geſtrooid? doch ik vraag dan ook: waar toe al de overvloed

van zegeningen, waar mede GOD het aardrijk in andere opzichten vervuld heeft, indien deeze versieringen voor verkwistend worden aangezien? — Neen, de luister der bloemen is GODS heerlijkheid; goedheid, wijze goedheid vermelden zij. — Is de schoonheid der lente, zomer en herfst niet ten groote deele van het bloemenrijk afhanglijk? Zij bloeiën ook allen niet te gelijk, maar volgen al geduurig op den anderen, dat ook al weder een geluk voor dieren en menschen is. De guure winter, anders het zinnebeeld des doods, heeft ook zijne bloemen, die de lente, of de tijd der algemeene herleeving niet noodig hebben. Hoe veele bloemen zijn 'er intusschen noodig om wat vertooning te maaken! En waren 'er veele noodig dan is het de beste orde weder, dat 'er zoo veele verscheidenheid van is, en dus hunne schoonheid ons uitlokt, om 'er op te letten; want anders zouden zij de nieuwsgierigheid niet genoegzaam gaande maaken, noch ons der moeite van derzelver aankweeking waardig schijnen. — Hier komt bij, dat de bloem de plaats is, daar zich het zaad der planten formeert, dat onöntbeerlijk zaad, zoo nuttig voor vee en menschen. Of nu die deeltjens, welke de kleuren zoo verschillend maaken, invloed op de zaadwording hebben, behoef ik niet eens hier aan te neemen, want het volgende is hier bij genoeg; te weeten: dat de menschen, juist om de bloemen, menigte der planten aankweeken, en dus wordt de liefhebberij voor de bloemen het middel, dat GOD gebruikt, om voor de teeling der zaaden te zorgen. — menigte van gevleugeld en kruipend gedierte,

leeft in den bloemkelk. De Bij bereidt 'er immers alles uit; hoe weet nu dit diertjen, zonder onderwijs, dat hier zijn voorraad verscholen is? Juist op dezelfde wijze als andere beesten dat weeten, door een of meêr aandoening, naamelijk, die zij op hunne zintuigen daar van ontvangen, en zoo zal de kleur en reuk der bloemen deeze schepseltjens ook al uitlokken. Ziet daar, GOD weder bezorgd voor dit klein gedierte! — Doch niet enkel voor deezen maar; zoo als ons meêr is voorgekomen, ook voor het lijdend deel; het bloempien zelfs heeft 'er ook voordeel van: want niet alleen dat de volijverige beweegingen deezer bloemdoorsnuffelaars, de inwendige deelen der bloemkelk zuiveren, en andere nuttigheden bewijzen, maar zij veroorzaaken dikwerf zeker, dat in bloemkelken, die het mannelijke en vrouwelijke zaad tevens bevatten, het een bij het ander gebragt wordt, terwijl zij in planten, die slechts de deelen der eene sexe bevatten het vruchtbaar maakend stof daar van op die der andere overbrengen. — Merkt nog deeze weldaadigheid van GOD op, wanneer gij u van bloemen beroofd vindt, dat 'er veele zijn, die geen voorkomen daar van ter waereld hebben, en echter met niet minder kunstmaatigheid zijn saamgesteld; zij hebben hun nut voor het oog in de zinnen van diertjens, welker zintuigen of zwakker, of sterker dan de onze zijn. — Was ook de geheele aarde getooid in even schitterende kleuren, hoe hinderlijk zou dit zijn voor ons gezicht? — In plaats daar van is nu de algemeene verw het groen, juist de kleur, die het oog het minst hindert, die het

ver-

versterkt, gelijk somtijds zwakke oogen ondervinden — wat teekent u deeze groene kleur, als de hoofdkleur, als de allergemeenste weder, dan eenen zoo volmaakt werkenden GOD? — die nog, op dat het niet te eentoonig zij, op dat ieder oog, zoo onderscheiden gefatsoeneerd, gelijk het met alle onze zintuigen gaat, het groen, dat juist het best voor het zelve is, zou vinden en alle te gelijk weder verandering zou hebben, dat groen zoo oneindig in kracht en soort verschillend gemaakt heeft!

Gij ziet hier, vrienden! dus weder eenige proeven van de goddelijke orde en zijner volmaaktheden, in het planten rijk; ik hoope maar niet, dat ik het bestek mag zijn te buiten gegaan; de vrees hier voor weêrhoudt mij, 'er iets bij te voegen over de waterplanten; deeze moeten dienen, om, het zij daaronder of daarop te groeiën, en te vermenigvuldigen, of ook wel met hunne wortels onder het water en met hunne bladen en bloemen, gelijk het bekend *Plompeblad*, boven op hetzelve — zij zijn daar toe al weder door de zoo wijze almagt op het best gefatsoeneerd — zij behelzen veele geneeskundige gebruiken — zij dienen ook voor het waterdierenrijk — tot derzelver onderscheidene behoeften, zoo dat men ook hier, even als te lande, elk dier bij zijne eigene planten vindt. De menigte der waterplanten is aanmerklijk groot; verschillende zijn zij, even als die het aardrijk bedekken, naar het onderscheid deezer vloeistof op onderscheidene plaatsen — de zee heeft de haare, en daar onder zeer zonderlinge — ook in

de wateren vermelden de planten de grootheid des Heeren — een Dichter zingt:

Bloemen blaadjens, fijn geweeven
van satijnen vezelstof,
Kleurig door, niet naar, het leven!
Gij, gij dooft de pracht van 't Hof:
In uw vaste water verwen,
Verwen die door regenvloed,
Wind of heeten zonnegloed,
Nooit, dan afgebruikt, versterven.

Weg met al uw kunst tapeeten
Grootsche schilders! 't wilde schoon
Kan bij JESUS *grooter heeten*
Dan de pracht van SALEMS *troon.*
Bij mijn bloem, hoe laag gereekend,
Is de grootste kunst, Copij!
's Meesters hand maakt haar waardij:
't Is een stuk door GOD *getekend.*

DERTIENDE GESPREK.

Levenlooze dingen.

Ik wil u deeze ook niet onopgemerkt laaten, *sprak* DEMOPHILUS; de Dichter, waarmede ik onze laatste samenkomst geëindigd heb, zingt nog met gelijke vinding en zeggens kracht:

Wys-

Wijsheid, Almagt, Goedheid hangen
Lootjens aan des Scheppers beeld;
Naar de drie verscheiden rangen,
Daar de stof zich in verdeelt,
Aan elk keitjen, bloempjen, diertjen
Dat uit 't albezielend nat
Groei door aêr of vezel vat;
GOD *is groot in 't minste ziertjen.*

En zouden wij dan van het keitjen, zijne naverwanten en dergelijken ook niet spreeken? het wordt wel in de vraag, die wij behandelen niet, met zijn naam genoemd, doch daarom zullen wij 'er ook te korter over zijn. Dieren, menschen, planten, waar aan wij dachten, zijn bewerktuigde groeiënde, leevende, wezens; het dier beweegt zich, bovendien, vrij, en de mensch is boven allen nog met de heerlijke reden door GOD beschonken; hoe diep liggen beneden hem, de slechts groeiënde dingen, en die nog meêr van hem verschillende alleen in zeker opzicht bewerktuigde schepselen, doch waar in noch leven, noch groei zelfs te ontdekken is. — Echter hier ook is goddelijke volmaaktheid, goddelijke orde in eene onöverzienlijke en overschoone hoeveelheid. Laaten wij dan eerst eens van de metaalen handelen — deeze groeiën beneden den grond, waarop wij woonen, en neemen daardoor alreeds geene plaats weg, die wij tot ander gebruik noodig hebben; dan dit veroorzaakt ook, dat 'er veele moeiten en kosten vereischt worden, om dezelve op te delven;

dit

dit geeft echter geene zwaarigheid; want toch zijn 'er de menschen heel genoeg op, om ze te laaten uithaalen, en kostte het minder moeite, heel ligt werd ieder een metaalzoeker, — haast werd dit geschenk van GOD te algemeen, om een voorrecht te blijven; en door het geduurig al verder uithaalen van de ingewanden der aarde zou deeze al te gemakkelijk uitgehoold worden, en gevaar van instorting loopen. Welk nut verschaffen ons deeze bergstoffen? — ijzer, koper, tin bezigen wij tot huisgebruik, maar ik bidde u, wat zouden wij zijn, zonder ijzer? en juist dit heeft GOD het meest over de aarde verspreid. — Minder zijn goud en zilver, maar men kan, buiten enkele gevallen, met de andere doen, waar toe wij deeze gebruiken zouden; het is 'er, echter, voor die enkele gebruiken, en nu het zoo zeldzaam is, heeft het de juiste waarde, om een gangbare munt te zijn, in alle koophandel. — Geneesmiddelen worden mede in soorten uit metaalen vervaardigd. Het wonderbaar kwikzilver verschaft bij zijne huishoudelijke nuttigheden 'er veelen, die men uit geene andere dingen bereiden kan. Hier komen bij de mineraale baden, welke door metaal-deelen hunne kracht verkrijgen, en waar de ellendige, anders opgegeevene, wel eens zijnen laatsten en zekeren toevlugt vindt. — Veele oorzaaken loopen 'er voords in de groeijing der metaalen samen; zij zijn meestal omkorst met andere aarddeelene en worden zoo erts geheeten; maar, wat men ook gedaan heeft, wat moeite en kosten de goudzoekers ook daarvan hebben opgezet, men heeft ze niet kunnen vermeerderen in soorten, veel min het eene in het ande-

dere omkeeren. Zoo ftelt GOD dan ook hier dezelfde wet, even als bij de dieren en planten, daar omtrend ingevoerd. — En waarlijk, wij moeten bekennen, 'er is ook van die voordbrengfelen der aarde, voor alle onze behoeften genoeg, en die genoegzaamheid toont ons ook hier een' GOD van mildheid, zonder verkwisting. — Wat bewoog hem voords dit flag van ligchaamen voordtebrengen zonder welke wij zoo armoedig zouden zijn, als die enkele wilden, welke weinig of geene kennis van deeze onöntbeerlijke behoeften hebben? Wie befchikte het, dat zij buiten menfchelijk toedoen voordkomen? — dat zij in den fchoot der aarde geformeerd worden, daar zij door geen fchepfel verhinderd worden, noch ook verhindering aanbrengen? Wie koos daar veel al de bergen toe, om minder plaats te beflaan, en dat te gelijk de holen gemaklijker gemaakt en voor het inloopend water bevrijd wierden? Wie ftelde de verborgene ftille natuurwerkingen dáár, uit welke zij ontftaan in de diepte? Wie bepaalde de juiste hoeveelheid en wat 'er meer te bewonderen valt? GOD, ja GOD! doch om deeze dingen waarlijk tot zegeningen voor het menschdom te doen verftrekken; om aan dezelve zulk eenen verwonderlijken aart te kunnen geeven; om al het verder opmerkelijke daarvan, werkten hier ook goedheid, wijsheid en almagt.

En nu de fteenen: wat waren wij ook al zonder deeze? — Als wij door natuurlijke of gebakkene, geen muurwerk maaken, flechte gronden niet ftevigen; vuile wegen niet plaveijen konden? — Van waar haalden wij het onöntbeerlijk glas, dat uit gefmoltene fteen-

ftof-

ſtoffen wordt toebereid? — Wat voordeel heeft eene zeekust, welke door ſteenrotſen, duinen, en eene zacht oploopende bedding van zand, dat eigenlijk ſteendeelen zijn, omringd is, tegen het geweld der golven en het uitloopend water? — Hadden wij ook geene ſteenen vaten, die tegen het vuur beſtand zijn, wij misten menig huislijk en onkostbaar middel, dat wij in de metaalen niet vinden kunnen. — Uit ſteenen bereidt de artzenijmenger ook beroemde heel- en geneesmiddelen — ſteenſtoffen zijn ook van niet weinig dienst in de bereiding der gronden voor den landbouw — ja, planten en dieren, die uit de ſteenen hunne welvaart trekken, prijzen hier GODS volmaaktheden. Zullen wij het ook niet doen, wegens de voordeelen, die wij reeds bezichtigden, en nog zoo zeer konden vermeerderd worden! — Denkt nog even aan de zoogenaamde edele geſteenten; deeze, al ware het alleen om dat zij eenen aanmerklijken tak van koophandel uitmaaken, zijn dingen, die ons het erkennen, het verheerlijken van GOD diep in de ziele prenten; en letten wij op derzelver deugdlijkheid, hier ſchilderen die onderſcheidene figuuren, die men op de *Agathen* vindt, hoe GOD in de ſtomme natuur tekenen doet in het verborgene; in andere zijn de onnavolgbaare kleuren in eene vuile aarde aangenomen; nu weder de ongemeene hardheid, ter zelfder plaatſe ontvangen, doet blijken hoe GODS volmaaktheden in donkere diepten, de ſterkſte flonkerbeelden zijner heerlijkheid vormen kunnen?

Ik moet hier nog in gedachten brengen, den, voor den zeeman, onwaardeerbaren zeilſteen,

ſteen,

steen, die altijd, met eene kleine afwijking, die men, echter, genoegzaam bereekenen kan, het noorden, en daar door de verdere hoofdstreeken der waereld aanwijst: deeze zonderlinge steen, is zijn onbedrieglijke gids op de onmeetbaare wateren.

Maar nu, laat ons verder gaan, tot nog veel onvolmaakter schepselen, om dat zij onder de bewerktuigden zelfs niet gereekend worden, en echter zijn zij van de uiterste noodzaaklijkheid en invloed op alles.

Wat is de aarde en alle aardstoffen op zich zelve? — doch ter samenstelling van andere dingen maakt zij eene der hoofdstoffen uit, en in het ligchaam van dier, plant en berg — of delfstoffen, deelen der kunstigste werktuigen: want 'er is toch niets onder al het zichtbaare op aarde, of het heeft aarddeelen tot zijne grondstoffen; het afzichtlijkst beest en de schoonste bloem bestaan ten deele uit aarde — Is het niet een wonder van GODS magt en goedheid, dat hij uit de zelfde stof zoo onderscheidene dingen gevormd heeft? Het onderscheid tusschen het eene ding en het andere, hangt maar af van het geen de goddelijke wijsheid in elk daar nog heeft toegevoegd; voords van de maat van elks krachten, en eindelijk van de werktuigkundige krachten, die hij in ieder legde. Wat GOD meêr dan aarde, tot de formeering aller ligchaamen heeft gebezigd, heet men benevens de aarde, de hoofdstoffen of elementen; dan door dagelijksch toeneemende ontdekkingen, zijn de natuuronderzoekers, het omtrend deeze niet eens; alleen hier in zijn zij eenstemmig, dat de hoofd of grond stoffen, waar uit het leevend dier, als me-

mede de fraaiste bloem, en de gevoellooze steen bestaan, zeer weinige zijn. In het meêr aangepreezen *Natuurkundig Schoolboek* der Maatschappij, zult gij ook eene genoegzaame wegwijzing vinden, om hier over verder te denken.

Welk een zonderling ding is het vuur? In stille rust slaapt het in alle dingen, want waar de hoogstmogelijke trap van koude niet is, daar is vuur; in twee houten, door wrijving opgewekt, ontvlamt het in dien gloed, welke alles verteert — Wat nut doet het vuur niet? Geen leven is 'er zonder dit! Vuur is onöntbeerlijk, tot duizenden onzer behoeftens — Door vuur verricht de stookkunde haare wonderen. — Het is een onbegrijpelijk teken van onnagaanbaare magt en wijsheid, die het overäl niet alleen deed woonen, gelijk ik reeds zeide, maar zoo, dat deszelfs gevreesde uitwerkselen maar zeldzaam zijn, en dat wij menschen, intusschen, het vermogen hebben, om deszelfs uiterste kracht op te wekken, tot zoo verre, dat wij de hardste dingen 'er mede tot kalk verbranden, of tot vloeibaare vochten doen smelten. — Door de reden gebiedt GOD de menschen ook dit wonderbaar werk zijner handen tot nut aan te wenden; en, worden wij onzes ondanks ook door deszelfs geweld bedreigd, GOD heeft 'er ons een middel tegen gegeeven, dat, in vereischte maate, het vuur, gemeenlijk, overweldigen kan. Dit middel is het water; — zijne grootste verzamelplaats is de zee, deszelfs groote diepte, en zoutheid, verspreiden ook al ontelbaare nuttigheden; de zee dampt de stoffen uit tot wolken; geeft ons het onöntbeerlijk zout; draagt onze sche-

pen

pen werwaards zij heenen willen — zee en rivieren intusschen bedreigen inmiddels laag liggende landen ; dan ook daar tegen stelde GOD veel al zelve perk, door stranden en hoogten ; en daar deeze ontbraken gaf hij den menschen door de reden in, dijken en dammen samen te stellen — 'er zijn echter gevallen, dat overstroomingen groote nuttigheden hebben — *Egypte* is 'er een blijk van; hier regent het zeldzaam, maar door het overloopen van den *Nijl* worden niet alleen de zanden bevochtigd, maar ook de landerijen gemest, door een groeizaam slijk, dat de wegloopende wateren achter laaten.

Alles kunnen wij op onze aarde, bijna, bij eene gestadige stroom vergelijken; het eenkomt uit het ander voord, en keert weder te rug tot den oorsprong waaruit het voordkwam; dit ziet men in de betrekking, die het water tot de lucht heeft: — de breede wateren geeven al mede de dampen, op, welke den regen formeeren — de regen stort zich weder uit op groote en kleine stroomen der aarde en wat daar op is ; deeze ontlasten zich van hunne hoeveelheid weder door kanaalen in de rivieren ; deeze loopen in de zee, en alle die geeven hunne dampen onöphoudelijk aan de lucht weder, waar van zij den regen ontvangen hebben. Zoo werkt GOD bestendig voord, al met dezelfde dingen, doch in verschillende gedaanten ; en wij vinden hem in allen deezen ook wonderbaarlijk groot. —

Ik kan niet nalaaten, u dit te doen opmerken in nog eene bijzonderheid omtrend het water : als gij mooglijk vraagen mogt, gelijk wel eens gedaan is, waar toe die ontzaglijke

menigte waters, in vergelijking van het vaste land, op aarde? Het andwoord is gereedelijk dit: om dat juist die ontzaglijke groote plasſen noodig zijn, om het water toereikend te maaken voor de diensten, welke het bewijzen moet: merkt maar alleen op, dat iemand wiskunſtig heeft uitgereekend, dat alleen de *Middelandſche Zee* dagelijks veele duizenden tonnen waters uitwaasſemt, die door de lucht opgenomen worden, en de wolken formeeren, en dan nog dit, het geen ik u met de eigene woorden van den ſchrijver zeggen zal, dus ſpreekt hij:

„ Een enkele *Kruis en Munt* plant, heeft „ twee duizend twee honderd en achtenvijftig grein water noodig, wanneer ze maar „ vijftig grein zwaar zal worden. Neemt dit „ nu ten maatſtok, wanneer men zich de behoefte der ganſche ſchepping verbeelden zal. Wat is ook de lucht niet een heerlijk werk van GOD, daar dezelve voor het leven van duizenden ſchepſelen zoo volſtrekt noodig is? —Deszelfs beweeging, die wij den wind noemen, is heilzaam, op dat en de lucht en de leevenden in de lucht, niet door ſtilte verderven. Hoe noodig is de wind voor de zeevaarenden? en wat voordeelen geeven de vaste winden, die men op zekere plaatſen van de aarde geregeld kan waarneemen, ook niet aan de ſcheepslieden! — Harde winden, ſtormen, orkaanen zijn 'er zeker ook: doch, daar men dit te vooren weet, beveelt ons de reden al weder, en geeft de hulpmiddelen aan de hand, om ons door de ſtevigheid der gebouwen, als anders, daar tegen te beveiligen — en is het hier ook al ver-

verder geene weldaad van GOD, dat men in dieren, planten, weêrglazen, enz. de middelen heeft, die ons van de weêrsveranderingen en naakende stormen in tijds kennis geeven?

Ik vond geen voegzaam einde, zo ik ook hier op de wonderen, die ons de lucht verschaft, uwe oplettenheid bepaalen wilde. — Gij kunt 'er in het meêr gedacht *Natuurkundig Schoolboek* onderricht van vinden. — Leest daar hoe de lucht, in verschillende soorten en gedaanten, veele geneeskundige krachten en andere zonderlinge vermogens heeft. — Herinnert u mede; hoe het geluid door middel van de lucht tot ons komt, ook de aangenaame muziektoonen, benevens de klank onzer stemme, en hoe wonderlijk; ja wel wonderlijk voor den ervaarendsten zelfs, dat zich veele geluiden, die, om zoo te spreeken, in het zelfde oogenblik gemaakt worden, zich in ons oor niet verwarren, maar zich onderscheidenlijk verneemen laaten. Goedheid, wijsheid en magt van GOD blinken hier al weder op het aanbiddelijkst uit; hoe wij dit al dieper doordenken.

Nu nog een woord over het weder: het geen men de luchts-verhevelingen noemt, hoe weldaadig elk in zijn onderscheiden jaargetij is; hebben wij reeds behandeld*, of weeten het buiten dat — maar wat is het onweder verschriklijk! Zeker, het is geducht; het is een majesteits teken van GOD! Doch is het verschriklijk, dan moet het dreigende of benaadeelend zijn; is het benadeelend? waar aan? zelden ziet men 'er ongelukken van, maar wel duizenden voordeelen — het reinigt de lucht;

doodt veel ongedierte — verfrischt ons ligchaam — brengt veelal eenen weldaadigen regen mede, die bezwangerd is met allerleië ſtoffen van vrugtbaarheid, welke uit de wolken nederkomen, en hoe gevoelen planten en dieren deszelfs weldaadige uitwerking! Men moet maar naar buiten gaan wanneer het voorbij is; de opluiking van de gewasſen, het vrolijk gebaar van het gedierte en onze eigene gewaarwording verkondigen ons met luide ſtemme:

De wijze goedheid GODS *in 't vreeslijk bliksemvuur.*

Voords moet ik hier nog bij voegen, dat GOD ook tegen dit anders, geducht, verſchijnſel, ons ſedert weinige jaaren gezegende bewaarmiddelen heeft bekend gemaakt, in de welbekende *afleiders*, waar door het vuur van het geen men beveiligen wil, naar elders wordt afgevoerd.

Dus dan ook tegen dit zelfde, dat men meêrmaalen als eene onmiddelijke bezoeking van GOD heeft aangezien, ook tegen dit, zeg ik, heeft ons de almagtige werkmeester wapenen in de hand gegeeven.

Waar eindigt dus zijn zorg voor onze veiligheid!

Ik moet hier zwijgen, *ſprak de onderwijzer verder*, om niet van het oogmerk der prijsvraage aftewijken; ik had hier anders nog zoo gaarne een hoofdſtuk, over nog verhevener dingen, volgen laaten; iets echter, dat mij hier voor den geest hangt, moet ik u kortelijk voorhouden, om dat het eenen nieuwen luister aan GODS deugden in onze oogen bijzet; dit is het, dat GOD de groote gewrochten zijner ſchepping maar door zeer weinige mid-

middelen weet daar te ftellen. Men noemt dit met alle recht de wet der bezuiniging, en zij predikt ons eene Goddelijke grootheid, waar voor wij met liefderijk vreezen en beeven, zonder het te kunnen naoogen, moeten stil ftaan — begrijpt gij mij niet? Denkt dan — maar weinige hoofdftoffen, en echter daar uit zulk een onnoemelijke menigte ligchaamen! — denkt aan de twee hoofdkrachten, waar van wij in het begin gefproken hebben, de midden-punt-fchuwende en de midden-punt-zoekende, en hoe deeze beiden, de hemelfche ligchaamen eens in beweeging gebragt zijnde, dezelve zoo veel eeuwen lang in hunne orde houden — Wat voert GOD alleen uit door de aantrekkings kracht der aardfche ligchaamen op elkanderen? en waar van het *Natuurkundig Schoolboek* u ook zulk een volledig denkbeeld geeft; hier door hebben de fijne deeltjens der ftoffe famenhang tot elkanderen, zijnde het een daar door vast, het ander vloeibaar, ja de voeding, die ons ligchaam van de fpijze en dranken trekt, is niet anders dan een gevolg der aantrekkingskracht, welke de kleine vaten en pijpjens, die in ons ligchaam verfpreid zijn, op die voedfels oefenen, wanneer zij de ingewanden doorgaan, even gelijk u het *Natuurkundig Schoolboek* toont, dat door de zoogenaamde hairbuisjens gedaan wordt. Daar is nog de *electriciteit*, of de oorzaak van het bliksemvuur; dit oefent niet enkel in de lucht, maar door de geheele natuur een verbaazend vermogen. Zeer eenvouwig zijn, ondertusfchen, de hoofdwetten daar van; de meest bekende, en daar alle de on-

 ein-

eindige kunst-proeven der nabootsing op gebouwd zijn, zijn enkel deeze twee, dat deeze stof in het eene ligchaam te veel opgehoopt, in het ander uitgeput wordt; die dit recht verstaat verklaart daar uit de onnoemelijke verschijnsels, welke de groote GOD alleen hier mede in zijne groote waereld aanricht.

Ziet daar hoe GOD veel doet door weinige dingen. Weet ook nog, dat GOD ook veele en groote dingen doet door zeer kleine dingen. Een vliegjen, een kruimpjen brood, kan, door verstikking, een eind aan 't menschlijk leven maaken. Hoe gering, hoe toevallig zijn de oorzaaken van doodelijke krankheden! Deeze middelen heeft GOD dus ook bij de hand, om over leven en dood van stervelingen, van aanzienlijke stervelingen, te beschikken, en daar door geheele omkeeringen onder volken te weeg te brengen.

Dan wij staaken hier deeze overdenkingen, om het besluit van alles nader op te maaken, en hier toe schikke ik onze volgende bijeenkomst.

VEERTIENDE GESPREK.

Nadere opmerking over GODS *volmaaktheden.*

DEMOPHILUS *begon nu op deeze wijze:* ik heb ulieden veele zaaken voor gehouden, maar, om niet te wijdloopig te zijn, nog veel meer verzweegen; doch onze hoofdzaak nu was GODS volmaaktheden in allen deezen op te merken, en als wij dit gelukkig doen, ô! dat zal ons zoo veele nuttigheid geeven: want het

het zal ons godsdienstig besef en gevoel omtrend dien grooten en eenigen inscherpen; het zal ons bevreedigen met veele dingen, die wij anders met stuurschheid aanzien, als wij denken, de volmaakte GOD heeft u zoo verördend; het zal ons leeren, om toch GODS schepselen, in zeker opzicht, eerbied en liefde toe te draagen; vervolgends zullen wij in het beheeren der dingen, niet naar onzen zin, gelijk wij anders veelal doen, te werk gaan: maar wij zullen ons naar GODS heerlijke oogmerken zoeken te schikken; het geen goed is, al scheen het ons te vooren kwaad toe, zullen wij, om dat GOD het zoo wilde, ook goed noemen, en dat kwaad is zullen wij zoo veel en niet anders tegen gaan, als GOD dat gewild heeft. Ik herrinner u dit nu maar kortelijk, *zeide hij*, uit mijne voorige gezegden: daar in zagen wij, bij voorbeeld, dat veele schepselen, waar tegen een mensch onvergenoegd kan worden, om dat zij ons wel eens verdriet en schade doen, in gepaste hoeveelheid goed doen, en derhalven noodzaaklijk en goed zijn; en daarom zullen wij niet onverstandig tegen deeze dingen uitvaaren, maar deeze met verstand zoeken te betoomen en te leiden tot hunne nuttige oogmerken, en zoo, *vervolgde hij*, zullen wij, om zoo te spreeken, GODS medehelpers worden op aarde, als wij ons zoeken te schikken naar zijne volmaaktheden; — maar, *zeide hij verder*, onze hoofdzaak was de erkentenis van GODS volmaaktheden; hebben wij dat doel bereikt?

Ieder, *zeide hij*, had onder het spreeken duidelijke bewijzen gezien van GODS wijsheid,

magt en goedheid, zelfs in dingen, die de mensch dikwijls wel gaarne anders zoude willen hebben.

Hun onderwijzer verzocht de geen, die maar wilde, zou, zoo kort hem doenlijk was, in algemeene dingen aantoonen, waar in de volmaakheden van GOD *dan eigenlijk gebleeken waren?*

Een hunner zei: ik herinner mij klaar, dat gij ons beweezen hebt, dat GOD het nut en de weltevreedenheid der menschen, en van zijne overige schepselen, hier op aarde duidelijk gewild heeft, om dat hij ze zoo gemaakt heeft, dat zij voor vreugde vatbaar zijn; vervolgends elk eene menigte van dingen vindt, waar uit hij metéén vreugde kan trekken, en dat zelfs ieder weêrloos schepseltjen iets vindt, waar door het zich verweeren, of zelfs zich zou redden kunnen, tegen den vijand van zijn bestaan en genoegen.

Maar, *zei* DEMOPHILUS, dat woord *vijand*, klinkt zo haatelijk; eenen vijand te hebben, brengt noch nut noch vreugde aan.

Iemand andwoordde daar op: Ja maar, dat kan niet wel anders zijn; het eene schepsel moest op die wijze het ander in bedwang houden, of ook dienstbaar zijn, en zoo het geheel van nut weezen.

En dat was GODS wijsheid, *sprak toen* DEMOPHILUS, waar door GOD ook noodzaakelijk strijdige dingen deed te samen loopen tot heerlijke bedoelingen: doch, *vervolgde hij*, gaf GOD niet meêr proeven van zijne wijsheid? *Daar op werd door een ander gezegd:* ja, want niet alleen strijdige maar nog

meêr

meer dingen, groote en geringe, toevallige dingen zelfs, doet GOD in zijne schepping plaats hebben, en heeft die als een groot raderwerk te saam verbonden, zoo dat in ieder mensch, dier en plantjen onnoemlijk veele zaaken te samen loopen, en zoo oneindig veel meêr in alle soorten van schepselen, en dan nog het ontzaglijk geheel, dat alles behelst. —

Goed, *zei de vraager*, laat ons dàt nu maar geduurig doordenken, dat GODS wijsheid alles zoo heeft vereenigd; dat wij derhalven wel ieder deel op zich zelven mogen bezien, maar het ondertusschen van het geen, waar toe het dienen moet, niet mogen afzonderen, veel min het naar onzen zin, verbinden met dingen, die de Schepper daar geheel niet mede bedoeld heeft; gelijk ik u in onze twee eerste gesprekken daar tegen gewaarschouwd heb — en zoo, *zei hij verder*, is ook al het tegenwoordige met het tegenwoordige, het tegenwoordige met het toekomende, het tegenwoordige en toekomende met het voorledene verbonden. Vrienden! *voegde hij 'er bij*, dit geldt voor al ook in de gebeurenissen van ons leven, en hielden wij dit mede in het oog, dat zou ons ook rechtmaatig leeren oordeelen, over alle voorvallen, die GOD ons laat toekomen; ik zal u daar straks nog over onderhouden moeten; nu schiet 'er over, dat wij ons de bewijzen van GODS magt in de gedachten brengen.

Hier stond niemand verleegen; elk zei: deeze was daar klaar in te zien, dat GOD het vermogen getoond had, om alles zoo heer-

lijk, tot zijne wijze en goeddoende oogmerken te formeeren; ja dat men in het minste diertjen en gras-loovertjen, die zelfde magt ontdekt, daar 'er geen mensch is, die recht zulk een klein dingetjen begrijpen, veel minder namaaken kan, en wat is 'er dan van het groote en van het geheel te zeggen!

Het is zoo, *zei* DEMOPHILUS, en dus hebben wij onuitputtelijke bewijzen, in GODS werken, van zijne magt, wijsheid en goedheid; maar wat dunkt u vrienden! getuigen die werken nog niet van meêr groote eigenschappen in GOD? Ik zal u maar zeggen waar ik op doele: iemand, die een schoon stuk werks vervaardigt, moet toch vooraf een goed overleg, niet alleen gemaakt hebben, maar hier voor moet hij ook vooraf alles naauwkeurig kennen, wat hem niet, en wat hem al te pas komt; en als hij dit al weet, dan moet hij nog kennis en vermogen genoeg hebben, om het geen hij wijsselijk bij een brengen wil, in de daad te kunnen bij een brengen: — nu dunkt mij dat gij voelt waar ik heenen wil.

Zij begreepen, dat hij doelde op GODS *alweetenheid.* Ja, *zeide hij*, de oneindige geest moet zich vooraf het groot werktuig der waereld, deszelfs deelen en bijzonderheden in de gedachten hebben voorgesteld; hij moet alles hebben gekend, niet alleen wat daadelijk is, maar ook hoe het al anders had kunnen zijn, en met één woord, alle mogelijkheden; want hoe men ook hier over verschillend spreeken en gevoele moge, dit is maar vast, bijaldien GOD de zaaken goed en wijs, zoo verordend heeft gelijk zij zijn, dan moet dit niet

zoo

zoo goed en wijs bij toeval zijn, maar GOD heeft het zelve zoo vooraf moeten bezien, en hoe het ook al anders had kunnen weezen, en uit al dat mogelijke heeft hij, het geene hij tot ſtand bragt, gekozen, om dat het hem beter moet bevallen zijn, dan het geen hij niet tot ſtand bragt. — Nu, dat zal dan hier over genoeg zijn. GOD kent dan alles nu het is, eer het was, en wat 'er al meêr had kunnen zijn; welk eene volmaaktheid is niet deeze alweetenheid! Doch GOD heeft ook, bij kennis, het vermogen moeten hebben, zei ik, om daadlijk te kunnen bijëenbrengen het geen hij wilde. Dit noemen wij in 't gemeen wel zijne almagt, doch als wij daar een weinig op doordenken, hoe werkt die almagt? men zegt, door zijnen wil: maar gaat dat niet oneindig boven ons vermogen van begrijpen, dat GOD alleen maar wil, en 'er dan alles is en blijft, gelijk hij wil? — Ziet daar eene diepte of hoogte voor ons, waar bij wij met beevende ontzetting moeten ſtaan blijven — en als wij nu zoo al verder gingen denken, dan zou ons alles in GOD onbegrijplijk worden; en wie zijn wij menſchen, derhalven, die GODS daaden meêrmaalen ongunſtig beöordeelen, ons over hem beklaagen, en tegen zijn beſtuur opſtaan? — En zoo al voortgaande, komen wij zelf op de gedachten, dat 'er in GOD, bij de reeds aangeweezene, nog onbekende volmaaktheden zijn, die wij niet weeten te noemen, doch waar van wij, door opmerkingen en overpeinzing, eenige blijken verneemen.

Zulk

Zulk een wezen toont nu de waereld, dat zijn meester is. Vrienden! hoe gelukkig, dat het opperbestuur in die volmaakte handen blijft! — Wij kunnen immers gerust zijn, dat het alles zoo wijs en goed zal blijven met zijne werken, als het is, en dat derhalven ook geen mensch iet kwaads van GOD zal te vreezen hebben?

Deeze laatste vraag geschiedde met eenigen nadruk, en al haast kwam 'er ten andwoord op: dat men ja wel van GOD geen kwaad, dat voor GOD kwaad was, te vreezen had, doch wel, dat kwaad of nadeel voor ons mogt heeten, om dat wij zondige menschen zijn.

Hier over is het, *zei de onderwijzer*, dat wij ons met opzet nog onderhouden moeten. De vraag is derhalven: wat reden hebben wij, uit hoofde dat wij zondige menschen zijn, om nadeelen van GOD te vreezen?

Het andwoord, om dat GOD rechtvaardig is, en deeze deugd vergeld een iegelijk naar zijne werken.

Goed. Maar waar is de plaats en tijd daar toe, hier of in het toekomende leven?

Ook hier; want men ziet dikmaal, dat GOD zwaare straffen over menschen uitbrengt.

Vrienden! zei DEMOPHILUS, ik heb u bij de bijzondere beschouwingen der schepselen met opzet telkens doen opmerken, dat daar in veel dingen voorkomen, die, wanneer zij in het afgetrokkene bezien worden, wij de zelve voor een kwaad zouden houden; zoo was het met verscheurende beesten; met ongedierte, met het water dat overstroomingen

kan

kan aanrechten; met onweders, die ongeluk-ken stichten: doch alle die dingen moesten 'er noodzaaklijk zijn, of het overige en het geheel was niet goed geweest. Dus moeten wij, volgends onze afspraak, reeds in den beginne gemaakt, de zaaken niet dan in vereeniging met de goede oogmerken, die GOD daar mede heeft, beschouwen, en dan nog hebben wij immers ook gezien, dat GOD ons menschen tegen alle die nadeelen, welke dieren, watervloeden, onweders, enz. ons doen kunnen, allerlei middelen gegeeven heeft, om ons te beveiligen. — Gesteld nu, een land loopt onder, om dat men slordig op de dijken past; het onweder slaat in eene scherp opgehaalde toorenspits; moet men dan zeggen: hier is eene benadeelende hand van GOD in? Het is wel waar, het is een nadeel in zoo verre, en het komt ons toe door GODS werken: maar, het gebeure eens; u komt een hollend paard tegen, en gij wilt maar niet uit den weg gaan, zijt gij dan zelf geene oorzaak van het ongeluk, dat gij overreeden wordt? — Als iemand, die in zijne jeugd zeer losbandig geleefd heeft, bij meerder jaaren allerlei ongemakken hier door op den hals krijgt; als een doorbrenger arm wordt; een losbol zich in het verdriet helpt; wat gebeurt 'er dan? Die menschen lijden nadeelen: zij komen hier toe, volgens de vaste verordeningen, die GOD gemaakt heeft, dat op zulke daaden, zulke onheilen volgen: maar zal men dit noemen een kwaad, dat GOD hun aandoet? — doen zij het zich zelven niet aan? — Onderscheidt hierom dan steeds, volgens on-

ze gronden, wat aan GOD, en wat aan ons zelven is toe te kennen; en dan zullen wij zien, dat wij tot de meeste rampspoeden die ons treffen, zelve den grond gelegd hebben, het zij door de wegen, die daar toe leiden, moedwillig in te slaan, het zij door te verzuimen het geen GOD ons als behoedmiddelen, zoo goedertieren zelve had aan de hand gegeeven. Wilt gij nu zulke tegenheden straffen noemen, doet het; zij kunnen ook zoo heeten: maar dan zijn het toch straffen, waar mede wij ons zelven plaagen; geene straffen die iets aftrekken van GODS hoog gepreezene weldaadige goedheid.

Men kan toch even wel niet ontkennen, *wierd hier op gezegd*, dat 'er ook ongelukken in menigte voorvallen, die geen mensch had kunnen verhoeden, en waar tegen men alle behoedmiddelen had in acht genomen; Hier wordt een braaf hoofd des huisgezins door eenen ontijdigen dood uit het leven gerukt, en de overblijvenden worden in armoede gedompeld — dáár zag men dikwijls, dat een eerlijk man, die al zijn leven zich afsloofde, om met de zijnen voord te komen, nergens in slaagen kon; zoo dat men 'er een spreekwoord van maakte om te zeggen: die arme man is tot ongeluk gebooren — altoos komt iets onvoorziens, buiten zijn schuld, dat hem zijne goede voorneemens doet mislukken, enz.

Het is zoo, ja! *antwoordde de onderwijzer*, maar zouden dat dan eigenlijke straffen zijn, of nadeelen, welke GOD dien mensch toezendt, om zijner zonden wil? Gij zegt immers, dit meermaalen in brave lieden te hebben waargenomen;

in

ik mede heb de beste menschen in armoê en lijden gevonden, zonder dat zij, wat zij ook deeden, het konden te boven komen; zou dat eene straf voor die menschen zijn, en de eerlooze verkwister, die GOD veracht, en geen mensch ontziet, zou van geene ongelukken weeten? — dat is immers niet geloof lijk? Komt, gaat met mij nog eens terug tot voorige gesprekken; hoe moeten wij alles beöordeelen? Is alles zoo op zich zelven kwaad of goed, dat ons behaagt? Neen immers, als wij de dingen eerst op zich zelven bezien hebben, dan moeten wij ze verder in samenhang beschouwen; nu dan zoo ook met deeze onheilen gehandeld — Als deeze ongelukkige menschen, bij voorbeeld, al hun vergenoegen stelden in die dingen, waar in zij deeze tegenheden hebben, dan zijn zij wel te beklaagen: maar daarom houdt GOD even wel nog niet op goed over hen te zijn. — Als men eenen kranken tegen wil en dank afzichtelijke geneesmidden in dwingt — als de heelmeester iemand, met het mes, eene pijnlijke kunstbewerking laat lijden — als beide lijders daar door voor grootere ongemakken bewaard blijven, en gezond worden, hebben dan hunne artsen niet wel gedaan, van maar, ondanks die schijnbaare hardheid, door te werken? — en wat doet GOD nu met veele tegenheden? Juist het zelfde; hij behoedt zijne geliefden, door den tegenloop van zaaken dikwijls, voor grootere schaden, die zij hadden kunnen lijden, van het geen hun nu maar niet gelukken wil. Wel eens ziet hij het hen tegen loopen in eenige zaak, tot dat zij eindelijk

dee-

deeze laaten vaaren, om een tweede, bij voorbeeld, een ander beroep, dat naar zijne wijsheid beter was, te aanvaarden en daar het hen dan wel in ging. Op deeze wijze wierd menig iemand uit den laageren kring tot eenen hoogeren opgevoerd, waar voor hij eigenlijk bestemd was. Zoo moet men dan op tijd en oogmerken, en meêr andere acht geeven, en niet zelden zag men, dat veele zulke braaf oppassende onspoedigen, nog eens door hun leed heenen worstelden, en het voorig kwaad een goed noemden. Doch zijn zulke lijders braave menschen, dan houden zij zich ook nooit ten vollen voor ongelukkig, is het, dat hen alles begeeft; dan nog wenden zij zich naar GOD, met het vertrouwen van hun hart, en vinden daar troost en vreugde; gelijk ik zulke wel te vredene menschen, onder een' stapel van wederwaardigheden, meêrmaalen gevonden heb; en als GOD hen in deezen weg van druk, die edele rust van geest toe bereidt, wat is hun rampspoed dan? — is het kwaad niet vervangen — niet geheel overtroffen, door dat veel beter goed! — Meêr, kan hier bij gevoegd worden, doch elk zie slechts de uitkomst van zaaken te gemoet, en meest al zult gij in braave lieden vinden, dat het geen hun ongeluk scheen te zijn, op het laatst, tot hun voordeel gedijde. — Voornaamelijk moeten wij acht geeven op den invloed, dien de dingen der waereld op iemands redelijk bestaan maaken. Wat wint de ligtzinnige, bij al zijne weelde? In den tegenspoed, daar tegen, was doorgaands de school der wijsheid en deugd; en wie, die waar

men-

menschen belang kent, zal het niet met dankbaarheid erkennen, zo hem anders ongevallige dingen daar toe gediend hebben? — en zal de zoo door rampspoeden gezegende, als hij in de eeuwigheid de dingen in haare rechte gedaante ziet, meêr van GODS weldaadigheid, of van zijne rechtvaardigheid te roemen vinden?

Hoort deeze vaersjens, en oordeelt of 't niet goed gezegd is:

'k Zag menigmaal geene uitkomst meêr,
Ik schreidde en klaagde, en riep, ô Heer!
Mijn God! waar zijt gij? ziet en kent
Gij mij niet meér, in mijne ellend'?

Dan hoordet gij mijn smeeken aan,
Gij haastede, om mij bij te staan.
Gij sterktet mijn zoo zwak gezicht,
En 'k vond bij u en heil en licht.

Zegt allen, die, door God geleerd,
Van hem recht hulpe hebt begeerd;
Zegt lijders! of hij op 't gebed,
Hem, die geloovig lijdt, niet redt?

Gij oogst eens vrugt van zoo veel leeds,
Ja mooglijk in dit leven reeds.
Wellígt eer gij hebt uitgeweend
Is u reeds dankens stof verleend.

Althans die stond komt vroeg of laat,
Wen dank en vreugd uit leed ontstaat;
Wen uuren doorgestaan in pijn,
Eens zoo veel blijde jaaren zijn.

Laat ik u nog een oogenblik bij meer algemeene rampen bepaalen; zij moeten ook zoo ten eersten niet voor wat kwaads geduid worden. — Als eens de Gods regeering toelaat, dat een volk door overheersching waarlijk, voor een wijl, onderdrukt wordt, zal men dat ook al zoo maar onbepaald, eene straf en niet anders heeten? mij dunkt als de vrugt van dien rampspoedigen staat is, dat zich de natie opbeurt, en zich eene aanmerkelijke redding bezorgt, die gevolgd wordt van grooter bloei en welvaart, dan het te vooren had, dat men zulks toch ook eene weldaad aan Gods zijde te noemen hebbe; ik spreek hier van, daar gij weet, hoe dit voor twee eeuwen zeker in onze vaderen gebeurde; wanneer, daar tegen, door eigenlijke beroeringen in de natuur, waar door goeden en kwaaden getroffen worden, menschen tot een Gods bestuur worden opgeleid; als zij 'er die redelijke voordeelen van trekken waar van van ik boven sprak; — als nadeelen door onweder, overstroomingen en dergelijken veroorzaakt, weder in andere opzichten voordeelen aanbrengen, gelijk dikmaal het geval geweest is, dan moesten zij niet, met een droefgeestig gelaat, als loutere straffen worden aangezien — zoo lang het nog mogelijk is, dat 'er voordeel op volge, mag dit zelfs

niet

niet gedaan worden — en hoe zeer wij in algemeene en bijzondere bezoekingen van Gods hand, die wij niet konden afweeren, met een ootmoedig hart, voor den grooten Alregeerer ons plaatsen moeten, dienen wij toch altoos het oud en beproefd vermaan woord, *wie weet waar voor het nog goed is*, onder de aandacht te behouden; dit betaamt ons omtrend GOD vooral, die zekerlijk ons altoos oneindig meer goed dan leed op de waereld doet toekomen; en zoo zichtbaar veel kwaad voor onze oogen, tot wezenlijk goed maakte. Gij begrijpt mij ondertusschen hier niet kwalijk, zoo ik hoope, *ſprak de onderwijzer*, — ik eerbiedig op het hoogst eene goddelijke rechtvaardigheid. GOD was indedaad noch goed noch de liefde zelve, zoo hij ook niet rechtvaardig ware. — Zulke ſtraffen zijn 'er gewis ook in dit leven, als wij 'er door verſtaan, onheilen, waar mede GOD zijn ongenoegen over de zonden der menſchen aan den dag legt, wie kent zulke ſtraffen niet? wie vindt ze niet te beweenen? ik ontzie GOD op het demoedigst mede in zijne ſtraffen — dit wil ik! — maar, tegenheden, die u door de werking der natuur toekomen zijn daarom niet ten eersten enkel ſtraffen te noemen; hun nadeel kan een voordeel worden, en onze droefheid afwisselen in de blijde betuiging: „in deezen „was GOD mee door wijze goedheid groot."

Is 'er iets, waar in wij de ſterkſte gelijkheid van goddelijke ſtraffen vinden, het is — in het ontdekken dikmaal van groote, gevaarlijke, booswichten — in de vergelding, die men ſomtijds ziet, dat menſchen gebeurt van

het kwaad dat zij anderen deeden — deeze en dergelijk slag van onheilen, spreeken sterk; — doch als gij eens nagaat, hoe toch menig onrechtvaardige van gelijksoortige vergelding verschoond blijft; menig vermomde deugniet onbekend; dat openbaare rustverstoorers en menschenplaagen, een' geruimen tijd het wraakzwaard ontvlieden; dan ziet ge hier nog eene deugd in GOD, waar van wij nog niet gesproken hebben, zij heet *langmoedigheid* — zij verschoont en doet wel aan zulke boozen. Laat ons dan bezorgd weezen om zijne weldaadigheid jegens anderen toch niet te miskennen of te lochenen.

Hier zweeg DEMOPHILUS — *en ik leg dan ook de pen neder, mij noemende:*

> *Idcirco nascimur ut agnoscamus factorem mundi ac nostri Deum, ideo agnoscimus ut colamus.*
>
> SENECA.

AND-

ANDWOORD

OP DE

VRAAG:

Hoe zal men, inzonderheid den minkundigen, op de klaarſte en gemaklijkſte wijze, den Schepper leeren kennen, in zijne volmaaktheden uit zijne werken?

DOOR

B. VERWEIJ,

AAN WIEN DE

ZILVEREN EERPENNING

IS TOEGEWEEZEN.

OVERZICHT VAN DEN INHOUD.

INLEIDING.

III.

LIEVE EN MINKUNDIGE LEEZERS!

Als gij de menigte van allerhande schepselen, die 'er al op de waereld zijn, eens beschouwt, en bijzonder let op eenige dieren, welke u in eigendom toekomen, — of die gij van tijd tot tijd te zien komt, merkt gij dan niet een zeer groot onderscheid tusschen u en tusschen hen op? — Als gij, bij voorbeeld, wat doet, wat maakt; dan doet gij het met eenig overleg, dan hebt gij 'er begrip van, dan peinst gij over de zaak en vergelijkt het een met het ander: maar de dieren, die leeven. (om mij dus eens uittedrukken) 'er maar naar toe, — die hebben dat denkbeeld niet van de dingen, 't welk gij 'er van hebt; — nu dat komt, om dat gij eene andere ziel ontvangen hebt, dan de dieren, en begaafd zijt met uitsteekender vermogens, die, wanneer zij geöefend worden, tot veele groote dingen bekwaam zijn.

Dit zijn zaaken, die gij allen wel weet, — is dit zoo? dan zult gij mij dus willen toestemmen, dat gij verpligt zijt, om die te besteeden, — om dezelve te beschaaven, en door eene geduurige oefening te verbeteren. — Dit nu kan niet beter geschieden, dan door opmerkzaamheid, door op de voorvallen te letten en die te onthouden, op dat gij heden wat nieuws leerende., dat morgen weder te pas kunt brengen. — Trouwens, de dieren gaan 'er u zelfs in voor; want hoe

hoe leerzaam zijn dezelven toch in veele gevallen? Uw hond, bij voorbeeld, zal, als hij daar op afgericht is, verloren zaaken, welke u toebehooren, te rug haalen, en als hij getrouw is, zal hij u nooit verlaaten; nu dit heeft hij alleen door opmerkzaamheid: een paard weet de ſtal van zijnen meester weder te vinden, zal een weg, dien het in 't uitrijden geloopen heeft, in het naar huis keeren aanſtonds weder kennen — zoo opmerkzaam zijn de redenlooze dieren.

Daar gij nu zoo veel voortreffelijker zielsvermogens ontvangen hebt, wilt gij mij dus ook wel toeſtemmen, dat gij opmerkzaamer behoort te zijn, dan zij.

Wel, waartoe zulk een begin? — dat weeten wij altemaal wel, zult gij zeggen; goed, — indien gij 'er ook maar na doet.

Dan, ik moet nu wat nader tot de zaak komen, welke ik eigenlijk bedoel, ik wilde u, naamelijk, herinneren, hoe gij uwe opmerkzaamheid boven al behoordet te vestigen op de volmaaktheden of eigenſchappen van den Schepper, — de oorzaak van uw leven, van welke gij dagelijks al het goede ontvangt; — zonder welke wij niets hebben, ja 'er niet eens zijn zouden. Indien gij, immers, die opmerkzaamheid niet betoondet, dan konden de dieren u wel eens beſchaamd maaken; hoe oplettend zijn ze toch op hunnen heer! hoe trouw is uw hond, hoe weet hij u onder honderd vreemde menſchen te onderkennen; hoe kwispelſtaart hij, wanneer gij hem ontmoet; ja hoe veele bewijzen geeven andere die-

dieren ook niet van hunne kennis en opmerkzaamheid op hunne meesters. — Hier in moet gij u dan voorzeker door deeze redenlooze schepselen niet laaten overtreffen.

De Maatschappij, welke altijd bijzonder op uw geluk en genoegen bedacht is, vraagde dus ook een boekjen; waar in gij zoudt opgeleid worden, *om den Schepper in zijne volmaaktheden, uit zijne werken, te leeren kennen.* — Maar mij dunkt ik zie den een of ander een gefronsd gelaat trekken, bij het leezen van deeze vraag, en hoor hem zeggen, wel nú wordt het hoe langer hoe erger! denkt dan de Maatschappij, dat wij langer niet met al weeten, dat wij zoo dom zijn? neen, wij weeten al evenwel toch nog, dat 'er een GOD is — dat heb ik al uit mijn vraagboek geleerd, toen ik een kind was — neen! nu is 'er geen raad meêr toe, zulke onnoozele schepsels zijn wij niet!" — Zacht wat, lieve vrienden! niet al te voorbaarig, uwe drift deed u de zaak niet wel begrijpen. De Maatschappij denkt zoo geheel niet over u; maar daar zij bij ondervinding wist, hoe veelen geheel geene, of zeer verkeerde, gedachten vormen van GODS volkomenheden, en hoe het de meesten uwer aan tijd en gelegenheid ontbreekt, om zelve veel te leezen in boeken, welke over dien Schepper en over deszelfs volmaaktheden schrijven; dat 'er ook veel boeken zijn, die dit wat al te fijn — al te [*filosofisch*] wijsgeerig voorstellen, waar uit gij evenwel veel nut en vermaak zoudt kunnen trekken, indien u deeze dingen eens wat eenvouwig en beknopt bij elkanderen werden

voor-

voorgesteld: zoo schreef de Maatschappij, die vraag uit, — dat begrijpt gij nu wel, het was tot uw nut en vermaak beide.

En met zulk een oogmerk, lievenswaardige natuurgenooten! is ook dit boekjen voor u opgesteld; als gij, derhalven, een uurtjen ledigen tijd hebt, verzoekt de schrijver u, om het zelve eens te leezen. Om u echter niet afteschrikken door een *dik boek*, heeft hij zijn best gedaan, om in weinige regelen veel samen te trekken. Hij veronderstelt, dat gij allen weet en het oprecht gelooft *'er is een* GOD, *die de Schepper aller dingen is*. Hij wil ook gaarne denken, dat gij zoo onverschillig en onöplettend niet geweest zijt, of gij zult van tijd tot tijd al eens op u zelven en op de dingen, die buiten u zijn, gelet hebben, en daar uit zijn opgeleid, tot verwondering en verbaazing, over den hoogstvolmaakten Schepper.

De schrijver heeft slechts dit eene verzoek aan u, dat gij telkens in dit boekjen maar dat weinige wel tracht te verstaan; hier toe zal het dienstig zijn, om het geleezene te vergelijken met uwe eigene ondervinding, en onder, of na het leezen, dat geene in de natuur zelve eens te beschouwen, waar over hier gehandeld was, en waar uit de schrijver zijne bewijzen ontleend had; dit zal u het meest helpen, om zijn geschrijf te begrijpen, en gewend te worden, om naderhand zelve ook zoo eens, uit de werken GODS tot zijne volmaaktheden op te klimmen. Neemt dan toch deezen raad wel in acht; leest aandachtig; ja herleest het, zo

gij

gij het in eenmaal niet recht verstaan moge; want zonder het wel te bevatten, kunt gij 'er geen nut van hebben.

Om u voorloopig iets te zeggen, over het geen gij leezen zult, zoo bericht ik hier in 't kort, dat gij in het *eerste hoofdstuk* eenige van de meest opmerkelijke dingen uit de natuur zult vinden aangehaald, waar uit gij gemakkelijk den Schepper in zijne volmaaktheden kunt leeren kennen, gelijk ik u hier in op den weg zal trachten te helpen; — dit maakt een groot deel van mijn boekjen uit. — *De twee andere hoofdstukken* zullen dienen, om eenige verkeerde begrippen omtrend sommige uitwerkingen in de natuur weg te neemen, en ter ernstige beschouwing van des Scheppers lievenswaardige eigenschappen, in zijne werken, op te wekken.

EERSTE HOOFDSTUK.

Behelzende eene beschouwing van de volmaaktheden des Scheppers, afgeleid uit zijne werken.

Wij zijn dikwerf gewoon te hooren spreeken over de natuur, of de werken der natuur; — nu, dan moeten wij door de *natuur* niet de eerste oorzaak van alles verstaan; — want de natuur zoude uit zichzelven niets kunnen voordbrengen of doen groeiën, ten zij

zij het door den Schepper daar aan gegeeven ware. De natuur moet van een ander eerst krachten ontvangen; nu, die krachten komen van eene eerste oorzaak, welke wij GOD noemen. Zoo dikwerf wij dan hooren zeggen, *dat doet de natuur*, *dat zijn gewrochten van de natuur*, moeten wij het zelfde denken, als of men zeide, *dat doet* GOD, dat zijn *de werken van* GOD; niet om dat de natuur GOD zelve, maar het werk van Hem is. Als wij deeze aanmerking wel onder het oog houden, kan ons dit onder 't leezen van veel nut zijn. Nu zal ik dan maar voordgaan, om u eenige werken van GOD op te noemen, uit welke gij zeker met mij besluiten moet, tot zijne allerheerlijkste volmaaktheden. Wilde ik u echter opmerkzaam maaken op al het geschapene en daar in stuk voor stuk des Scheppers eigenschappen toonen, ik zoude begin noch einde weeten te vinden. Het was mij dus recht aangenaam door de Maatschappij een' zekerén regel te zien voorschrijven, naar den welken ik mij eenigzins richten konde. Deeze regel behaagt mij ook zeer wel, en ik zal, derhalven, dezelve volgende, u slechts eenige sterk in het oogloopende werken des Scheppers doen opmerken, om tot zulk een besluit te komen, als gij zelve niet moeilijk zoudt kunnen opmaaken, zo gij eenige aandacht en oordeel gebruiktet.

EER-

EERSTE AFDEELING.

Beschouwing van de werken der natuur in 't algemeen.

Wanneer gij een kunstig werkstuk, bij voorbeeld (om maar iets te noemen) een uurwerk, beschouwt, verwondert gij u dan niet verbaasd over de bekwaamheid van deszelfs maaker? Was het toch niet verwonderlijk, om dat eerst uit te vinden, samen te stellen, aan den gang te brengen, veele onderscheidene radertjens zoo te plaatsen, dat zij op elkander werkten — tot een algemeen oogmerk werkten, om een uur, minuut en andere dingen aan te wijzen, dat het altijd gelijk uitkwam. Denkt gij, derhalven, niet, bij het beschouwen van zulk een uurwerk: *wel, het moet al een kunstig mensch geweest zijn, die dat zoo heeft weeten te bedenken en uit te vinden?* Maar als 'er u dan op geändwoord wierd: *die man, welke dat uurwerk samenstelde, kan ook nog veele andere dingen maaken: Hij heeft ook kennis, om vergrootglazen en verrekijkers samen te stellen, om allerlei kunststukken te veryaardigen, die men voor het landmeeten en de stuurmanskunst noodig heeft.* Zou uwe verwondering dan niet nog hooger rijzen; zoudt gij daarop niet moeten betuigen; *wel verbaasd! van zulk een mensch heb ik bijna geen denkbeeld; hoe*

hoe is het mogelijk, dat één persoon, zoo veel vernuft bezitten kan?

Gij besluit dus uit het werk tot de kundigheid des maakers; gij denkt, om dat zijne werken zoo kunstig zijn, moet de man groote bekwaamheden bezitten; moet hij zelve al een groot kunstenaar zijn. Zoo redeneert gij met recht: die gevolgtrekking is zeer goed; was hij slechts een eenvouwig onbedreeven mensch, dan kon hij onmogelijk zulke dingen maaken. Nu, even als gij in dit geval doet, is het in honderd andere voorwerpen. Uit een prachtig gebouw, besluit gij tot een kundig bouwmeester; uit een fraai schilderstuk, tot een bekwaam schilder; uit een leerzaam boek, tot een verstandig schrijver, en zoo in alles

Indien gij nu eens in de waereld rond ziet en ontdekt in dezelve zoo veele schoone dingen, moet gij dan niet natuurlijk soortgelijke gevolgtrekkingen daar uit afleiden en wel deeze? *Hij, die dit alles gemaakt heeft, moet wel een zeer groot kunstenaar zijn; moet wel eene verbaazend uitgebreide magt bezitten.* Beschouwt uit alles maar eens enkel werk, den mensch bij voorbeeld. Behoorde 'er, als gij het nagaat, niet onbedenklijk veel toe, om denzelven zoo te maaken; — hem zulke geschikte handen, om te werken, zulke kunstige oogen, om te zien zulk een mond, om te spreeken te geeven? Nu, dit is nog alleen maar de mensch, omtrend welken gij zoo gereed erkent, dat 'er een groot vermogen toe vereischt wordt, om hem zoodanig te vormen; en uit welken gij opmaaken kunt, dat deszelfs

zelfs Maaker of Schepper, onbegrijplijk groot en kunstig zijn moet. — Wel nu, als u daar bij nog gezegd wordt, die Maaker des Menschen, kan nog oneindig veel meêr doen — gelijk hij in de daad getoond heeft. — Hij bragt alles voord, wat gij ziet, — alles wat 'er op de waereld is. — Hij is toch de Maaker van de zon, maan en sterren; — van de aarde en het water, — van de lucht en der verheevelingen; van vogelen en viervoetige dieren; — van visschen en insekten — van leeuw en elefant; van de mug en het diertjen, dat kleiner is dan het stof. — Ei lieve! als gij dit alles bedenkt, wat gevoelt gij dan? zinkt gij bijna niet weg van verbaasdheid? draait uw hoofd niet? — moet gij 'er niet op laaten volgen: — dat is mij te hoog — dat bevat ik niet op eenmaal; de maaker van dit alles moet oneindig, onbegrijplijk groot zijn? Gij moet derhalven hier, even als bij de beschouwing van het uurwerk, uit deeze kunstige en verwonderingenswaardige werken besluiten, of op klimmen, tot den kunstigen en onbegrijplijken Schepper. —

Nu, dit is de gemaklijkste weg, de verstaanbaarste wijze voor u, op welke gij eenig begrip van dien grooten Maaker kunt krijgen; — uit zulke beschouwingen kunt gij het eenvoudigst tot den Schepper opgeleid worden. — Ik zou mij zeer bedriegen, of gij gevoelt bij zulke opmerkingen aanstonds het dwaaze van derzulker voorgeeven, die zeggen te gelooven, dat alles 'er van zelve gekomen is, en dat 'er dus geen Schepper of GOD zij. — Hoe eenvoudig en onkundig

men u ook mag aanzien, gij zoudt aan zulke dwaazen zeer wel kunnen andwoorden: — „, even min, als ik onnozel genoeg ben, om te denken, dat een uurwerk van zelve gekomen zij, even weinig, ja nog veel minder kan iemand mij ooit opdringen, om te gelooven, dat deeze waereld, met alles in dezelve, 'er zonder Maaker zou gekomen zijn." — Gij zult dus zeer wel bevatten kunnen, de aartige redeneering van een oud, wijs man, (†) die zich dus uitdrukte: *Even dwaas als het zijn zoude, te veronderstellen, dat een boek zich zelven had opgesteld, of bij elkander gekomen was, door eene menigte letters in een zak te doen, en door te schudden, even zoo zouteloos is het te zeggen, de waereld is van zelve, of door eene toevallige samenvloeing van deeltjens stof, in elkander gekomen.*

Tot zulk een besluit kunt gij geraaken, door de beschouwing dier dingen, welke gij dagelijks voor oogen hebt; maar 'er zijn nog zoo veele andere voordbrengsels in het geheelal, die gij nooit gezien hebt en misschien nooit zien zult; — wanneer gij dit alles eens recht bedenkt, moet gij dan niet van tijd tot tijd hooger gedachten van dien maaker krijgen? Daarenboven is 'er geene zaak, door de menschen gemaakt, hoe kunstig ook, welke eenigzins bij de werken der natuur kan vergeleken worden. — Alles, wat de menschelijke kracht verrichten kan, is op den versten afstand, niet eens met het kleinste werk van den Schepper te vergelijken; — de menschen bewerken slechts de voor handen zijnde

(†) Cicero.

de ſtof, — die geeven 'er de vorm, het maakſel maar aan. — Een uurwerk wordt uit het metaal, de verrekijker uit de glazen gemaakt; — de kunstenaar, hoe bekwaam ook, vindt het metaal en glas, — deeze kan hij met al zijn kunst niet voordbrengen. — Hoe veel grooter blinkt derhalven hier bij de magt en verheven wijsheid des Scheppers uit. Deeze moest niet alleen de form of 't fatzoen aan de dingen geeven; — Hij moest ook de ſtof, waar uit alles gemaakt is, voordbrengen, zou 'er iets gevormd worden.

Op zulk eene wijze moet gij, met zeer weinig moeite, zelfs zonder eene groote kunde of ſchranderheid, beſluiten: de Schepper is onbedenklijk groot! — Hij, die zulke en zoo veele dingen doen kan is zeker zeer magtig. — Als gij dan verder oplet hoe veele ſchepſelen 'er in 't gansch heelal zijn; — hoe veele werken de Schepper gemaakt heeft; — dan moet gij ook wel denken, dat Hij veele groote eigenſchappen en volmaaktheden bezit. Immers met hoe veele ontelbaare ligchaamen is het uitſpanſel boven onze hoofden bezaaid, — die allen weder in grootte en hoedanigheid onderſcheiden zijn! Sommigen zijn vaste ſterren, even als de zon, — anderen zijn beweeglijk, gelijk onze aarde — ſommigen hebben eenen geregelden loop, gelijk de maan; — anderen gaan zeer ongeregeld, gelijk de ſtaartſterren. — Veelen zijn zelfs voor onze bloote oogen onzichtbaar en kunnen alleen door eenen verrekijker gezien worden. — ô, Mijne Leezers! als gij dit hoort, wordt gij dan niet vervuld met eerbied en verrukking? —

 denkt

denkt gij dan niet, hoe groot is de Schepper? Wanneer wij nu dit onmeetlijk ruim eens konden doorwandelen en van de eene ster naar de andere reizen — dan zouden wij nog meêr onbegrijpelijke dingen zien; — ja, wonderen op wonderen ontdekken —! Evenwel ook, in onzen tegenwoordigen toestand, op de aarde, deeze heerlijke werken beschouwende, kunnen wij onbedenklijk veel van des Scheppers grootheid leeren. — Ja moeten met dien ouden dichter zingen:

Het ruime waereld rond
Vertelt, met blijden mond,
Gods eer en heerlijkheid:
De heldre lucht en 't zwerk
Verkondigen zijn werk,
En prijzen zijn beleid. (†)

Of is deeze Hemelbeschouwing te hoog voor u; wordt daar toe nog meêr kennis en begrip vereischt, dan gij bezit? Blijft dan met uwe gedachten op de aarde.— Beschouwt de duizend en duizendmaal verschillende voorwerpen, welke uwe aandacht rondöm tot zich trekken, — ook deeze kunnen u den diepsten eerbied voor des Scheppers grootheid en magt inboezemen. — Wordt 'er toch reeds zoo veel tijd en moeite vereischt, om het een of ander menschelijk werkstuk uit de hand des kunstenaars te doen voordkomen; — welke moeite moet 'er dan niet gereekend wor-

(†) Ps. XIX, 5, de Berijming.

worden vast te zijn, aan de voordbrenging van tallooze millioenen van schepselen? En evenwel de Schepper maakte dezelve in zulk een klein tijdbestek. —

Hij onderhoudtze allen op eene even zoo gemakkelijke wijze. — Gij hebt nooit het duizendste deel van alle de werken des Scheppers gezien, en zult u misschien verwonderen, als ik zeg, dat 'er nog wel zo veel schepseltjens, alleen met een vergroot glas te zien zijn, als gij in uw gansche leven met het bloote oog gezien hebt. — Kunt gij uit het, door u geziene, reeds zoo veel van den Schepper opmaaken, ô! wat kunt gij dan niet van Hem denken, als gij daar eens al de overige schepselen bijvoegt. — Voorzeker dit, dat Hij boven alle verbeelding *grootmagtig* en *verstandig* zij. En dat Hij zoodanig is noemt men, dat Hij zulke volmaaktheden, of, anders, eigenschappen bezit. Als wij van een mensch zeggen, dat hij verstand, oordeel en wil heeft, — zoo noemen wij deeze drie dingen, met één woord, zijne eigenschappen. — Deeze spreekwijze gebruiken wij insgelijks van GOD; — maar om dat zijne eigenschappen beter zijn dan die van een mensch, — om dat 'er niets aan ontbreekt, noemen wij dezelven, volmaaktheden; om dat hij door die eigenschappen volmaakt is. — Als gij dit nu onthoudt, zult gij altijd weeten, wat wij zeggen willen, zo dikwerf gij in dit boekjen van GODS volmaaktheden leest. — Zoo zult gij dan nu ook wel begrijpen, wat het is, toen wij zoo even een besluit uit de werken

der natuur maakten, dat de Schepper verstandig, magtig en groot zij. —

Verstandig noemen wij iemand, die iets met overleg doet, die in zijne verrichtingen eene zekere orde en oogmerk heeft. *Magtig* noemen wij den zoodanigen, die veel doen kan. — Over de orde in de werken der natuur zullen wij in de volgende afdeeling spreeken; — gelijk ook nu en dan over zijne magt, zo het niet genoeg was, dat ik nu met één woord aanmerkte, hoe Hij, die zoo veele dingen voordbragt, — die eene gansche waereld met alle haare deelen vormde, — eene groote, ja alle — magt bezitten moet. — *Groot* en *heerlijk*, noemen wij zulk eenen, die door zijne daaden zich vertoont als verheven boven anderen, dien een' grooten roem toekomt. — Wel nu, dan geef ik het aan uw eigen besluit over, of gij Hem, die in den gloed der zon, — in den glans der sterren, — in de geur der bloemen, — in den statig rollenden donder, — in het gezang der vogelen, — in het geluid der dieren, — zich als in eenen spiegel vertoont, niet als zeer groot, — ja als den grootsten, heerlijksten, eerbiedigen moet? — Of gij niet gedrongen wordt om te erkennen ,, nergens is zulk een verheven luister„ rijk wezen, als de Schepper van het ge„ heelal; — wiens volmaaktheden zoo zicht„ baar verspreid en te leezen zijn, in alle zij„ ne werken"!

Indien wij alle deelen der schepping in 't algemeen, en elk derzelver in 't bijzonder wilden doorloopen, zouden wij overal het zelfde besluit moeten maaken. — Dan ik reken

ken dit voorloopig aangemerkte genoeg, om u een algemeen overzicht over alle GODS werken te geeven, en voor te lichten, hoe gij daar uit het best een denkbeeld van den Schepper krijgen kunt. — Na zulk eene algemeene beschouwing, kunt gij ook zeker wel begrijpen, hoe de beste, deugdzaamste menschen, van alle tijden, zoo veel behaagen stelden, in het beschouwen der groote werken van GOD; — terwijl door deeze beschouwing, hunne vroomheid aanmerklijk versterkt, hun eerbied voor den Schepper vergroot wierd; — gelijk in het voorbeeld van ABRAHAM, JOB, DAVID en onzen BOERHAVE, duidelijk te zien is. — Hier door moet onze verwondering ook merkelijk verminderen over het gedrag van zulke Heidenen, welke, na het opmerken van het eerbiedwekkende in de natuur, de zon en andere hemelsche ligchaamen aangebeden hebben. — Door hunne bekrompene begrippen, onderscheidden zij het heerlijk en weldaadig werkstuk niet, van den heerlijken en weldaadigen maaker. —

Laat ons, mijne lievenswaardige natuurgenooten! dan als Christenen, dankbaar onze voorrechten erkennen, dat wij, geholpen door het licht des Bijbels, op eene zeer bevattelijke wijze, den Schepper in zijne werken beschouwen, als onbegrijplijk groot; — onbeperkt magtig, en allen onzen eerbied waardig. — En dit is het voornaame gevolg, 't welk deeze beschouwing hebben moet — dat wij hem eerbiedigen als onzen hoogsten Schepper, van wien wij in alles afhangen; voor wien wij dus het grootste ontzag moeten hebben; wien

wij met den nedrigften ootmoed behooren te gehoorzaamen. Het is zoo, grootheid, luister en magt, kunnen alleen ook maar eerbied en ontzag inboezemen; terwijl ze nimmer liefde, vertrouwen, en toegenegenheid kunnen verwekken; ten zij die grootheid vereenigd zij met wijsheid en goedheid. Aan een magtig groot man, kunt gij wel eerbied betoonen; maar liefde en vertrouwen zult gij niet voor hem hebben; ten zij hij u ook blijken geeve van zijne liefde en gunst. — Het is dus van belang voor ons om te weeten, of wij deeze volmaaktheden ook in den Schepper kunnen ontdekken. ——

Wijsheid, is die eigenfchap, waar door men eene zekere, orde volgt, tot nut van 't werk zelve, en van hen, voor wien het werk gefchikt is. ——

Liefde is die neiging der ziel, om anderen wel te doen en zoo veel goed te betoonen, als voor hun nuttig is. — En in de daad ook deeze volmaaktheden zouden wij in den Schepper gemaklijk kunnen opmerken, door eene naauwkeurige befchouwing van de inrichting van 't geheeläl. — Zoo zou ik u kunnen wijzen op de redenen, waarom de zon juist op zulken afftand van de aarde geplaatst is; hoe veel goedheid in haaren luisterrijken glans en koesterende warmte te ontdekken is; — naar welke wijze en verftandige regelen alle hemelfche ligchaamen zich beweegen, en met hoe veel liefde 'er voor gezorgd is, dat ze elkander nooit in hunnen loop kunnen ftuiten, noch hier door de ellendigfte verwoestingen veröorzaaken. — Dit alles even-

wel

wel te hoog voor uwe bevatting zijnde, zal ik mij liever bepaalen bij zulke dingen, die meêr onder uw begrip vallen — welke gij ook zonder eenige wijsgeerige kennis kunt nagaan. — Bijzonder zal ik u *eerst* wat zeggen, over de wijsheid en liefde des Scheppers daar in op te merken, dat het niet altijd *Zomer* of altijd *Winter* is, dat is met andere woorden, ik moet nu met u spreeken, in de

TWEEDE AFDEELING.

Over de schoone orde in de inrichting der Jaargetijden.

Jaargetijden of saisoenen noemt men de veranderingen, welke 'er altijd viermaal 's Jaars in het weer en de luchtsgesteldheid plaats hebben; dat het niet altijd warm of zomer, — niet altijd koud of winter zij: maar dat het, beurtelings, dan eens winter, dan eens zomer wordt, en dat deeze niet door eenen plotselijken overgang tot ons komen, maar ongemerkt en zacht in elkander vloeiën, door tusschentijden, welke men de *Lente* en den *Herfst* noemt. Deeze maaken de vier bekende Jaargetijden uit, welke op eenen geregelden tijd te rug keeren. Hoe weinig kunde gij anders ook bezitten moogt, zult gij dit toch wel kunnen begrijpen, dat in deeze afwisseling eene *schoone orde* plaats heeft, en hier in dus een bevattelijk bewijs is op te merken, voor GODS wijsheid en liefde. —

Verbeeldt u toch eens, dat wij altijd het zelfde saisoen hadden, welke schadelijke gevol-

gen zouden hier uit voortkomen. — Was het altijd zomer, dan zou alles weldra uitgeput worden, de grond moest, door het onophoudelijk vrucht geeven, zijnen groeizaamen aart verliezen: — de aanhoudende warmte, zoude alles verslappen, en de krachten van den arbeidzaamen mensch geheel verteeren; — terwijl dit anders aangenaam jaargetijde, door de al te langduurige eenzelvigheid, tevens zijne bekoorlijkheid verliezen zoude en moeste.

Was het integendeel altijd winter, dan laat ik het aan uw eigen gevoel over, of ons leven niet een ellendig leven zijn zoude; of wij niet van gebrek zouden moeten omkomen, — daar de grond onbekwaam was, om te beploegen, te bezaaiën en om vrugten te geeven. Boomen en planten zouden versterven; het gedierte moest eindelijk omkomen; — de altijd duurende vorst zou de levensgeesten wegneemen, en deeze aarde zoude naar eene wezenlijke woestijn gelijken. — 't Is waar, over de geheele aarde zoude het geen winter kunnen zijn, dat zoude alleen maar de eene helft betreffen; — maar dan was het op het ander halfrond altijd zomer; en dit zagen wij aanstonds, zou ook niet goed zijn. — Hier uit zoude volgen, dat de helft der aarde dan maar bewoonbaar zoude zijn, — ja niet eens de helft, want op het midden der aarde zoude de hitte zoo sterk toeneemen, dat 'er geen leevendig wezen op zoude kunnen duuren. — In tegendeel de veräfgelegene zuidelijke en noordelijke deelen, zouden nooit licht en warmte genoeg ontvangen, om tot voedsel van menschen en dieren iets voordtebrengen.

— Het

— Het vierde deel der aarde was dan slechts geschikt, om te bewoonen; het overige zoude dus vergeefsch geschapen zijn; — dat strookt immers met de regelen van menschelijke wijsheid niet eens, hoe veel minder met die, van den Schepper, die ons reeds in 't algemeen als wijs en groot bekend is?

Door eene zeer kleine verandering in de beweeging der aarde, heeft de Schepper dit anders verördend; en uit deeze kleine verandering vloeiën zoo veele weldaadige gevolgen voort, die van des Scheppers wijsheid en liefde getuigen. — Zonder waereldkloot of tekening kan ik u daar van geen juist denkbeeld geeven. — Het volgende zal genoeg zijn, om 'er u iets van te doen begrijpen.

Onze aarde beweegt zich in vierentwintig uuren, om haaren eigen spil, gelijk een rad van eenen wagen om zijn' as; dit maakt de verandering van dag en nacht. — Maar dan loopt de aarde ook nog, als in een ronden kring, om de zon; dat houdt een jaar aan; — terwijl nu de aarde om de Zon loopt, draait zij evenwel, eens alle dagen, om haare eigen spil. — Was deeze spil, nu om zoo te spreeken, recht door de aarde van het zuiden naar het noorden, dan zoude altijd op een en dezelfde plaats ook altijd het zelfde jaarsaisoen zijn. — Maar nu gaf de Schepper eene schuinsche helling aan de aarde, zoo dat de spil bezijden het zuiden en bezijden het noorden, als 't ware, doorloopt, — en de aarde zich in die schuinsche richting omwentelt. — Hier uit komt de verandering der jaargetijden, over de geheele aarde. — Ziet hier een

be-

bewijs van GODS magt bestuurd door en vereenigd met zijne onuitputtelijke wijsheid. Al had de Schepper zulk eene inrichting niet gemaakt, zoude de waereld evenwel reeds een groot blijk zijner wijsheid zijn; — maar nu is zij het nog veel meêr, — daar Hij, met eene kleine verandering, zulke schoone inrichtingen gaf. — Hier door toch wordt uitgewerkt, dat de straalen der zon, somtijds loodrecht, somtijds meêr schuins, op deeze aarde vallen, — dat 'er eene verschillende lengte van dagen, een onderscheiden graad van warmte en koude plaats heeft, en dit alles op de aarde in onderscheiden plaatsen afwisselt, zoo, dat het elders zomer is, als wij den winter hebben; en wanneer het bij ons zomer wordt, is het op andere plaatzen weder winter. — Hoe onbegrijplijk wijs is dit? — het gaat ons begrip zeer ver te boven; — menschen waren niet in staat, om dit zoo uit te denken, laat staan om het zoo in te richten. — Het is echter niet alleen wijsheid, welke hier in op te merken is, neen! hier straalt ook onbegrensde liefde en goedheid in door. — Het nut en de voordeelen toch, welke uit de schoone orde der ondescheiden jaargetijden voordvloeiën, zijn onberekenbaar groot. — Het is de moeite waardig om daar eens op te letten; want, al kunt gij niet recht begrijpen, hoe dezelve door de beweeging der aarde ontstaan, dat komt 'er juist ook zoo zeer niet op aan, — als gij maar opmerkt, dat die afwisseling niet zonder oogmerk, maar om de liefderijkste redenen, door den Schepper zoo verördend is. —

Veronderstelt eens, dat het altijd dezelfde luchtsgesteldheid of saisoen ware; hoe veel minder zoude het dan op de waereld gesteld zijn? — dan moesten 'er veele plaatsen onbewoonbaar weezen; sommigen ontoegangelijk, door eene verbrandende hitte; in anderen zoude, door eene eeuwige vorst, geen ademhaalend of groeiënd schepsel het leven kunnen houden. — Integendeel, door de opëenvolging der jaargetijden, is de waereld thands, op meest alle plaatsen bewoonbaar; — nu kunnen 'er, bijna overal, levendige schepsels gevonden worden, die levensönderhoud en voedsel aantreffen. — Merkt dit eens naauwkeurig op, hoe veel goedheid de Schepper hier door bewijst. — Wij letten 'er dikwerf zoo weinig op; en 'er is evenwel zoo veel liefde in zichtbaar:— waar toe is dit toch zoo? Voorzeker niet om des Scheppers wil; die kon 'er geen meerder voordeel uit trekken; het is derhalven alleen met oogmerk geschied, om het heil der schepselen te bevorderen, — om 'een zoo veel grooter aantal van levendige wezens voord te brengen en aan dezulken onderscheidene bewoonbaare plaatsen te verschaffen. Het was daarenbôven vooral, voor ons, lieve menschen! dat Hij zulk eene schikking maakte, op dat wij voordeel en genoegen smaaken, ja ons verblijden mogten; dat veelen onzer natuurgenooten ook elders zegen genieten konden. — Nu worden de onderscheidene streeken der aarde, hoe hun klimaat ook weezen mag, geduurig getemperd; de lucht gezuiverd; de grond vrugtbaar gemaakt, ter uitdrijving der nutttige plantgewassen, tot

voed-

voedſel voor mensch en dier; — door deeze afwisſeling is 'er thands een altijd werkend middel, om de warmſte landen op gezette tijden te bekoelen, en de koudſte gewesten, ook bij tusſchenpoozing, eenen vermeerderden invloed der koesterende zon te doen gevoelen. — Van hier is de koude nooit zoo geſtreng, — de hitte nooit zoo ſterk, als dezelve weezen zouden, wanneer altijd het zelfde ſaiſoen heerschte; weshalven ligchaamen van menſchen en dieren, van boomen en planten 'er zich aan gewennen kunnen. —

Door deeze afwisſeling te vereenigen met een en ander tusſchenkomende beſtuuring, worden, zelfs de heetſte en koudſte gewesten, bewoonbaar. — Onder de *linie*, alwaar de hitte het ſterkst is, neemen de lange zomernachten en geduurige regens, eenigzins de al te groote werking der recht nederſchietende zonneſtraalen weg. — In het koude *Rusland*, wordt de grond, door de zeer dik gevallen ſneeuw verwarmd; terwijl de Schepper aldaar veele dieren geeft, welker vellen het beste kleed verſchaffen en een ſchielijke, ongelooflijke, groei in den zomer, het voorig ongunstig weder ſpoedig doet vergoeden.

Bedenkt eens, zoo veel goedheid en wijsheid ſpreidde de Schepper ten toon; zoo zien wij ſchoonheid, orde en nut op de evenredigſte wijze vereenigd. — Om u dit beter te doen gevoelen, zal ik het met een voorbeeld ophelderen. — Als gij u over de kunst van eenen uurwerkmaaker verwondert, dat hij, door veelerleï raadjens in elkander te voegen, zulk een fraaiën gang weet te bewerken — wordt die

kunst

kunst u dan nog niet veel belangrijker, als gij ziet, dat hij met dezelve zoo veel nut bevorderde, door den juisten tijd en uuren van den dag aan te wijzen? Wel nu, dan moet gij bij de beschouwing van GODS werken, bij het herdenken der schoone inrichting van de *jaargetijden*, zoo veel te meêr verrukt worden, als gij beseft, dat bij zoo veel kunst, welke hier in doorstraalt, 'er tevens zoo veel goedheid op te merken is. — Hoe goed, wijs en magtig vertoont zich de Schepper in deeze zijne werken, — wat kunnen wij uit dezelve niet onbedenklijk veel leeren, als wij maar willen opmerken? — De Schepper bezit de onbeschrijflijkste liefde, om zijne schepselen gelukkig te *willen* maaken; — de grootste wijsheid en magt, om het ook te *kunnen* doen! — Door de inrichting van onderscheidene jaargetijden en luchtstreeken bevordert GODS goedheid de menigte van verschillende voordbrengsels. — Indien 'er door het eenzelvig standpunt der aarde tegen de zon, slechts enkele landen vrugtbaar waren, konde 'er nimmer zulke menigte van groeiënde planten en vrugten zijn: — daar toe zoude dan geene ruimte zijn; de lucht was, op eene en dezelfde plaats, niet geschikt tot het voordbrengen van die allen. Gij weet toch zoo veel wel, dat elk gewas eenen onderscheiden grond en luchtsgesteldheid vereischt. — Nu zijn 'er, gelijk wij u beduidden, door de orde der saisoenen zeer veel landen vrugtbaar geworden, waar door mensch en dier gelegenheid hebben, om eenen ruimen voorraad van onderscheidene voordbrengsels te verkrijgen. —

Wien

Wien uwer is het onbekend; hoe de door u beminde *Koffy* en *Thee* in ons Vaderland, wegens de koude, niet groeiën kan; maar uit warmer landen, tot ons overgebragt, moet worden. Gij zoudt dezelve evenwel niet gaarn missen. — Ik wil niet onderzoeken of gij 'er wel aan doet, met betrekking tot de gezondheid; — dit is zeker, dat door derzelver vervoering, koop en verkoop veele menschen hun brood hebben. Ik zwijg nu ook om dit te bewijzen van zoo veele andere dingen, als *verfwaaren*, *schrijnwerkers hout* en *geneesmiddelen*, welke allen van elders tot ons moeten komen: maar die ons echter leeren, welke beminnelijke goedheid de Schepper bezit; — hoe wij, in alles zijne volkomene weldaadigheid kunnen opmerken, — die het zoo wijs geschikt heeft, dat wij het nooit recht begrijpen, nooit hartelijk genoeg beändwoorden kunnen. — Hier moet gij, derhalven, al weder uit besluiten „ GOD is zo goed als wijs en magtig"! Hoe *min-kundig* gij ook zijn moogt, zoo veel zult gij zeker begrijpen en opmerken, dat de Schepper zich allerwegen, als een vriend van alle schepselen, als een vader der menschen vertoont; welke niet eigenzinnig aan den eenen alles, aan den anderen niets gaf. — Verheugen wij ons, derhalven, in een land te woonen, waar wij onder eene niet ongunstige luchtgesteldheid, met eenige oplettendheid, gezond kunnen zijn; met noesten vlijt, overvloed van alles hebben; waar wij nimmer, door ondraaglijke koude, behoeven om te komen, — noch door eene verzengende hitte, te versmooren; — zoo hebben wij allezins re-

dé-

denen om GOD te danken, dat Hij door aangenaame, vrugtbaare zomers, bij afwisseling, de nijpende koude des winters doet vergeeten; en in vollen nadruk van ons gekend kan worden, als *de liefderijke Hemelvader.* —

Hebben *wij* het zoo wel, wij kunnen ons verheugen, dat onze natuurgenooten in andere landen, foortgelijk genot en voordeel van de onderfcheidene jaargetijden hebben mogen. Daar door mag de bewooner van het warme *Oost- en West-Indiën*, den verkoelenden adem der luchtige winden gevoelen; — door de verfrisfchendfte vrugten, zich verkwikken. Ja, de inboorling van het koude *Groenland* heeft ook veele bewijzen van GODS zorg, waar door het leven hem draaglijk wordt. — Hij is ook een gunfteling des Algoeden, en wordt door deezen zijnen vader, voor het gemis van andere zegeningen, fchadeloos gefteld. Zoo ftrooit de gunftige Schepper alöm het goede, met milde handen, uit.

Merkt dit op, mijne waardften! leert 'er uit, hoe wij ook daar, waar wij het minst vermoeden, zijne zegenende goedheid kunnen opmerken; — hoe alles ons opleidt om de beminnelijkfte gedachten van Hem te vormen, — en hoe Hij de alzegenaar is, van alle zijne fchepfelen, waar zij zich in de waereld bevinden, onder welke luchtftreek zij ook leeven, welke taal zij ook fpreeken, welke kleur hunne ligchaamen ook draage. — Gevoelt dit in vollen nadruk; gij zult deste meêr van de *volmaaktheden* uwes Scheppers ontdekken, hoe meêr gij op zijne werken ziet en u daarin fpiegelt. — Dit blinkt in

de algemeene beſchouwing reeds door; hoe veel te meêr in de overweeging van het bijzonder nut en de orde der enkele jaargetijden. — Let maar eens op het voordeel van een *winter*. — Hoe! zegt gij misſchien hier op, is 'er dan waarlijk ook nut in den akeligen winter, waarin alles dood ſchijnt; de groei der planten als ophoudt en mensch en beest eene veilige, verwarmende, ſchuilplaats zoeken moet; waarin na den landbouw, zoo veele handwerken moeten ſtil ſtaan en 'er voor den gemeenen man zoo weinig te verdienen valt? — Ik erken, uwe tegenwerping heeft eenigen ſchijn; maar deeze zal toch verdwijnen, als gij de zaak nader indenkt en het wezenlijk voordeel eens opweegt tegen het ſchijnbaar nadeel. — Gelijk wij reeds opmerkten, indien het altijd zomer was, zoude de aarde ſpoedig uitgeput, des menſchen kracht ſchielijker vernietigd worden. — Integendeel in den winter herkrijgen onze ligchaamen eene herſtelling van krachten, die door de ſterkere uitwaaſeming in den zomer vervlogen waren. — Als gij altijd zoo arbeiden moest, als in de lange zomerdagen, zoudt gij 't niet lang uithouden. — Hoe goed is het, derhalven, dat de wijze Schepper, die beter weet, dan wij zelven, wat het best voor ons is, door tusſchenkomst van den winter gezorgd heeft, dat gij een tijd lang door minder vermoeinisſen te ondergaan, eens wat rust genieten, wat adem ſcheppen zoudt; om weder nieuwe kracht en, met de krachten, nieuwen lust te krijgen, voor het aanſtaande *voorjaar en den zomer*. — Ziet eens

het

het geen gij meendet, dat nutteloos, ja schadelijk voor u was, is in de daad dienstig voor uw wezenlijk welzijn. Hoe goed is dus de Schepper over ons! — ook daar wij 'er zoo weinig aan denken; ook daar wij klaagen hebben wij redenen om ons over zijne liefde te verwonderen, en te danken?

In den *winter* moet de uitgeputte grond rusten en nieuwe krachten opsamelen, om in den volgenden zomer en herfst het voedsel voor mensch en dier, bij herhaaling, te kunnen voordbrengen. — Geduurende drie tijden van het jaar heeft de natuur geärbeid; slechts een gedeelte, in den winter naamlijk, behoeft zij uit te rusten en nieuwe krachten op te samelen. Zij is dan niet dood; zij slaapt alleen. Uitgerust, op nieuw gesterkt, zal zij weldra herleeven, — in nieuwen luister ontwaaken — en, door haare voortbrengselen, verzadigen, al wat 'er leeft. —

De vorst zuivert de lucht, en de lucht werkt weder op den grond; — de sneeuw deelt door haare salpeterächtige deelen, vrugtbaarheid mede; zoo doet de wijze Schepper alles medewerken tot wezenlijk voordeel van zijne schepselen. — Ziet dan eens hoe menigvuldig zijne de middelen, van dewelken Hij zich bedient, om het geluk van al het geschapene te bevorderen; — niet alleen om alles te onderhouden, maar ook om bestendig werkzaam te zijn, dat dit onderhoud niet ontbreeke, en te gelijk voor uit te zorgen, dat 'er in tijd-vervolg weder nieuwe voorraad zij. — Noemen wij eenen Vader goed, welke niet alleen voor het te-

genwoordige, maar ook voor het toekomende bezorgd is, dat het zijnen kinderen wel gaa: — hoe onbeſchrijflijk goed moeten wij dan, dien allesverzorgenden Schepper noemen, die voor zoo veele milioenen, voor alle zijne ſchepſelen, op zulk eene weldaadige en eenvouwige wijze vooruit zorgt.

Wij noemen den *winter* wel eens akelig, maar wij zeggen dan waarlijk iets het geen zoo niet is; — het geen wij niet recht bedacht hebben. Ook de *winter* heeft zijne ſchoonheden. — Hoe verfrischt is dan de lucht, — hoe ruim kunnen wij dan ademhaalen. Hoe verrukkelijk is het gezicht van de met ſneeuw bedekte aarde, — van de met rijm beſtrooide takken, — van de met ijs bevloerde wateren, — van de flonkerende ſterren aan den azuurblauwen Hemel! — Hoe leeren wij in den winter, op eene zeer inneemende wijze, den Schepper kennen, in zijne *grootheid;* die zijn ijs daar henen werpt als ſtukken; — voor wiens koude niemand beſtaan kan: — In zijne *wijsheid*, die ſneeuw geeft als wolle, en den rijm ſtrooit als asſche — en in zijne *liefde*, die ook dan geen ſchepſeltjen vergeefsch laat roepen, noch van honger omkomen. Hij zorgt toch, dat de voorige zomer altijd genoeg opleevere, om den winter zonder gebrek door te komen. — Durft gij dan nog wel zeggen, dat GODS goedheid niet zichtbaar is in den winter, dat het beter zijn zoude, als 'er geen winter was; ô neen! gevoelt ook met mij, GOD weet de beste oogmerken door de beste middelen te bereiken. Hij toont in het koudſte jaarſai-

saisoen ook nog de weldaadige verzorger zijner schepselen, de weldoener aller leevendige wezens te zijn. ———

Bepeinst dan ook, in den *winter*, zijne goedheid; bedwingt uwe tong van klagten, gevoelt de liefde van uwen maaker, en leert van Hem, ten allen tijde, zoo weldaadig ook te zijn gelijk Hij is. — Zijne wijsheid en liefde moeten u tot warme dankbaarheid opwekken jegens Hem, aan wiens wil sneeuw en vorst, ja de gansche winter onderdaanig en gehoorzaam is. — Gij kunt hier wel eens naleezen, het geen 'er in het WEEKBLAD *voor den zoogenaamden gemeenen Man.* N. 53. staat, *over eenige onöpgemerkte weldaaden* GODS *in den winter*.

Kan men zoo veel van het nut des winters zeggen, — voorzeker! dan behoef ik 'er, aangaande den *zomer*, weinig bij te voegen. ———

Gij zult in dat vermaaklijk jaargetijde genoeg voorwerpen aantreffen, om daar uit een besluit te maaken, tot de aanhoudende zorg en goedheid des Scheppers. — Hier in zullen u de schoone gezegden van MARTINET, *Katechismus der Natuur*. D. IV Bladz. 229—233 behulpzaam kunnen zijn. Voorzeker alles verkondigt ons in den zomer het lieflijke van des Scheppers gunst, wijsheid en magt. ———

Overal waar gij henen ziet, ontdekt gij de magt van eenen vermogenden bestuurer, die uit den dood, als 't ware, het leven ten voorschijn bragt, — en door de verandering des aardrijks, eene nieuwe schepping ge-

wrocht heeft. — Hoe wijs is ook alles verordend! — de zomer leevert overvloed voor het toekomende; terwijl ook tegenwoordige behoeften bevredigd worden. ——

Lange dagen, korte nachten, verwarmende de zonneſchijn met afwisſelende zoele regens geeven eene verſterkende vrugtbaarheid en groei aan de aarde, welke alles overvloedig doet ten voorſchijn komen. Beſchouwt ook vooral in den zomer, des Scheppers goedheid, die u werk voor uwe handen, ſpijze voor uwe monden, voorraad tegen den komenden winter verſchaft. — Dan ligt zijne liefde uitgebreid op alle zijne werken, en die liefde is vooral voor u zichtbaar; voor u bloeit de bloem zoo ſchoon, zingt de vogel zijn lied; zoo heerlijk blinkt het rijpend fruit aanlokkend; zoudt gij dit alles voorbijzien? — Neen; beter dan gij des beeldhouwers kunstvermogen in het fraaiſte beeld, het welbeſtuurd penceel des ſchilders, in eene ſchoone ſchilderij, kunt opmerken; heerlijker, grootſcher, ſchooner, en verrukkender is de liefde uwes Scheppers in zijne werken te zien. — Om het kunstige van een beeld of ſchilderſtuk op te merken, moet men een kunstkenner zijn; — maar om des Scheppers goedheid in zijne werken op te merken, behoeft men ſlechts mensch te zijn, — behoeft men maar gezond-verſtand en oogen te hebben. — Die hebt gij, zelfs eenvouwigen! gij kunt ook bij de minste kunde opmerkzaam zijn. Doet dit dan toch, — verzuimt hiertoe nimmer eenige gelegenheid, maar geeft u altijd over aan de levendige indruk-

drukken van GODS liefde, welke alle zijne werken in den *zomer*, u geeven kunnen. — Gaan wij voort in onze beschouwing der jaargetijden, dan valt onze aandacht zeker ook, op de zachte *overgangen*, welke tusschen dezelve plaats hebben. Hoe veel orde is daar in weder te ontdekken; welk een bewijs zijn dezelve voor de wijze liefde des Scheppers! — *Zomer* en *winter*, zijn de twee grootste tegen elkander overstaande tijdperken; — hoe veel verschil is tusschen beiden! welk een onderscheid is 'er tusschen de allerhevigste koude, die men in den winter gevoelt, en de verbaazendste hitte, die wij somtijds in de warmste dagen van den zomer gewaar worden! — Als men die verschillende, tegen elkander overstaande graaden van koude en warmte beschouwt, dan zou men bijna zeggen, „ wel, hoe is het mogelijk, dat een en hetzelfde ligchaam deeze kunnen verdraagen:" wat zou derhalven wel het gevolg moeten zijn, indien deeze twéé, elkander oogenbliklijk opvolgden. Geen schepsel kon deezen sprong verdraagen; veelen zouden dit met den dood moeten bezuuren: zoo zien wij nu reeds, bij schielijke weêrsverandering dikwerf veele ziekten — verkoudheden, of koortsen ontstaan; — wat zou 'er, derhalven, bij eene zoo plotselijke verandering niet moeten gebeuren! — Hoe wijs en liefderijk is hier dus de verördering des Scheppers; die, even als hij dag en nacht elkander zacht doet afwisselen, zoo ook de jaargetijden ongevoelig doet in eenvloeiën, en door tusschenkomst van de *lente* en *herfst*,

den overgang maakt van *winter* in *zomer*, van *zomer* in *winter!* ——

Zijn onze ligchaamen aan de koude gewoon, dan moeten zij eerst langzaamerhand, voor de warmte bereid worden; dit gefchiedt in de *lente*; zijn de fappen in de boomen en planten, door de koude aan 't ftilftaan, dan zou eene al te fchielijk aankomende warmte dezelve bederven, of den groei belemmeren; — deeze moeten eerst langzaam aan den gang gebragt worden; dit doet insgelijks het voorjaar. — Zijn wij aan de warmte gewend, dan zou al te fchielijke koude onze ligchaamen eene onherftelbaare verkleuming aanbrengen. — Boomen en planten moesten door een plotslijken overgang van hittte tot koude verwelken, of fterven. — Dierlijke ligchaamen en gewasfen, moeten daar voor langzaamerhand bereid worden; dit doet de *herfst.* ——

Deeze overgangen vormen twee faifoenen, welke beide weder hunne aangenaamheden hebben, en dus volmaaktheden aantoonen. — Het ontluikend voorjaar verfpreid overal vreugde en vergenoeging. Dier en plant, begint op nieuw te herleeven en herinneren ons aan de nimmer rustende zorg der Godheid. — Het fraai gezicht, de welriekende geur der bloemen verkondigt zoo wel de liefde als de magt des oneindigen. — De vrugtdraagende herfst, doet ons in de ontelbaare vermeerdering der graankorrels, en in de overvloedige vrugten een bewijs zien, van diens magt, wiens werk eene geduurige fchepping is; — die alles doet tot welzijn,

on-

onderhoud en vreugde zijner redelijke en redenlooze schepselen; — die zich heerlijk vertoont in alle zijne werken. —

Wat dunkt u, mijne leezers! is 'er uit de orde in de afwisseling van *lente*, *zomer*, *herfst* en *winter* niet veel op te maaken, ter nadere kennis van de *volmaaktheden* des Scheppers? moet gij niet toestemmen, dat, als het anders was, het lang zoo goed niet weezen zoude? — Indien dit alles dan met zoo veel wijsheid en doorzicht verördend is, moet gij ook erkennen, dat Hij wel zeer wijs en doorziend weezen moet, welke het zoo ingericht heeft. — Overäl vindt gij dus trappen, langs welken gij op klimmen kunt om een duidelijker begrip van den Schepper te maaken. Hoe meêr gij zijne wijsheid ontdekt, hoe meêr gij u gedrongen zult zien, om toe te stemmen: de Schepper bezit zeer heerlijke *volmaaktheden!* — Hij toch is groot, in welk werk gij Hem ook beschouwt! — Het is opmerklijk, dat Hij, bij 't begin der Schepping, die verördening gemaakt heeft, dat de *jaargetijden* zouden afwisselen, en dat Hij aan deeze vastgestelde natuurwet getrouw blijft. — Hier kunt gij al verder uit besluiten, dat Hij uit liefde voor orde, uit goedheid jegens zijne schepselen — zulks onveränderlijk laat voortduuren. — Daar is nog geene uitzondering in geweest; — alle jaaren keeren de saisoenen geregeld, op hunnen tijd, te rug; en dit mogen wij met gerustheid in 't vervolg blijven verwagten. — Let dan hier veel op blijven. — Hoe weinig kunde gij ook hebt; zoo veel zult gij toch wel begrijpen,

dat zulk eene nuttige orde, zulk eene geregelde afwisseling niet aan den loop van een blind geval, noch aan de bestuuring van een gering verstand, — maar aan de wijze regeling, van eenen goedertieren Schepper moet toegeschreeven worden: die, bij gevolg, ook hier door bekend wordt, als een wijs inrichter zijner werken, — als een vriend zijner voordgebragte schepselen.

Hoe meêr gij, derhalven, zijne *volkomenheden* in de verschillende jaargetijden tracht op te merken, hoe ligter het u vallen zal, om langzaamerhand al meêr en meêr van Hem kennis te verkrijgen, waarin gij nooit uitgeleerd wordt. — Vergelijkt met onze gezegden, het geen de kundige WESTER voor u ter neder schreef, in het *Weekblad voor den zoogenaamden gemeenen Man*. N. 51. Gij zult dan hier door ook vervuld kunnen worden, met eerbied voor, en vertrouwen op den Schepper; die zoo gunstig voor uwe belangen zorgt; — die u in elken dag en nacht — in het beleeven van ieder saisoen, nieuwe bewijzen van zijne volmaaktheden geeft. — Want wij zagen nu de waarheid van WESTER's *vaersjen*, waar mede ik deeze afdeeling besluit:

Verwisling van elk jaargetij,
Van iedren dag en nacht, —
Toont ons Gods heerschappij, —
Zijn wijsheid, liefde en magt.

DER-

DERDE AFDEELING.

Over de schoone orde in de groeiing der planten en voordbrenging van dieren.

Het lust mij u eens weder bij een ander soort van GODS werken te bepaalen; waar van ik echter denk, dat ook in dezelve een groot bewijs voor de volkomenheden des Scheppers te vinden is — Ik doe dit te liever, om dat het zulke werken zijn, die gij dagelijks voor oogen hebt: — of schoon ik vrees, dat gij dezelven, misschien even als anderen met mindere oplettendheid gadeslaat, dan zij wel verdienen. — Hoe verblijd zoude ik derhalven zijn, wanneer ik u daaromtrend eens meêr opmerkzaam mogte maaken, wanneer gij uit de schoone orde in de *planten* en *dieren*, (deeze toch bedoelde ik) veel van den Schepper, en van zijne eigenschappen leerdet kennen. — Zien wij eens wat wij doen kunnen!

Als gij uwe oogen opslaat, terwijl gij buiten in het vrijë veld zijt, hoe ontelbaar veele onderscheidene plantgewassen, boomen en kruiden ontdekt gij dan overäl op het aardrijk, en dat wel in elken tijd van 't jaar, waar in wij ons bevinden; — op alle plaatsen der waereld? In de nabijheid uwer wooningen groeit een groot aantal; maar als gij tien, honderd, ja duizend uuren wildet voordreizen, zoudt gij al weder anderen aantreffen. 'Er is waarlijk geen plekjen gronds ledig of onbegroeid. — Daar dit getal zoo

groot

groot is, kunt gij wel denken, dat het niet mogelijk is, om het te bereekenen. — Menschen, die zich bijzonder op de kennis der planten toeleggen, (*kruidkundigen*) zeggen zelve, dat het niet gemaklijk valt om eene juiste begrooting te maaken. — 'Er zijn 'er echter die het getal van soorten over de *dertigduizend* stellen, — denk eens toe, hoe groot eene som! begrijpt 'er nu bij. hoe veele planten 'er zijn van het zelfde soort; hoe veele appelboomen, lindeboomen, grasspiertjens, klaverplantjens, graanhalmen, enz. als gij dat alles eens bij elkander opteldet of vermenigvuldigdet dan zoudt gij het getal niet eens kunnen uitspreeken. — Leidt gij hier derhalven niet uit af, dat de Schepper onbegrijplijk groot moet zijn? — Evenwel al komt Hij u hier door onbegrijplijk voor, als wij de orde in den groei, wasdom, schoonheid en het nut der planten afzonderlijk beschouwen; dan zullen u daar in zulke bevattelijke dingen wel voorkomen; waar uit gij eenig denkbeeld van sommigen zijner volkomenheden krijgen kunt. Gij weet het oude spreekwoord *elk kruidjen wijst zijn Schepper aan*; — en als gij nu eens wat aandachtig op alles acht geeft, zult gij de waarheid van dat zeggen niet kunnen ontkennen.

— Men onderscheidt de plantgewassen in *boomen*, *struiken* en *kruiden*; zij komen allen evenwel daar in overëen, dat ze groeiën, uit den grond voordkomen, waarin ze met hunne wortels vastgehecht zijn, en door het zaad worden voordgeteeld; een boom en eene grasplant zijn in deeze eigenschap, elkan-

kander gelijk. Maar welk een onderſcheid is 'er evenwel in het plantenrijk? Merkt eens op den hoogen *eikenboom* en op het *klaverplantjen* of op het *mosch*, dat aan boomen en oude muuren groeit; — beiden hebben alle de deelen van eene plant; beiden zijn tot nuttige oogmerken gemaakt, — terwijl 'er echter zulk een groot verſchil tusſchen hen is, dat wij dezelven bijna niet voor ſchepſelen van het zelfde rijk zouden aanzien. Dit verſchil en deeze overëenkomst is echter een uitmuntend bewijs voor de wijsheid en kunst des grooten Scheppers; die, in deeze zijne werken, de juiste orde en evenredigheid gelegd heeft. — In zulk eene oppervlakkige en algemeene beſchouwing ziet gij dus reeds een middel ter kennis van denzelven; wat moet dan uit eene bepaalde beſchouwing van bijzondere deelen der planten niet te leeren zijn? — Volgt gij mij gaarn in die beſchouwing? goed, ik wil u ook gaarn hier in op den weg helpen. —

Elk plantgewas beſtaat uit veele verſchillende deelen, te weeten, uit aarde, water, lucht, olie en zout. — Zoudt gij dat wel zeggen, als gij eenen boom of plant beſchouwt? ik denk het niet. Het is evenwel zoo, — gelijk gij in elk natuurkundig *onderwijs-boek* leezen, en in veele kruiden, welke wij eeten, ſomtijds onderſcheiden proeven kunt. Bedenkt nu eens, welke magt en wijsheid 'er noodig is, om uit deeze verſchillende hoofdſtoffen, zoo veele veranderingen te doen voordkomen; — om een ſtevigen boom — fraai gekleurde bloem, voed-

zaa-

zaame vrugt, en zoete, zuure of zoute planten te vormen, of te maaken? — het heeft toch in de daad plaats, — kunstig is daarom des Scheppers wijsheid, die deeze stoffen zoo weet te vermengen, dat 'er telkens een ander soort uitkomt. — Schoon is voorzeker de orde; die wij in dit werk bespeuren, die wij hier in opmerken! ——

Het middel, waar door de wijze Schepper aan de gewassen den groei verleent, verdient even zeer onze verwondering; zijnde naamlijk de *wortelen*, die zich in de aarde vasthechten en zoo het voedsel daar uit optrekken. Hoe veel wijsheid is daarin? Het geen de mond voor de dieren is, dat zijn de wortelen voor het gewas. 'Er is daarbij ook eene schoone orde zichtbaar.

Naar den aart der plant, zijn haare wortels. — Een groote sterke boom heeft sterke, groote veruitgespreide wortels; een teder grasjen, bloem of spruitjen, heeft ook tengere, fijne, worteltjens: — deeze wortels hebben de bekwaamheid, om die olie, zout en waterdeelen uit den grond te zuigen, en naar boven te drijven, waar door het gewas zich uitzet, den stam, takken, bladen, bloemen en vruchten voordbrengt. — Hoe wijslijk heeft de Schepper dit uitgedacht! Voorzeker gij merkt in alle zijne werken, een allerschoonst oogmerk, de fraaiste orde en juiste evenredigheid, — die zoo groot is, dat wanneer slechts een derzelver deelen werdt weggenomen, het geheele werk eene gansche verstooring zoude moeten ondergaan. — Had een boom of plant minder wortelen, dan

dan hij tegenwoordig heeft, zoo zouden 'er geene genoegzaame sappen toegevoerd worden; dan moesten ze verkwijnen. — Waren de wortelen in tegendeel te groot, naar evenredigheid van het gewas, — dan zoude de toevoer van sappen te sterk zijn; het zoude niet verzwelgd kunnen worden. — Zoo is alles op zijn pas, juist zoo geregeld, als het zijn moet. — Gij kunt uit deeze orde nu opmaaken, hoe dat alles geschikt is, door eenen Schepper welke de grootste wijsheid met zijn onmeetlijk verstand vereenigde; daar Hij alles in de natuur aan welbedachte regels onderwierp.

Ook de *bladen* der gewassen kunnen ons het zelfde leeren. — Maar zoude 'er dan geene plant zonder bladen mogelijk zijn? Onmogelijk was het voor den almagtigen niet geweest; wij zien evenwel van achter, dan het veel beter ware, zoo als het nu is. — Om niet eens te reppen van het aangenaam gezicht, van den bekoorlijken lommer der sierlijke schaduwgeevende bladen; — zoo wil ik u slechts doen opmerken, dat zij eenen onbereekenbaaren dienst aan den groei en wasdom, aan den smaak en geur der vrugten doen.

Daarenboven verstrekken de *bladen* tot een tweeledig nut; zij zijn aan den bovenkant meest glad, en hier door geschiedt de uitwaassemimg van overtollige sappen; die anders den boom of het gewas bederven zouden. — Van onderen zijn dezelve ruuwer en voorzien met fijne openingen, om daar door

ook

ook nog eenige vogten tot groeiïng te kunnen inzuigen. ——

Zoudt gij nog vraagen kunnen: of een boom zonder bladen mogelijk was? Al was het mogelijk, zoo zoudt gij het zeker niet begeeren; daar gij reeds begint te zien, hoe goed dezelve zijn, — hoe veel nut zij aanbrengen. — Dat dit uwe kennis van GODS volmaaktheden vermeerdere; wanneer gij over het wijs weldaadig bestel des Scheppers peinst; — die om zulke voldoende redenen, met zulk een heilzaam oogmerk, ter verbetering der sappen, tot smaaklijkheid der vrugten en kruiden, en dus mede om ons genoegen zulk eene inrichting maakte, — wanneer Hij aan de plantgewassen bladen gaf. —— Zonder deeze, zouden de gewassen hunnen groei, de vrugten, hunne aangenaamheid misschen; gelijk gij daar uit zien kunt, als men de boomen van hunne bladen in den zomer berooft, dan beginnen ze te kwijnen, ja zijn in gevaar van te sterven; terwijl hunne vrugten wrang en zuur worden. — Goed en wijs is dus onze Schepper, die ook de maaker van boomen en planten is. — In dit alles, ja zelfs ook in de kleur der bladen, vinden wij een bewijs zijner liefde. — Waren dezelve rood of wit, hoe zoude dit onze oogen bederven en verblinden; gelijk in den winter op te maaken is, wanneer alles met sneeuw bedekt ligt, — zoo vermoeit dat wit gelaat van alles onze oogen zeer, en wij worden bijna blind 'er van. — Het zachte groen der planten, kruiden en boombladen, verveelt nooit aan ons gezicht, heeft eene be-

bevalligheid, die tevens zoo nuttig is. — ô Mijne vrienden! laat ons dan, zoo dikwerf het oog zich verlustigt in het fraai gelaat des aardrijks — bij het schoon gezicht der groene velden — onder den lommer van bladrijke boomen, denken aan de liefde des Scheppers jegens ons!' Voor ons? ja, zelfs voor de planten zorgde zijne goedheid! Hij hechtte aan sommigen, tusschen de bladen, kronkelende ranken, met dewelken zij zich zouden kunnen vasthouden, om niet tegen den grond te vallen; — waar door ze verderven zouden: — ziet dit in *erweten*, *klimboonen*, *wijnstokken* en den *klimôp*. — Aan anderen gaf hij doornen en stekels, op dat ze daar mede, als met zoo veele wapenen, zich tegen elken woesten aanval verweeren zouden; gelijk wij in den *roozenboom*, *hagedoorn* en *brandnetel* kunnen opmerken. — Aanbidt den Algoeden, wiens liefde zich uitbreidt over alle zijne schepselen — wiens gunst zoo menigvuldig is als zijne werken ontelbaar zijn. 'Er is echter meer in de planten op te merken, waar door ik mogelijk uwe verwondering zal kunnen vergrooten; ik meen de voordbrenging dier gewassen. — Zij komen, gelijk gij weeten zult, allen uit *zaad* ten voorschijn; dit *zaad* bestaat, zoo als u insgelijks niet onbekend kan zijn, uit eene harde schil en uit den kern. Uit dit binnenste, of uit den kern, komt de nieuwe plant — ja, zoudt gij wel gelooven, dat in dit zaad reeds de geheele plant, in het klein, besloten is; gelijk men echter volkomen zeker met een *vergrootglas* heeft ontdekt? ô! Hoe moet

dit ons verbaasd doen ſtaan, en de verhevenſte denkbeelden van den Schepper inboezemen! Denkt eens, in een *eikel* zit reeds de aanſtaande boom in 't klein, — wie bevat dit met zijne gedachten! Hoe magtig, hoe wijs moet, bijgevolg, de Schepper van dit zaad zijn? — de Schepper, die hier door toont zoo heerlijk in het groot, zoo groot in het kleinſte zijner werken te zijn?

Bedenkt nu den verderen groei van den plant, door het *zaad.* — De kern of kiem wordt ontwikkeld door de vochtigheid der aarde, welke dan allengs uitdijdt, tot dat het zijnen vollen wasdom heeft.

Is de boom, plant of 't kruid tot zijne rijpheid gekomen, dan brengt hij bloemen voort, en deeze bloemen zijn de voorloopers van vrugten; welke vrugten in zich nieuwe zaaden bevatten, zoo dat 'er nimmer eene ſoort van plantgewasſen uitſterft, maar de een altijd weder anderen voordbrengt. Deeze wijze van voordbrenging is bij alle gewasſen dezelfde, — zelfs de *ſchimmel* behoort tot de planten, die ook daarom zijn zaad voortbrengt, waar uit nieuwe ſchimmelplantjens groeiën, — en in dit onzichtbaar zaad, zit ook reeds weder de gantſche nieuwe plant. — Hoe veel wijsheid, hoe veel ſpooren van de eerbiedwaardigſte eigenſchappen des Scheppers, waar wij 't opmerken, en ook elders, waar wij bij eene oppervlakkige beſchouwing het niet eens vermoeden!

Even als GODS wijsheid zorgt voor de aanhoudende voortplanting door het zaad, zorgt zij ook voor de uitſtrooijing van het

zel-

zelve. Het geringste deel gaat door 's menschen handen; dan toch zouden 'er, weldra, veele soorten uitgestorven zijn. — Hier toe heeft GODS verstand al weder iets uitgedacht, om aan derzelver bewaaring en voordgroeijing dienstbaar te zijn. Hij hechtte aan veele zaadjens eenige hairige deeltjens, opdat ze daar mede, als met vleugelen, door den wind konden verspreid en ginds en herwaards verstrooid worden. — Andere zaadkorrels worden op andere wijzen bewaard, en voordgeplant; sommige draagen de vogels, ratten, muizen, en andere dieren weg; van hier dat men somtijds boomen en planten vindt op plaatsen, daar men bijna niet begrijpen kan hoe zij 'er gekomen zijn. — GODS zorg overziet dus alles, — die laat niets verloren gaan, — dien ontbreekt het nooit aan middelen, om de eens vastgestelde orde te doen voordduuren.

Hoe verschillende is zelfs het maaksel en de eigenschap der zaaden! Sommigen hebben eenen zeer olieächtigen aart, om lang in den grond bewaard te kunnen worden; daar ze in staat zijn veel koude en water te verdraagen. — Anderen zijn van een drooge gesteldheid, om spoedig te groeiën — In dit alles is eene onuitputtelijke wijsheid, eene schoone orde op te merken; en hoe meêr, hoe langduuriger wij opmerken, hoe meêr wij den Schepper in zijne beminlijke *volkomenheden* kunnen leeren kennen.

Het geen wij de *vrugt* noemen, dient voornaamlijk om het zaad te bewaaren. Een appel is vooräl geschikt, om het zaad in zijn huisjen opgesloten te beveiligen: ge-

 lijk

lijk ook zoo het vleesch der *pruimen*, *beziën*, *enz.* dient, om de steenen en korrels, welke het zaad bevatten, te beschermen. — Hoe wijs al weder! Als wij van deeze soorten het zaad tot voedsel gebruikten, zou 'er niets zijn tot voordplanting; maar de vrugt die anders toch in den grond verrotten moest, eeten wij, en het zaad laaten wij over. — En omtrend die gewassen, van welke het zaad alleen tot voedsel is, gelijk de *graanen*, *aardäppels*, zorgt de Schepper, dat ze sterker vermenigvuldigen; meer zaad geeven, op dat 'er zij, om van te eeten en van voord te teelen. — Voorzeker Hij, die dit zoo schikte, moet wel heerlijke *volkomenheden* hebben!

Een verwonderenswaardig bewijs van Godlijke orde in de groeijing der planten, vinden wij daar nog in, dat elk soort zoo geregeld zijn eigen soort weder voordbrengt; dat, bij voorbeeld, het zaad van den *lindeboom*, geene *eik*, de *eikel* geenen *lindeboom* doe groeiën; dat uit een *tarwengraan* geen *rogge*, uit den *roggekorrel* geen *tarwe* groeiën, en zoo in alle gevallen. — Hoe zeer de zaadkorreltjens op elkander gelijken mogen, de in dat zaad besloten kiem, is reeds dezelfde soort van plant, waar uit het voortkwam; en hierin kan, door de wijze verördening des Scheppers, nooit verbastering komen, al wordt het zaad duizend en tienduizendmaal voordgeplant. De *tarwe* was bij 't begin der schepping *tarwe*, en zal zoo lang dezelve blijven, als de aarde groei en wasdom geeft.

Van de wijze der groeijing, zal ik u wel genoeg gezegd hebben, om bij herhaling op te

te klimmen, tot des Scheppers wijsheid, die het zoo en niet anders maaken moest, zoude het zoo goed zijn, als het konde. — ô! Dat deeze opmerking u dan opwekke, om in elk blad, in ieder bloem en zaadkorrel, Hem te leeren kennen en te eerbiedigen, die niets zonder oogmerk, maar met de ſchoonſte orde maakte; en die uit zijne wijze werken blijkt te zijn, een wijs en ordelievend wezen.

Wijsheid en *orde*, krijgen eigenlijk haare betekenis door het nut en voordeel, 't welk zij aanbrengen; dit is vooral in GODS werken aanmerkelijk. — Zijne wijsheid richtte alles in die orde, om het nut en voordeel, dat de ſchepſelen 'er door genieten moesten. — Laat ons dit gevolg der wijsheid en orde, vooral ook niet in den groei der plantengewasſen, voorbij zien. — Het zal een nieuw middel zijn ter vermeerdering van uwe kennis, aangaande des Scheppers *volkomenheden*. — Ei lieve! wat denkt gij wel bij de beſchouwing van zoo veele groeiënde planten? — zouden die 'er zonder eenig, zonder weinig, nut geſchapen zijn, — of komt veel eer de gedachte niet bij u op, dat zij 'er zijn tot dienst der ſchepſelen; bijzonder ook van de menſchen? — Dit is indedaad ook zoo, als wij het een ſlechts met het ander vergelijken, zal ons dit blijken kunnen.

Hoe ontelbaar veel *nut* brengen ons de *boomen* aan! — van hun hout bouwen wij onze huizen, en maaken 'er allerlei huisraad, tot ons gerijf en vergenoegen van. — Zonder boomen, zou men geene ſchepen hebben, om de zee te bevaaren. In *IJsland*, zouden de menſchen van koude moeten omkomen;

ten zij de liefderijke Schepper hun overvloed van houtgewas gegeeven had, om vuur van te ontsteeken, en zich daar bij te verwarmen. — Welke verkwikkelijke vrugten bezorgen de *boomen* ons tot voedsel en veraangenaming! — de vogels vinden zelfs in haaren lommer eene aangenaame plaats, om hunne nesten te bouwen. — Het viervoetig dier zoekt in het digte bosch eene veilige verschuiling, en hij vindt het daar. — Daarenboven, alles, wat van de boomen komt, is dienstig tot het een en ander gebruik. Zonder de schors van eikenboomen, zoude men geen nuttig leder kunnen bereiden. Misten wij de bast van den *kinaboom*, dan zoude men gebrek hebben aan een allernuttigst geneesmiddel. — De *bladeren* zijn zelfs voor sommige dingen zeer nuttig, — verschaffen althans een goede mest en mullige aarde voor bloemen en tedere gewassen.

Welk ontelbaar voordeel schenken ons de onderscheidene kruiden en kleinere planten! hoe veel nut brengen dezelven voor menschen en dieren aan! — Zonder deeze zoude menig mensch en dier van gebrek moeten omkomen; althands de aarde zou dan zoo veele schepselen niet kunnen voeden, noch onderhouden. Zij zijn het gezondste voedsel; een mensch blijft op den duur welvaarender door het menigvuldig gebruik van groenten, dan van het vleesch der dieren. — In de plantgewassen vinden veele dieren, gelijk koeijen, schaapen, enz. hun eenigst voedsel. — Het gras alleen houdt zoo veele beesten in het leven, en hoe veele moeten omko-

men,

men, als 'er gebrek aan dit voedzaam gewas plaats heeft.

Alles, wat aan de kruiden is, heeft zijn nuttig gebruik; uit veele zaaden zamelt men olie, uit sommige bloemen, gelijk de *kamille*, *vlier* en *saffraan*, gezondmaakende geneesmiddelen. — Uit anderen krijgt men *verwstoffen*, *potäsch*, enz. Zelfs de wortelen van sommige kruiden zijn onöntbeerlijk; gelijk de *rabarber* en *gentiaan;* en wie kent niet de voedzaame *roode* en *geele peen*, de zoo veel gebruikt wordende *cichoreij*, enz. Niets is 'er dus vergeefsch; alles is tot een nuttig oogmerk geschapen, — ook de plantgewassen zijn tot nut der schepselen, tot voordeel der menschen.

Hoe goed was de Schepper, derhalven, dat hij door het voordbrengen der kruiden en planten middelen beraamde, ter onderhouding van het grootst mogelijk aantal van schepselen — wier onderhoud en genoegen Hij te gelijk op het oog hield.

Des Scheppers liefde blinkt uit in de *orde*, met welke Hij van de nuttigste planten altijd den grootsten overvloed doet groeiën, en het zoo beschikt, dat dezelve op alle plaatsen gevonden worden; — dit zien wij in het zoo nuttig en onöntbeerlijk *gras*, gelijk wij zoo even zeiden. — Zoo is het insgelijks gesteld met de graanen; veelen verkiezen eene zekere soort van grond en gematigde luchtsgesteldheid; — maar de voedzaame en onwaardeerbaare *tarwe* groeit op allerlei plaatsen; dezelve kan eene groote warmte en scherpe koude doorstaan, — zoo dat ze over-

al in koude en warme landen kan gebouwd en aangekweekt worden. — Spreekend bewijs des algoeden Scheppers, en der vaderlijke voorzorge jegens zijne schepselen!

Al wat onder de kruiden of planten het meest tot algemeene voedzaamheid dienen kan, laat de Schepper welig en overvloedig groeiën, — denkt maar aan de zoo nuttige en gretig gezochte *aardäppelen*, die zoo in elks smaak vallen; zij groeiën, althands in ons vaderland, welig; helpen veele handen aan 't werk; zijn voor een' gemaatigden prijs te verkrijgen, en maaken dus voor veele behoeftigen, het voornaamste voedsel uit; die, zonder derzelver overvloed, misschien dikwerf van honger zouden moeten onkomen. — Hadden wij nu, in plaats van het nuttig gras, van de vrugtbaare graanen, — van de voedzaame aardäppelen, zulken overvloed van *Koffij*, *Thee*, *Saffraan*, *Tulpen* en *Hijacinthen*, waar wilde het dan heen met dier en mensch? — Juist zoo heeft de Schepper op het liefderijkst gezorgd voor de welvaart zijner schepselen. — Hij voedt, op eene voortreffelijke wijze, met de eenvoudigste middelen, al wat leeft. Hij doet zich hier in zijne *volkomenheden* kennen, als alles vooruitziende, nederbuigend goed en onuitspreeklijk wijs; daar zijne schikkingen gelijken naar die van eenen voorzichtichtigen en kinderlievenden vader.

Hij gaf aan elk land juist die planten, boomen en kruiden, welke voor hetzelve 't meest geschikt, — voor de dieren en menschen, daar leevende, het nuttigst en voordeeligst zijn.

In

In de warme gewesten van *Oost-* en *Westindiën* groeiën verkoelende vrugten, als *citroenen*, *china's appelen* en *meloenen*, tegen de verhitting der lucht; versterkende *specerijën*, ter herstelling der uitgewaasfemde levensgeesten. In ons land, waar zoo veele verkoudheden plaats vinden, de nuttige, verwarmende, *vlier* en *salie* en tegen onze landkwaal de scorbuut; het overvloedige *lepel-* en *drieblad*. — In de heetste landen vindt men het meest de *moerbeiboomen*, met welker bladen de zijde wormen gevoed worden; welke de, voor die streeken geschikte, stof tot klederen opleeveren. — In ons land, het nuttige *vlas*, waar uit het warme linnen, de sterke *hennip* plant, waaruit het touw voor onze scheepvaart bereid moet worden. In het oosten groeiën veele soorten van *riet*, aldaar nuttig voor den huisbouw, en de vervaardiging van allerlei huisgeraad. In onze zeeën vinden wij het onmisbaar *zeewier*, een zoo vermogend middel, om ons land tegen den slag des zeewaters te beveiligen. Zoo kunnen wij in alles GODS liefde ontdekken, en zijne volkomenheden als in eenen spiegel beschouwen. Overal openbaart zich orde, en in die orde een allervolmaaksten Schepper, aan wiens werk niets te bedillen, niets te verbeteren valt, daar Hij in elk gedeelte wijsheid vertoont, en te gelijk het gansch geheel, zoo volmaakt, doet dienstbaar zijn aan zijne liefderijke bedoeling tot heil der schepselen.

In die gewasfen zelfs, welker nut niet rechtsstreeks kan aangetoond worden, of althands nog niet ontdekt is, (en hoe veele

kunnen 'er zulke nog zijn,) is het mogelijk eene drangreden te vinden tot erkentenis van des Scheppers hoogstliefderijke en beste *volkomenheden.* Want daar het nut van veele gewassen van tijd tot tijd ontdekt is en veelen als onöntbeerlijk voorkomen, die men voorheen als minder belangrijk beschouwde, bij voorbeeld, de *aardäppelen* en *koolraapen*, zoo kan het nut en gebruik van veele planten nog openbaar worden. Dan, al gebeurt dit niet; al waren veele gewassen, bij voorbeeld; bloemen en welriekende kruiden, alleen om hunnen geur en sieraad aanwezig, zouden zij evenwel des Scheppers wijsheid en liefde in het helderst licht plaatsen, daar dezelve dan beschouwd konden worden, als de bevorderaars van der menschen vreugde en vergenoeging Ja, hoe zeer wordt GODS menschenliefde geöpenbaard, door de heerlijkste bloemen, welke door haare fraai geschakeerde kleuren en balsemieken reuk de zinnen veraangenaamen!

Maar mij dunkt, ik heb van de wijsheid en liefde des Scheppers in de groeijing der planten genoegd gezegd, om u in 't vervolg daar meêr opmerkzaam op te maaken, ten einde Hem uit deeze zijne werken te leeren kennen in zijne beminnelijke *volkomenheden*, vaderlijke liefde en nimmer stilstaande voorzorg. — Met hoe veel inneemenden nadruk, zeide de Godlijke JESUS Matt. VI. 28) *Neemt een voorbeeld aan de veldleliën, hoe zij wassen; zij arbeiden noch spinnen niet, en ik verzeker u,* SALOMO *zelfs, in alle zijne heerlijkheid, was niet zoo sierlijk uitgedoscht; als een van de-* zel-

zelven; indien nu GOD *de kruiden op de velden, die heden zijn, en morgen verbrand worden, zoo prachtig bekleedt; zal Hij u, ô kleingeloovigen! niet veel meêr kleeden?* (*)

Voorzeker, is de aarde met haare veelvuldige kruiden reeds zoo schoon, zoo vol orde en nut, hoe weldaadig moet deszelfs maaker dan zijn! — Gewis, Hij, die een plantgewas, 't welk geene gevoelige denkende ziel heeft, reeds met zulke edele voordeelen toerustte, — wat kan, wat zal die dan niet aan zijne gevoelige redelijke schepselen doen? Merkt dit op, mijne lieve menschen! dan zal de kennis der natuur voor u eene bron van de edelste genoegens, van de grootste voordeelen worden. — Indien gij Hem hier bij naar zijnen wil — volgends 't Euangelie, dient, wat hebt gij dan niet van dien Schepper te verwagten, die hier zoo veel voor uwe vreugde — voor uw welzijn, doen wil! Is de aarde reeds zoo heerlijk opgesierd, — hoe heerlijk zal dan het paradijs des hemels, of die betere waereld zijn, waar alle zijne vrienden eens komen zullen!

Onder alles, wat wij buiten ons zelven op deeze aarde door den wijzen Schepper zien voortgebragt, stellen wij ook een groot belang in het *dierenrijk*. Leeveren de plantgewassen ons zulke levendige bewijzen van GODS liefderijke gezindheid jegens ons op, — nog veel meêr doet dit het ontelbaar getal

(*) Volgends VAN HAMELSVELD.

tal van *dieren*, waar van het op den aardbodem als krielt. — Hoe meêr wij op deeze schepselen letten, hoe meêr wij overtuigd moeten worden van GODS magt en wijsheid en van zijne liefde tot alle zijne schepselen. Ook hier moet ik u weder, evens eens, als bij de planten, opmerkzaam maaken, op de onbegrijpelijke menigte van soorten, en dan op het onuitspreeklijk aantal van elke soort. — Het is onmogelijk om hun juist getal te berekenen; — daarom verschillen de natuurkundigen hier ook merkelijk in hunne opgaven. — Dit is zeker, de reeds bekende soorten bedraagen eenige *duizenden*, en wie weet hoe veelen 'er nog niet zijn opgemerkt? — Gij zult zelve eenig denkbeeld van hunne menigte kunnen maaken, als gij bedenkt hoe de lucht, het water, en de oppervlakte van onze aarde vol is van zulke levendige schepselen. — ô! Wie gevoelt hier dan op nieuw niet eene diepe verwondering over zulk eenen oneïndigen Schepper, die in zoo weinig tijds, zulk een heir voortbragt en geduurig in hun bestaan doet voordleeven — terwijl zoo veele menschen dikwerf jaaren lang werk hebben om een gebouw, uurwerk of kunststuk te maaken. — Maar die verwondering moet grooter worden, als wij het onderscheid tusschen deeze schepselen nagaan, welk een verschil is 'er tusschen eenen *olijfant* en een *muisjen*, — tusschen een *paard* en eene *vloo*, — tusschen den *struisvogel* en het *hofzingertjen*.

Welk eene schoone orde is 'er in hunne voordbrenging! De nuttigste dieren vermenigvul-

vuldigen ſterk; de minder nuttige langzaamer. Sommigen worden voordgeplant door eiëren; anderen door levendige jongen. — Hoe goed is het evenwel geſchikt, dat een vogel, door eiëren zijn geſlacht voordzet; — want de dragt van levendige jongen zoude hem zeer bezwaaren en aan veele gevaaren blootſtellen. — Zie hier dan weder een bewijs voor GODS wijze liefde, — hij richtte en verördende alles, zoo als het best was, voor elk ſchepſel in 't heelal.

Met welke wijsheid en liefde verördende de Schepper het zoo, dat de dieren, welke maar kort leeven, ook ſterk zouden vermenigvuldigen; op dat hun geſlacht niet uitgeroeid mogt worden. — Het was Hem niet genoeg, om de ſchepſelen voorttebrengen, Hij wilde dezelve ook genoegens verſchaffen. En, mijne leezers! kunt gij 'er wel aan twijfelen; of de dieren genieten ook, op hunne wijze, vreugde? — Het vrolijk gezang der vogelen, — het wel te vreeden geluid der viervoetige dieren, en het vrolijk ſpartelen van het vischjen, wat is dat anders dan een bewijs van dieren vreugde en genoegen? — Zoo dikwerf gij dit, derhalven, ziet of hoort, denkt dan aan de liefde uwes Scheppers, die zoo treffend in dit alles op te merken is. — Hij ſchiep de dieren niet te vergeefsch, niet alleen voor den mensch; maar zeker ook om eene menigte leevendige ſchepſels voordtebrengen, welke zich verblijden moeten, dat ze 'er waren. — Hoe leidt ons dit op tot de grootſte gedachten van onzen Schepper, Hij heeft niet ſommige, maar alle ſchepſelen lief.

Wilt

Wilt gij daar van ten overvloede nog ster-
ker overtuigd worden, denkt dan, dat hij de schepselen meest in de waereld laat komen, als 'er overvloed, van spijze voor hun is; bij voorbeeld, veele viervoetige dieren in het voorjaar, als 'er overvloed van jong gras en nieuwe kruiden zijn, — de vogeltjes in eenen tijd, als 'er eene menigte rupsen en insekten zijn. — Welk een onwraakbaar bewijs van des Scheppers goedheid, dat hij geene monden schept, of hij verschaft 'er ook voedsel voor. — En op dat 'er voedsel voor een groot aantal zoude zijn, gaf hij aan elk dier eenen bijzonderen trek tot bijzondere spijze; opdat het een hier op zou vallen, het ander op iets anders; — terwijl het meest zulke spijzen zijn, die wij menschen niet gebruiken, bij voorbeeld, het *gras* aan *dieren*, waar in wij geenen smaak vinden. Het eene dier eet somtijds, het geen een ander staan laat — een paard vreet, het geen de koe overliet, — en het schaap graast ook op het geen de koe niet smaakte. — Let eens op: zulk eene liefde bewees de Schepper aan dieren en menschen; zoo zorgde hij, dat elk genoeg kon krijgen, en 'er toch een groot aantal van schepsels zijn zou. — Moet gij hier door niet getroffen worden? Dienen deeze dingen, welke gij misschien nooit zoo opmerkte, niet bijzonder en krachtig, om ons de meêr dan menschelijke, — de godlijke volmaaktheden des Scheppers te doen zien? — Voorzeker, Hij, die alles zoo wel verördende, — zoo schoon deed samenhangen, en tegen alle verwarring waakte, — moet zelfs het uitneemendst verstand be-

bezitten; — daar Hij in zijne werken zoo veel wijsheid niet alleen, maar ook liefde openbaarde, moet Hij wel zeer goed zijn!

Letten wij op het *maakſel* der dieren, dan kunnen wij ook hier veele deugden of *volmaakthed n* van den Schepper opmerken. — Hoe kunstig zijn de vederen van eenen vogel; hoe noodzaaklijk zijn hem vleugelen en ſtaart, om zich te beweegen; zonder dit zoude hij veel minder geſchikt zijn, om het voor hem beſtemde voedſel op te zoeken en deelächtig te worden. — Ook hier in is weder verſcheidenheid en orde. Een *watervogel*, bij voorbeeld, heeft tusſchen zijne klaauwen een vlies ontvangen, om zich daar mede in het water te beweegen en voord te roeiën. — Een *visch* ontving een luchtblaasjen, om zich in het water te kunnen ophouden zonder te zinken; — terwijl hij zijne vinnen en ſtaart gebruikt, om zich naar welgevallen te beweegen. — Tusſchen den kop en de pooten der viervoetige dieren, vinden wij de ſchoonſte evenredigheid; — bij zulken, die langer pooten hebben, gelijk het *paard* en de *kemel*, treffen wij een langer hals aan, om denzelven naar den grond te kunnen buigen en dus hun voedſel te erlangen; — dieren met korter pooten hebben korte en ineën gedrongen halzen; om dat zij digter bij den grond zijnde, daar mede gemaklijk hunne kost kunnen zoeken; — gelijk de *ſchaapen*, *muizen*, enz. — Dit zelfde knnnen wij ook in de *vogels* opmerken, gelijk in de *oijevaars*, met hunne korte pooten en bekken. — Ziet eens, zoo liefderijk zorgde de goede Schep-

per

per, zelfs voor de dieren; — geevende een ieder die gedaante, welke het naar zijnen aart, levenswijze en voedsel noodig had en voor hetzelve de beste was. — ó! Merkt dit op, het zal u ongetwijfeld bevestigen in die overtuiging: de lieve GOD heeft in alles met een juiste orde te werk gegaan; — de groote Schepper bedoelt in alles het nut zijner werken! Ontdekt gij in het maaksel der dieren, vol verwondering, de groote liefde des Scheppers, vereënigd met zijne wijsheid en magt, — hoe verbaasd moet gij dan worden, bij de gedachte aan zoo veele, met het bloote oog, onzichtbaare schepseltjens? Vormde Hij alles tot welzijn der levendige wezens — ongetwijfeld vinden wij dan in de kleinste diertjens niet slechts daar van de blijken: — maar ook niet miskenbaare uitdruksels van zijgrootheid en luister. — Eene *mijt* is het kleinste schepsel, dat men met het bloote oog zien kan, dat zij leeft en zich beweegt; door een vergrootglas merkte men, evenwel, dat dit diertjen zich vrolijk beweegt, alle deelen heeft van een dier, en geregeld voordteelt, — een' fijnen reuk bezit, waar door het zijn voedsel opspoort. — Over dit alles zult gij u reeds verwonderen: maar denkt daar bij, dat men met een vergrootglas nog zoo veele andere, oneindig kleiner, diertjens ontdekt heeft, die zoo veel kleiner zijn dan de *mijt*, als de *mijt* kleinder is dan een *schaap*. — In bedorven water, — in verrottende stoffen, — overal heeft men leven ontdekt. — Wel nu, zijn deeze levendige wezentjens, niet zoo veele bewijzen van de kunst des Scheppers,

die

die boven alle onze verbeelding gaat? Wanneer gij het *onze vader* afgefchreeven ziet, in een beftek zoo groot als een ftuiver, dan verwondert gij u al over de kunst van den fchrijver, — denkt dan eens hoe onbegrijplijk groot en kunstig is de Schepper van 't geheelál, — hoe groot moet zijne kennis zijn, om alle deeze fchepfeltjens op te merken; — hoe oneindig zijne liefde, om hen allen van het noodige te voorzien: — maar ook, welk een onderpand van GODS liefde jegens ons menfchen! Zou hij, die milioenen van onzichtbaare diertjens goed doet, ons dan verlegen laaten? — en wat kan men dan van die liefde verwagten voor dewelke nergens eene grenspaal is, daar zijne magt en wijsheid ophoudt. —

De Schepper wilde niets ten halve doen; ook aan de dieren gaf Hij een nieuw bewijs van zijne voorzorg en gunst, door hun fcherpe *zintuigen* te geeven, waar mede ze voor hun genoegen, en voor hun behoud, zouden kunnen zorgen. De fijne reuk dient de *bijën*, om den keurigen honig te zoeken; *den honden*, om het lekker wild op te fnuffelen, — geeft hun genoegen, en brengt ook aan ons menfchen menig nut en voordeel aan. — Ook deeze hebben wij dus aan den Schepper te danken. — Het fcherpziend oog geeft aan de *hoenderen* gelegenheid zich, in tijds, te kunnen verbergen, wanneer zij, nog hoog in de lucht, den *havik* ontdekken, terwijl hij nog voor 's menfchen oog onzichtbaar is. — Zoo hebben de meeste dieren eene zekere neiging en gefchiktheid ontvangen, om hun voedfel op te

zoeken en wooningen te bereiden, zonder dat zij het geleerd hebben; — de jonge *ſpin* verſtaat aanſtonds de kunst, om haar net te ſpinnen, waarin zij vliegen vangen kan; — de *zwaluw* weet volmaakt, hoe en waar zij haar nest moet maaken, en het zelve zal doen ſamenkleeven. Zoo weet de jonge *eend* aanſtonds te water te gaan, om haar voedſel te zoeken, — de vogels, welken het in den winter te koud zou zijn, of gebrek moesten lijden, — trekken naar warmer landen. — Andere dieren geraaken in den winter in eenen diepen ſlaap, na dat zij in den grond of gaten van muuren en boomen zijn ingedrongen; gelijk de *ſpinnen*, *vliegen*, *kikvorſchen*, *murmeldieren* en ſommige *muizen*. — Dit noemen wij eene neiging of *inſtinct*; maar het is hun door den grooten Schepper ingeplant, die hier door voor hun behoud en welvaart zorgen, die hun hierin een blijk zijner liefde geeven, wilde. ——

Om zich te beveiligen tegen hunne vijanden, gaf de Schepper aan elk ſoort van dieren eene bijzondere neiging en middel, om zich te verweeren of te beveiligen; — Aan de *bijën* en *wespen* een angel om te ſteeken; — aan het *paard* de hoeven om te ſlaan; — aan de *osſen*, hoornen, — om mede te ſtooten; — aan de *adders*, hun vergif om mede af te ſchrikken; — de *inktvisch* heeft een zwart vocht als inkt, waar van hij den naam heeft, als hij nu vervolgd wordt ontlast hij zich van dit vocht, maakt hier door het water troebel en ontvlugt. — Het *ſtinkdier* in *Amerika* ſpuit, bij het naderen van eenen vij-

and,

and, zulk eene affchuwelijk ftinkend vocht van zich, dat menfchen en vee daar voor vlugten moeten. — De *watervogels* duiken bij een vooruitgezien gevaar onder 't water, en komen aan eene andere plaats weder te voorfchijn; — de *haazen* zoeken hunne veiligheid in de vlugt of in hunne loosheid. 'Er is geen dier, 't welk niet, naar zijnen aart, van den Schepper middelen ontvangen heeft, om zijnen vijand te kennen, te misleiden, te ontvlieden, of 'er zich tegen te verzetten. — Hoe blinkt hier GODS liefde weder uit. — Hij wilde geen zijner fchepfelen laaten omkomen, — geen wilde Hij doen lijden. — Allen bereidde hij genoegen en welvaart. — Wel nu, moeten wij dan hier niet met verwondering letten op de eerbied wekkende volmaaktheden des Scheppers? — kunt gij, na dit alles overwoogen te hebben, nog zeggen, ik heb geen denkbeeld van Hem, ik kan Hem niet begrijpen? — dat geloof ik niet. Ik verwagt veel eerder van u, dat gij zeggen zult, ik heb het nooit zoo ingezien: maar ik moet nu ook erkennen, in alles, zelfs in de voordbrenging der dieren blinkt de fchoonfte orde uit; en Hij, die zulk eene orde in alle zijne werken ten toon fpreidt, heeft zekerlijk wijsheid, verftand, magt, goedheid en liefde. — Ja, bezit, ongetwijffeld, deeze eigenfchappen, op de volkomendfte wijze. — Hij is hoogstvolmaakt. ——

Zoo veel deed de goede Schepper, om het welzijn der dieren zelve. Als wij nu eens oprekenen, hoe veel nut, de mensch van dezelve trekt dan moeten wij volmaaktheid op

volmaaktheid erkennen. — Immers, alle soorten van dieren verschaffen aan den mensch onöphoudelijk voordeel en genoegen. Als wij deeze voordeelen bedenken, maakt dit onzen eerbied en liefde jegens dien besten weldoener dan niet ten sterksten gaande? — besluit gij 'er dan niet uit, veel is 'er voor ons gedaan, 't geen wij niet opmerken? De meeste dieren dienen ons tot spijze. — Wij eeten zeker van veele dieren niet; andere volken, evenwel, vinden zelfs in menig schepsel smaak, 't geen ons walgen zoude. Wij kunnen, echter, onzen verschillenden smaak voldoen. Het voedzaame ossenvleesch, — het algemeen verkrijgbaar schaapen- en varkens vleesch, levert eenen genoegzaamen voorraad op, — waar bij rijken en behoeftigen het beste levensonderhoud vinden. — Hoe veele soorten van vogelen zijn eene aangenaame en versterkende spijze! — Welk eenen overvloed van visschen verschaffen ons de groote en kleine wateren! Elken dag vinden wij de tafel voor ons bereid, door Hem, die alles verzadigt, wat leven ontvangen heeft.

Alles, wat aan de dieren is, weet de mensch tot zijn gebruik aan te wenden. — Hunne huid verschaft ons leder, klederen en huisgeraad. — Uit hunne hoornen worden kammen en andere nuttige zaaken bereid. — De tanden der Olijfanten geeven het sierlijk ijvoor. — De klaauwen bezorgen lijm, zelfs hunne mest maakt onze velden vet en vermeerdert de vrugtbaarheid. — Welk een voordeel brengen bij uitneemendheid de *schaapen* en *bijën* aan! — Hoe ontelbaar zijn het

nut

nut en de genoegens, die wij van den dienst van veele dieren ontvangen? Het *paard* trekt den ploeg, en verligt onze reizen. — De *hond* bewaakt onze huizen en kudden. — De *hen* legt ons eiëren, die in het bereiden van veelerhanden voedsel, zoo onöntbeerlijk zijn. — Het vrugtbaare *schaap* en de voordeelige *koe* geeven ons melk, boter en kaas, van welke een onnoemlijke hoeveelheid in een jaar verteerd wordt. — Ziet hier weder loutere wijsheid, menschen liefde en onbeschrijflijke goedheid des Scheppers.

Eindelijk moet gij nog opmerken, hoe door het bestaan der dieren een onbegrijplijk getal van menschen hun brood moet winnen. Hoe aanzienlijk groot is de *boerenstand* in ons land; zonder de dieren zoude deeze stand 'er niet kunnen weezen, — was 'er geen *paard*, *koe*, *schaap* en *zwijn*, dan was 'er geen boer; — hoe veelen zouden hun bestaan missen. Om dus een groot aantal van menschen te onderhouden, moest 'er eene menigte van dieren zijn. — Welk een tak van bestaan was weleer de *vischvangst* voor ons vaderland; — en hoe veele handen moeten nu, door het stilstaan van denzelven werk ontbeeren; — hoe veele monden moeten honger lijden! Hier uit kunt gij eens zien, hoe goed het voor de menschen is; dat 'er zoo veele dieren zijn, en dat, bij het verminderen van dezelve, ons genoegen en onderstand insgelijks verminderen moet. — De *haringvangst* was voortijds een goudmijn voor ons land, daar de *Hollandsche haringen* overal voor de beste gehouden worden. —

Welk een voordeel bezorgde de *Walvisch* niet aan duizenden onzer landgenooten! — hij hielp eene menigte aan den kost, door ter zee te vaaren en dezelve te vangen; terwijl de traan, daar uit gekookt, een tak van koophandel was, welke veelen voordeel aanbragt. — Zie hier twee voorbeelden, uit ons vaderland ontleend; — wilde ik dus voordgaan, ik zoude insgelijks het nut van alle dieren over de geheele wereld kunnen aantoonen: — dan het komt mij voor, dat het opgetelde genoeg zal zijn, om u ten vollen te overtuigen, welk eene schoone evenredige orde 'er in den groei der planten in de voordbrenging der dieren te ontdekken zijn: — en hoe u deeze orde ongevoelig op de bevattelijkste wijze kan opleiden tot het begrip van de *volmaaktheden* des Scheppers. — Het gezegde valt zeker onder uwe bevatting; — indien gij nu opmerkt, dat 'er nog veele andere dingen zijn, welke bij een naauwkeuriger onderzoek, bij eene uitgebreider kennis der Natuur, dit zelfde nog duidelijker leeren. — Dat daarenboven over het kunstig maaksel, orde en onderhoud van ons eigen ligchaam wel alleen een *boekjen* kan geschreeven worden, (*) om daarin den Schepper te doen opmerken en te leeren kennen; — dan zult gij wel geheel overtuigd moeten worden, dat GODS werken ons zeer veel van zijne eigenschappen kunnen leeren. Geeft één stuk zijner werken reeds zulk een groot denkbeeld

van

(*) Dit onderwerp leevert eene schoone stof op voor eene nieuwe Prijsvraag der Maatschappij waarin SUSMILCH tot een *model* kon verstrekken.

van Hem, wat moeten dan alle werken te ſamengenomen, niet van Hem doen denken? — welken wij met geene mogelijkheid alle kunnen opmerken; — ja waar van misſchien, het geringſte deel maar aan ons bekend is.

Het was bijzonder de *kennis*, *wijsheid*, *magt* en *liefde*, welke wij nu uit de beſchouwing van GODS werken leerden kennen; — deeze zijn evenwel de eenigſte *volmaaktheden* niet, tot welke wij door opmerkzaamheid beſluiten kunnen: maar wij zouden, verder voordredeneerende, meêr heerlijke eigenſchappen van Hem kunnen ontdekken. — Dan, hoe veel wij ook van onzen Schepper mogen weeten, wij zijn nimmer in ſtaat, om een volledig begrip van Hem te maaken. Indien gij dan het een of ander niet begrijpen moogt, laat u dit niet afſchrikken, om eenige kennis van GOD te krijgen; zoo veel als gij noodig hebt om gelukkig te worden, kunt gij van hem ontdekken, in zijne werken; — terwijl gij als Christenen uit uwen Bijbel zoo veel meêr zult kunnen gewaar worden, als dienen moet om u den waaren troost te bezorgen.

Het oogmerk, waar mede gij uwen Schepper zoekt te leeren kennen, moet niet zoo zeer bloote nieuwsgierigheid zijn, om iets dat vreemd is, te weeten; maar vooral daartoe dienen, om te weeten, in welke betrekking gij tot Hem ſtaat, — hoe gij u omtrent Hem behoort te gedraagen. — Niets is hier toe beter geſchikt, dan de gezegde kennis zijner volmaaktheden. — Hoe veel hebt gij toch op met verſtandige menſchen, die eene

 groo-

groote kennis bezitten; hoe gaarn wilt gij raad inneemen van wijze lieden? Wel nu, daar GOD zulke groote *kennis* heeft, moet gij veel aan Hem denken, veel met Hem op hebben; — veel u voor het kwaad wachten, om dat Hij het altijd weet, en niet dulden wil, dat men kwaad doet. Is Hij zoo *wijs*, dan moet gij met gerustheid uwe lotgevallen aan Hem toebetrouwen. Al begrijpt gij niet waarom u dit of dat overkomt, gelooft maar, GOD heeft 'er zijne reden voor, — het zal wel goed uitkomen. — Hoe zeer vreest gij iemand, welke eene groote magt heeft; — wel nu denkt dan veel daar aan, hoe oneindig groot GODS *magt* is, op dat dit u vervulle met eerbied en ontzag: maar ook te gelijk met gerustheid, dat Hij, die zoo magtig is; alles, ook het kwaade, onder zijne bestuuring heeft, — dat u dus niets kan treffen, als Hij het belet; — dat 'er niets zijn kan, 't welk gij noodig hebt, of Hij is in staat, om het u te geeven. ———

Hoe bemint gij een goedäartig mensch; hoe zeer zoekt gij zijne hulp en vertrouwen op hem in nood? Wel nu, zagen wij hoe *goed* dat GOD is, dan moet gij zeker daar door gedrongen worden, om Hem hartelijk lief te hebben, op Hem te vertrouwen, van Hem alles goeds te verwagten. — Hij, die aan alle schepselen zoo veel liefde, — die, vooral u, zoo veel goedheid betoont, is uwe gansche genegenheid waardig. — Wat kunt gij van Hem niet verwagten, van Hem, die in de natuur zich zoo luisterrijk geöpenbaard heeft, en die als Christenen, door zij-

nen

nen zoon, de genadigste beloften aan u voorstelt. — Uw hart gloeië van warme dankbaarheid; — uw oor hoore nimmer den lofzang der redenlooze schepselen, of uw mond stemme met hunnen juichtoon in! Ontzinkt u ooit de moed in ongelukken, versterkt hem aanstonds door de gedachte aan GODS volmaaktheden, versterkt door de verzekering van uwen godlijken verlosser, dat Hij, die geen muschjen laat omkomen, u althans niet verlegen zal laaten. Al ziet gij dan hier of daar dingen, die gij niet begrijpen kunt, dat ontzette u niet; — schrijft het aan uwe bekrompene kennis toe. — Denkt maar altijd aan de onlochenbaare betuiging des dichters, welke ik u aanraad veel te gebruiken en uw hart dus tot den Schepper te verheffen.

Hoe schoon, hoe groot, ô Oppermajesteit!
Is al uw werk, gevormd met wijs beleid!
Uw wijsheid streelt oplettend de gemoedren:
Al 't aardrijk is vervuld met uwe goedren. (*)

TWEEDE HOOFDSTUK.

Wederlegging van vooröordeelen aangaande eenige uitwerkingen der Natuur.

Indien gij het voorige hoofddeel met noodige oplettendheid geleezen, en daar bij uwe eigene opmerkingen gevoegd hebt, durf ik mij

(*) Ps. CIV: vs. 12 de berijming.

mij eenigzins vleiën, u daar door opgeleid te mogen hebben, tot eene nadere kennis van uwen Schepper; zoo dat gij nu, meêr dan ooit, overreed zult zijn van zijne goedheid, wijsheid en zorg. — Wanneer ik evenwel hierbij bedenk, hoe het kwaad (het zij wezenlijk of ingebeeld) eenen veel dieper indruk op den mensch maakt, dan het goed; — dan komt de vrees bij mij op, dat gij mogelijk nog eenige bedenkingen zult hebben, of de waereld wel zoo goed zij, als dezelve weezen konde; — of 'er toch geene dingen zijn, die 'er liever niet moesten zijn, die schijnen te strijden met de orde-lievendheid van eenen wijzen Schepper. — Neem ik insgelijks in aanmerking de geduurige klagten over gemeene onvolmaaktheden in de inrichting der waereld, dan geloof ik geen overtallig werk te zullen onderneemen, als ik mijn best zoek te doen, om die geöpperde zwaarigheden, op te losfen, en trachte aan te toonen; dat zulke denkbeelden nergens anders uit voordkomen, dan uit onkunde in de werken der Natuur; — welke door vooröordeelen gevoed, veele uitwerkingen verkeerd aanziet, als door den wijzen Schepper gebruikt wordende, om zijne schepselen te kwellen en te straffen. — Uit zulk een oogpunt worden de *wilde dieren*, *vergiftige planten*, *stormen*, *onweders* en andere dingen, van veelen beschouwd. — Om mijn voorig betoog te bevestigen en niets uit de kracht van het bewijs voor de *volkomenheden* des Scheppers te verliezen, zal ik deeze verkeerde denkbeelden zoeken tegen te gaan; en wel het eerst zullen wij een onderzoek doen in de EERS-

EERSTE AFDEELING.

Over de onnutte en vergiftige planten, en over de wilde dieren.

Wij zagen hoe groot het aantal en nut der planten ware; — daar over heb ik niets gezegd, of gij zult het mij moeten toeſtemmen. — Ik kan echter, dunkt mij, wel raaden, wat gij daar bij gedacht hebt. „ Ja, dat is „ altemaal wel, wat de ſchrijver zegt; maar „ hij haalt ook alleen zulke voorbeelden „ aan, als hem te pas komen; — hoe veel „ planten ſlaat hij over, — wat is 'er al niet „ een onkruid op de waereld, — hoe veele „ onnutte en vergiftige kruiden! — Ik wil„ de wel eens zien, hoe hij het daar mede „ maaken zou, — hoe hij daar in wijze or„ de en goedheid vinden wil!" — Is u dat ernst? welaan, de ſchrijver wil u zijne gedachten daar over wel eens rondborstig mededeelen; hoort dan ſlechts en beöordeelt, of hij zonder redenen wel iets zegt, of het anders kan beſchouwd worden. ——

Gij zeidet dan, geloof ik, dat 'er zoo veele onnutte planten, en vergiftige kruiden waren; — gij noemdet hen zelfs onkruid [dat is overtallig, niets waardig, alleen voor 't wegwerpen beſtemd gewas] — gij kunt dat, naar den gewoonen ſlenter en wijze van ſpreeken, zoo noemen; maar ik ben nog zoo geneigd niet, om toe te ſtemmen, dat men zich wel uitdrukt; — dat waarlijk één plantgewas zoo verdiene genoemd te worden. —

Wel heden nog toe is 'er dan geen onkruid? dat ondervinden wij wel, zullen eenigen mijner leezers zeggen, die het met moeite moeten uitwieden, — die landen en tuinen moeten schoonhouden. — Niet zoo driftig mijne vrienden! — ook het onkruid heeft zijn nut; of zou het eene straf van GOD zijn, dat Hij door het groeiën van het zelve veele handen werk verschafte? Zonder dat zouden 'er, immers, veel minder menschen noodig zijn tot den landbouw en het hovenieren en dus ook veelen een stuk brood missen, dat ze daar door genieten; dit is derhalven een bewijs om uwe misvatting om ver te werpen. —

Als wij nu eens naauwkeuriger bedenken, welke planten door ons onnut verklaard worden, zullen wij kunnen zien, dat wij al te voorbaarig zijn in het oordeelen. — Wij noemen onnut, alles waar van wij ten eersten de voordeelen niet in zien. — Als 'er tusschen het koorn, andere planten groeiën, dan wij 'er gezaaid hebben; — als 'er in onze net gewiedde tuinen een kruidjen opkomt, dat naar onze gedachten daar niet behoort, zoo noemen wij dezelve onkruid, en klaagen, dat wij 'er door gekweld worden. — Hebben wij evenwel wel eens bedacht, dat ook deeze hun nut kunnen hebben. — Zij bezitten dat in de daad; zij ondersteunen het koorn, waar door het zelve niet te zeer tegen den grond slaat. De menigte der kruiden zuivert de lucht van kwaade uitwaasemingen en doen dus werklijk eenen wezenlijken dienst. — En, al groeit het te sterk, wat nood? de Schepper gaf den mensch verstand, om

dat

dat te beöordeelen; — Laat hem dan aan den arbeider iets doen, verdienen om het uit te wieden; ook dan nog brengt het een groot nut aan, en helpt veelen tot een eerlijk bestaan. — Getuigen zijn daar van zoo veele voorbeelden in ons vaderland; — hoe de onmeetlijke akkers met *aardäppels*, *cichoreij*, *meekrap* en *hop* beplant, jaarlijks moeten schoongehouden worden en daar door zelfs vrouwen en kinderen aan den kost komen; terwijl de vrugten deezer akkers, overvloedig, die meerdere kosten kunnen goedmaaken en de landbouwers geene schade lijden. ——

De naam van *onkruid* is daarenboven zeer ongeschikt; want veele planten, die wij onder deeze uitdrukking begrijpen, zijn van 't grootste nut. — Meest alle van ons voor onnut gehouden *kruiden*, leeveren uitmuntende geneesmiddelen op. — Ik wil u slechts tot een voorbeeld van de meest bekende dit zeggen: de *paardebloem* wordt met de uiterste zorgvuldigheid, als een schadelijk onkruid uit onze tuinen en akkers gewied; — het is evenwel een uitmuntend bloedzuiverend, openend geneesmiddel, waar toe de bladen en wortel beide gebruikt worden. — Het *lange kweekgras* wordt in ontelbaare gevallen door de geneesheeren toegediend, — zoo ook de *kruisemunt*, *distel*, *kamille*, het *viooltjen*, de *waterkers*, ja honderd andere, door ons als onnut verworpene planten, worden door de *Apothekers* gretig opgezocht; zonder welke zij de door geneesheeren voorgeschreevene geneesmiddelen niet kunnen toebereiden. —

Nu,

Nu, zoo is het met meest alle planten gelegen, welke wij met den algemeenen naam van *onkruid* bestempelen, gelijk ik aantoonen kan; — dan daar gij de vreemde naamen, met welke ze bij de kruidkundigen benoemd worden, toch niet kent, zou dit vergeefsche moeite zijn; — de bij gebragte voorbeelden zijn genoeg, om 'er u een denkbeeld van te geeven. Hoe is het? durft gij nog zeggen, dat het onkruid onnut is? Dat verwagt ik niet! — Wilt veel eer hier de liefde des Scheppers opmerken; die, wel ver van ons te kwellen, hier mede eenen onwaardeerbaaren zegen aan het menschdom bewees. — Terwijl Hij ons overvloed van nuttige planten tot voedsel gaf, schonk Hij 'er ons anderen nevens, om de verlorene gezondheid te herstellen, om het leven te versterken.

Maar hoe wijs regelde Hij dit? Van de voedende kruiden gaf Hij het meest; de anderen groeiën in veel minder aantal, slechts zoo veel als 'er noodig zijn, tot het gebruik en ter voordplanting. ——

Wilt dan nooit weder klaagen over het onkruid; maar ook daar in eenen liefderijken GOD eerbiedig kennen, die alles deed tot heil en 't meeste nut van zijne schepselen. ——

Gij hebt het echter nu mogelijk nog gelaaden op de *vergiftige planten*, dat hadt gij denkelijk van eenen liefderijken Schepper niet verwagt, dat Hij zijne schepselen in levensgevaar zoude brengen, door doodverwekkende kruiden. — Indien Hij derzelver getal groot gemaakt, of aan dat der nuttigen

lijk gefteld had, dan had uwe bedenking eenigen grond; maar nu het getal der fchadelijke gewasfen zoo onbedenkelijk gering is, wordt aan onze klachten ten enemaal de weg afgefneden. ——

Ja, in ons land is bijna geene vergiftige plant; ten minsten niet algemeen bekend, dan de *dulle kervel*; — hoe weinig voorbeelden zijn echter voorhanden van zulken, die hier door geftorven zijn; — als men maar eenigzins opmerkzaam is, kan men zich daar voor wachten; Zelfs aan de dieren gaf GOD fcherpe zintuigen, om het voor hun fchadelijke te ontdekken; — een *inftinkt* om het te vermijden. — Daarenboven gelijk dezelve door de fchapen, zonder eenig gevaar gegeeten wordt, zoo kan daar uit, met bijvoeging van andere dingen, in fommige gevallen, zelfs een heilzaam geneesmiddel voor den mensch bereid worden. Dit is ook het geval met andere op zich zelven fchadelijke planten, die door bereiding of vermenging, eene nuttige kracht verkrijgen; gelijk de *Belladonna* en het *Opium*. — O mijne vrienden! klaagt dan niet over uwen Schepper, als of hij u in geduurigen angst wilde brengen, en u rondöm voor vergif doen vreezen. — Integendeel, hij verördende het zoo, dat flechts enkele kruiden, de fchadelijke fappen, optrokken; is dat niet veel beter, dan dat in elke plant iets daar van voor handen ware. — In weinigen liet hij dat vereënigen, en die weinigen vormde Hij zoo, dat zij geene mer haare fchade konden doen, ja zelfs nog tot nuttige einden dienen moesten. Hier

leert

leert gij al weder uwen Schepper kennen in zijne heerlijke *volmaaktheden*, die overal de schoonste orde ten toon spreidt, — nergens opzettelijk het onheil zijner schepselen, maar in tegendeel over al hun heil bedoelt; — die daar, waar wij naar oogenschijn straf en verdriet meenen te zien, niets dan de middelen voor onze welvaart aanbiedt. — Alle deeze opmerkingen, omtrend de vermeende overtalligheid en schadelijkheid der planten, zijn ook toepasselijk op die soorten van *dieren*, welke gij misschien, bij eene oppervlakkige beschouwing, voor overtallig, ja als eene straf zult beschouwen. De meeste menschen, voorzeker, kennen het nut niet van kleinen geringe diertjens, welke wij niet tot spijze gebruiken. — Zegt het zelve, — denkt gij niet dikwerf, „waar toe zoo veele *insekten*, zoo veel „ *wormen*, *spinnen*, *slakken*; die tot niets nut „ zijn; daar hebben wij dikwerf maar grooten last van; ja het is een heele plaag, „ daar mede zoo overlaaden te zijn." — Het schijnt in de daad ook zoo, en men kan niet ontkennen, dat deeze kleine schepseltjens somtijds veel schade veröorzaaken, en bijna als eene straf kunnen aangemerkt worden. Maar als wij het eens wat nader uitpluizen, lijdt deeze zaak ook al weder twee opvattingen. — Doen zulke diertjens in veele opzichten kwaad, in andere betrekkingen zijn zij weder zeer goed: de *wormen* bij voorbeeld, openen den harden grond, zoo dat de regen in de van hun gemaakte gaatjens kan indringen; — de menigte van *spinnen*, *vliegen* en *torren* verschaffen aan veele

vo-

voeglen voedſel, waar door het getal van levendige ſchepſelen, grooter kan blijven. — Ja zelfs de verächtelijkſte diertjens, de *vlooiën* en *luizen*, leeren aan de menſchen *zindelijkheid*; is dit niet reeds een groot nut? — daar zindelijkheid heerscht vindt men deeze niet, en heeft 'er dus geen last van. — Gij moet de dingen altijd in hun verband beſchouwen en niet te eenzijdig in uw oordeel zijn: want als gij dan het een met het ander vergelijkt zult gij, in de meeste gevallen, zien, dat het nut der kleine diertjens nog altijd grooter is dan het nadeel. Maar waarom merkt gij dit niet op? — het is om dat gij meêr op het kwaad let, dan op het goed, en liever alles eene ſtraf, dan eene goedheid van den Schepper wilt noemen. ———

Zoo is het ook gelegen met andere dieren, welke men als zeer wel te misſen zou kunnen aanmerken, bij voorbeeld het groot aantal van *vogelen*, die noch door gezang, noch door iets anders uitmunten; — neemt maar eens de *musſchen*, deeze ſchijnen geheel overtallig; — overtallig niet alleen, maar zelfs ſchadelijk; — zij vreeten het graan en veelerlei veldvrugten, waar door ze ſomtijds groot nadeel veröorzaaken; dan ſtelt daar tegen ook eens het nut, het geen gij mogelijk nooit zoo opgemerkt hebt. — Zij leeven, naamelijk, grootendeels van de inſekten, welke zoo zeer de boomen en groentens beſchadigen kunnen. — Zij zoeken de rupſen tusſchen de bladen weg — zij pikken in den winter de eiëren, waar uit deeze inſekten komen, op, — hier door vermindert het getal dier kleine ſchepſeltjens

 mer-

merkelijk, — en onze boomen, vrugten, en planten blijven te beter bewaard. — Zoudt gij, dit bedenkende, hun nog eenige graankorrels in den zomer misgunnen, waar voor ze ons in den winter en het voorjaar zoo rijkelijk beloonen? — Is het behoud, van appelen en peeren en andere dingen, niet veel meêr waardig, dan de weinige graankorrels welke zij ons ontneemen? Ziet dan de vogeltjens nooit als overtallig, veel min als schadelijk aan; — denkt niet langer, dat de goede Schepper u met dezelve heeft willen straffen; maar veel liever, dat hij ook, door hen voord te brengen, uw geluk en welzijn bedoelde!

Het geen de musschen op het veld zijn, dat zijn de *mollen* in den tuin; ook deeze worden door ons vervolgd, als bittere vijanden; — 's morgens, 's middags en 's avonds liggen wij op onze luimen, om ze te vangen, of zetten de altijd waakzaame val open, om hen te verrassen; ja, stond het aan ons, wij zouden hen gaarne vernielen. Zoo dacht men voor eenige jaren ook in ons vaderland; men deed zijn best, en het gelukte ook om dezel op eene *buitenplaats* bij *Arnhem* uit te roeiën: maar wat was 't gevolg, — toen de mollen vernield waren, vertoonde zich een onnoemlijk heir van wormen in den grond, die de fijne wortels der gewassen benadeelden, ja zelfs boomen deeden sterven. Men werd genoodzaakt, de mollen van elders te haalen, en daar, waar men ze had uitgeroeid, op nieuw te laaten voortteelen. — Zoo ziet gij hoe het gaat, als de mensch het wijze werk van den Schepper wil verbeteren, dat het dan al-

alleräkeligst broddelwerk wordt. — Neen geene kwelling, geene willekeurige plaaggeesterij: maar wijze liefde des Scheppers maakte de juiste evenredigheid tusschen het aantal en soort van dieren; — 'er moesten juist zoo veel en zulke soorten zijn, — zou het welzijn van alle leevendigen, voor al het vreugdevol heil der redelijke schepselen bevorderd worden. — Eenvouwigen! ik heb met opzet deeze voorbeelden gekozen; gij kunt dezelve begrijpen: — 'er zijn echter duizend, zulke bewijzen. Houdt u dan toch te vreeden met de inrichder waereld! — Waarlijk! GOD is zoo goed over u en zendt u niet meêr straf toe, dan gij u zelven, door uw gedrag, op den hals haalt. — Zijt Hem maar gehoorzaam, dan zal hij u weldoen, en anders kan dat wel eene straf voor u worden, 't geen Hij nu tot eenen zegen voor u gemaakt en verördend heeft. ———

Hoe zullen wij het maaken met de *wilde dieren*, die niets doen dan rooven en andere dieren, ja zelfs de menschen verscheuren? — Zulke zijn, bij voorbeeld, *leeuwen*, *beeren*, *wolven* en veele anderen. — Gij hebt ze mogelijk nooit gezien, of het moest in een prent of op de *kermis* geweest zijn; — dan gij zult 'er toch zoo veel wel van hebben hooren vertellen, dat u eene koude rilling over komt, als gij 'er maar aan denkt. — Nu, ja ik ontken niet, dat ook deeze dieren somtijds veel schade doen en woest zijn: maar wanneer gebeurt dit? — dan vooral, wanneer ze honger hebben. — Maar, wat doet een mensch niet al, wanneer hij honger heeft? — tot wel-

ke woede en list verleidt hem die somtijds? — Dan, ook deeze zoo even gezegde dieren, hebben een groot nut; zij zuiveren bosschen en velden, van overtallige andere dieren; — hunne huiden leeveren uitneemende kleeding in den kouden winter. Daar en boven, de wilde dieren zijn zoo schrikbaarend niet, als men zich wel voorstelt; wanneer ze niet getergd of gejaagd, noch door den honger aangedreeven worden, houden ze zich zeer stil, ja zijn zelfs vreesächtig; — door een brandend vuur en sterk geluid laaten zij zich verjaagen. — Eindelijk, zij zijn wijsselijk door den goeden Schepper beperkt; niet dan des nachts, wanneer mensch en dier verborgen is, gaan ze op roof uit; zij teelen niet sterk voord; verslinden elkander; zoo, dat hun getal altijd klein en wel te beteugelen blijft. — Geene straf derhalven, maar een weldaadig liefderijk oogmerk van den wijzen Schepper, kunt gij hier opmerken, — het oogmerk naamelijk, om een evenwigt in de natuur te houden, zoo dat de mensch altijd meester blijven konde, — nimmer door de dieren overheerd wierd; — maar integendeel al dien dienst van dezelve trekken mogt, welke zijne genoegens vermeerderen zijn welzijn en nut bevorderen kon. Hoe verschilt dit hemelsbreed van het doel, om den mensch te straffen? ô neen! waar gij dikwerf wanörde ziet, is louter orde; — waar gij verdriet en kwelling meent te ontdekken, is niets dan menschenliefde, zichtbaar! — De vergiftige dieren, van dewelken men het schijnbaarste bewijs tegen GODS goedheid zou meenen af te leiden, kunnen

zelfs

zelfs verstrekken tot welzijn der menschen. — Gij weet allen wel, dat de *spaansche vliegen* van zeer veel nut zijn in gevaarlijke ziekten, en om zinkingstoffen afteleiden; — nu dit is een vergiftig dier, en als het 'er niet was, zouden wij een nuttig geneesmiddel ontbeeren. — De *slangen*, die vergiftig zijn, [want alle slangen zijn zulks niet] doen zelfs veel dienst, door het land te zuiveren van *padden* en zoogenaamd *ongedierte*; weshalven wij geen reden altoos hebben, om ook over het bestaan van deeze dieren te klaagen, daar ze veel nut aanbrengen.

Meêr kan ik 'er niet bijvoegen; dan wordt mijn *boekjen* te groot. — De voorbeelden, door mij bijgebragt, kunnen, als gij eenig oordeel gebruikt, dienen, om u te toonen, hoe voorbaarig men somtijds eene zaak als schadelijk beschouwt, welke in de daad heilzaam is. Ik weet, die vooröordeelen komen dikwerf voord uit de verkeerde denkbeelden, die men zich hier en daar van maakt. — Evenwel, als gij niet te halsstarrig aan het eens begreepene vasthoudt, zult gij door onze aanmerkingen wel eenigzins opgewekt zijn, om niet overal den Schepper te bedillen, of te denken, dat hij het beter kon gemaakt hebben; veel minder, dat hij door vergiftige planten en schadelijke dieren u in eene geduurige angst wilde houden, en onöphoudelijk straffen. — Neen; verre zij van u zulk eene God-lasterlijke gedachte, omtrend den goedertieren Schepper; van wiens werken wij met weinig moeite bewijzen kunnen, dat ze allen zeer goed geschapen, en zichtbaar ingericht zijn tot vermeer-

dering van het leven aller schepselen, bijzonder tot algemeen welzijn van het menschdom. ———

Opent dan, mijne lieve menschen! hier voor uwe oogen, klaagt nooit over onbillijkheden in de verördening uwes Scheppers: maar dankt zijne liefde, jegens u, — erkent zijne wijsheid in dier en plant, en geeft u over aan al de kracht der verrukking, welke de ontdekking van alle zijne heerlijke eigenschappen, onder 't beschouwen der zegenende en weldoende Natuur, u bestendig moet instorten! ———

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Over de vooroordeelen omtrend onweders, overstroomingen en aardbeevingen.

Het is der menschelijke natuur zoo eigen, om te klaagen, en de werken des Scheppers uit het ongunstig oogpunt van *straffen* te beschouwen; dat deeze denkbeelden hier door reeds vroeg bij de jeugd worden ingeboezemd, en veele menschen werk hebben, om zich van deeze vooröordeelen los te rukken, al zien ze het verkeerde hunner begrippen nog zoo leevendig in. — Immers, welk een treurig gevoel worden wij ontwaar, op het hooren noemen van het woord *aardbeeving*, *overstrooming* en *onweder*. — Hoe beklaagen wij onze natuurgenooten, den welken zoo iets over komt; en hoe groot is ons *weê* en *ach*, over de zichtbaare straf des Scheppers, welke wij hierin duidelijk meenen aan te treffen! -- Het is hier de plaats niet, om te onderzoeken in hoe ver wij stellige straffen der Godheid moeten aanneemen. Ik geef hier gaarn toe, dat 'er veele menschen ongelukkig worden, door zulke uitwerkselen der Natuur: — ja dat ook sommigen zulks voor eenen straf moeten erkennen, wanneer hun eigen geweeten hen daar van overtuigt, en doet gevoelen, hoe ze het verdiend hebben. Voor den ondeugenden is zeker elk natuurlijk kwaad, in zekeren zin, eene straf. Dan, Hij, die alle zaake het best kende, en juist beöordeelde, de Goddelijke JESUS, heeft ons geleerd, dat

wij, in het beöordeelen hier van, zeer omzichtig moeten te werk gaan; — dat wij niet denken moeten, als of zulke menschen, die eenige rampen ondervonden, juist de ondeugendsten waren; — dat het kwaad niet altijd den slechtsten trof. — Gij zult weldoen van dit in uwen Bijbel eens op te zoeken en te leezen; gij vindt het bij LUKAS in zijn *Euangelie*, H. XIII: 2—5. Wel nu houdt dit dan onder het oog; noemt niet elk kwaad eene straf; dat gij kwaad noemt is dikwerf eene nuttige zaak. ———

Zoo zijt gij zeker zeer bang voor een onweder, voor *donder* en *bliksem*; en gij hebt misschien van kinds af gehoord, en leert het ook zoo weder aan uwe kinderen, dat GOD dan bijzonder ontevreeden is, wanneer het dondert, — dat Hij dan grimt en knort. — ô, Mijne beste vrienden! welke bedroefd ontëerende gedachten hebt gij van den Schepper! Gij maakt Hem, door zulke denkbeelden, tot een onvolmaakt en driftig mensch; dat kan 'er toch niet door! foei! dat is geheel verkeerd. — Denkelijk hebt gij nooit nog recht gedacht of gehoord, dat 'er *nut* uit een onweder voordkomt. *Nut*? zult gij zeggen; ja, veel nut, zoo veel nut, dat wanneer 'er geen donder en bliksem was, — de kwaade dampen op het aardrijk voor mensch en dier gevaarlijk zouden worden. — Maar het onweder doet doch zoo veel kwaad? — Minder dan gij denkt, oneindig minder, dan 'er voordeel uit voordvloeit. — Hoe gering zijn de voorbeelden van menschen en vee, welke door den bliksem gedood worden; — van gebouwen

wen, die door denzelven afbranden. — 'Er verloopen geheele jaaren, dat men van zulke ongelukken niet eens hoort. — Zou nu, om zulke enkele gevallen, het onweder door u weggewenscht worden? — dit zou even dwaas zijn, als dat gij het *vuur* wildet vernietigen, om dat 'er nu en dan brand door ontstaat! Bereekent, in tegendeel, het nut van den *bliksem* eens; (de donder toch is 'er maar het geluid van, die doet geen kwaad) de bliksem zuivert de lucht van kwaade, zwavelächtige, ongezonde en door de hitte bedorven, dampen, hierom zijn de onweders ook het menigvuldigst in den zomer en in de warme landen. Hoe veel verkoeling, en verfrischte lucht brengt ons de bliksem aan? ja is dikwerf, na langdúurige droogte, het eenig middel om ons regen te bezorgen. — Zonder de [*elektrieke*] stoffen, welke den bliksem verôorzaaken, zouden boomen, planten en kruiden niet zoo wel tieren en groeiën. Kunt gij, dit bedenkende, eene zaak, die zoo veel nut aanbrengt, nog eene straf noemen? — voorzeker dat kunt, dat zult gij voordaan ten minsten, niet weêrdoen. 'Leest anders hier over nog eens de fraaië samenspraak in het *Weekblad voor den zoogenaamden gemeenen Man*, N. 37, en gij moest wel zeer stijfhoofdig en onverzettelijk zijn, indien gij u daar door niet overtuigen liet. — Zegt dan voordaan even als dat kind van den leeraar, ja leert het uwe kinders zeggen. *Het is* GOD, *die dat doet; maar die* GOD *heeft u lief, die doet dat tot uw voordeel.* — Dit zelfde geldt ook van het onweder, verôorzaakt, of bestaande uit

eenen *harden wind.* — De verheffing van den wind moge hier of däar eenige schade veröorzaaken, dat komt in geene aanmerking bij deszelfs nut en voordeelen; al werpt een storm hier of daar een' schoorsteen omver, of slingert een schip op strand, die zelfde storm bezorgt, op het zelfde oogenblik, aan duizenden het leven en aan veelen rijkdom. — Leest hier over eene breeder beschouwing in het *Weekblad* N. 41 welks opschrift zeer waarächtig dus luidt:

God toont in onweer en in wind,
Dat Hij zijn schepselen bemint. —

De goede Schepper heeft, intusschen, bij het nut deezer natuurgewrochten, gezorgd, dat men zich tegen het gevaar van den bliksem kan beveiligen, door *afleiders* (*) naamelijk, welke onverstand en vooröordeel alleen kunnen verwerpen en verächten. — Hij heeft vóórtekenen bestemd, waar uit de zeelieden reeds een' dag te vooren een' storm kunnen zien aankomen, en daarom tijd hebben eene veilige haven op te zoeken, of andere behoedmiddelen aan te wenden. Ziet eens, daar het gemeen vooröordeel een willekeurig en straffend dwingland meent te ontdekken, mogen wij, bij bedaarder overweeging, naar het licht der wijsbegeerte en van den godsdienst, eenen liefderijken vader opmerken; welken het niet genoeg was slechts eene waereld te scheppen, maar die ook middelen beraa-

(*) Zie MARTINET, *Kat. der Nat.* I. D. bl. 135.

raamen wilde, om het grootst mogelijk heil zijner schepselen, het welzijn der menschen, te bevorderen. — Ik moet nu ook wel iets zeggen van de *overstroomingen*, voorä l, om dat dezelve in ons vaderland, dikwerf, zulke verwoestingen aanrechten. — Om deezen evenwel recht te beöordeelen, moet gij opmerken, dat wij GODS werken altijd met elkanderen in een *geheel* beschouwen moeten. Eén der natuurgewochten kan wel eens schadelijk, overtallig, en als eene straf schijnen, welke, echter, in een naauw verband staat met andere dingen, of 'er noodzaakelijk uit voord vloeit. — Zoo zoudt gij, een radjen uit een horologie beschouwende, kunnen denken, ik kan niet begrijpen, waar toe dat dienen moet? Maar als de uurwerkmaaker u nu deszelfs dienst aanwees en toonde, hoe, bij gemis van dit radjen, het geheele werk moest stilstaan, zoude uwe verwondering ophouden. — Dit begrijpt gij wel; even zoo is het met die overstroomingen van de zee en rivieren ook gelegen. — Op zich zelven schijnen die wel vermijd te kunnen worden; maar, als wij het nader uitpluizen, zeker alwéér niet. — Zee en rivieren houdt gij met mij voor noodzaakelijk; dat een storm zijn eigen nut aanbrenge hebben wij gezien; indien de wijze Schepper, derhalven een storm laat ontstaan, welke op sommige plaatsen onbedenkelijk veel heil aanbrengt; zoo moet de zee onstuimig worden, en kan op andere plaatsen schade veröorzaaken; dit eene is dus een noodzaaklijk gevolg van het andere.

Zoo is het ook met de rivieren insgelijks ge-

gelegen; deeze ftroomen vooräl over, door de ijs dammen, welke haar in den loop belemmeren en buiten de oevers doen treeden. — Dit is het gevolg van den winter, welks nut wij gezien hebben. — Vordert des Scheppers wijsheid nu, om ons eenen harden winter toe te zenden, die een algemeen nut te weeg brengt, dan vloeit daar uit noodzaaklijk voord, dat de rivieren moeten overftroomen; dit kan niet anders dan door een wonderwerk verhinderd worden, en deeze kunnen wij in de gewoonen loop der dingen niet verwagten. — De Schepper moest dus, of de rivieren, of den winter weglaaten; beide was onmogelijk. Daar 'er dus een naauw verband in deezen is, zoo kon het fchadelijke niet wegblijven, of het nut zoude ook moeten ophouden. — En al zien wij het dan niet door, wij mogen veilig gelooven, het voordeel is grooter dan de fchade, als wij het een maar tegen het ander konden optellen.

Hoe weet de wijze Schepper evenwel nog dit fchadelijk gevolg van de bevordering des goeds, naderhand te maatigen? Herïnnert u maar eens, hoe fpoedig de geduchte overftrooming der landen door de zéé in 1775 en 1776 vergeeten en vergoed is. — Bij *Workum*, en elders zelfs zijn de weiden eer verbeterd dan verminderd. En wat betreft de jongstleden ontzettende overftrooming der rivieren in 1799, zoo heeft die wel veel nadeel gedaan, echter niet in die maate als men eerst vreesde. — Veele koorn en weilanden zijn zelfs door het overgevoerde flijk vrugtbaarer geweest en hebben overvloediger oogst opge-

geleeverd, dan in andere jaaren. — Eindelijk, zijn 'er al veelen van hunne have en vee beroofd, de milddaadigheid van ons vaderland, heeft reeds eenigzins in hunnen nood voorzien, en veeler harten zijn, door den goeden GOD, bewogen geworden, om ellendigen te helpen. — Hier is dus alles ook geen ramp, wat zoo schijnt; ja, de zaak wel overwogen, en het een met het ander in zijn verband beschouwd zijnde; zouden wij zeer verkeerd doen, om het onbepaald eene straf te noemen. — Al kunnen wij de overstrooming zelfs niet anders, dan als een kwaad beschouwen, laat ons echter denken, dat de voorzaaken nuttig en heilzaam zijn, dat die, ten minsten, door eenen wijzen Schepper en liefdevollen Hemelvader, tot welzijn der menschen, ingericht waren; dat het kwaad minder, dan het nut zij; dat dit een noodzaaklijk gevolg van het bedoelde voordeel was en rijkelijk vergoed kan worden.

Aardbeevingen, eindelijk, hebben wij, GOD zij gedankt! misschien, nooit, en zoo al, dan zeer onmerkbaar, in ons land gehad. — Wie uwer heeft 'er, echter, niet met schrik van gehoord of geleezen, en daar men dezelven welligt, als eene tegenwerping tegen des Scheppers wijsheid en liefde gebruiken kon, moet ik 'er wel met een woord van gewaagen. — Ook *deeze* moet gij alweder in verband met andere dingen en niet in 't afgetrokkene beschouwen. — Aardbeeving komt van de uitbarsting van onderaardsch vuur; nu dit vuur schijnt zeer noodig voor den groei en voordbrenging van het een en ander; — de

— de uitbarsting van dit vuur is nuttig voor de luchtsgesteldheid van verscheidene landen. — Veel nut zou verlooren gaan, zo 'er geene vuurbraakingen waren. — Om geen schade te doen, moesten die landen onbewoond zijn; dat zou jammer wezen, want zij zijn bijna de vrugtbaarste en overvloedigste op den ganschen aardbodem; — de grootste zegeningen grenzen hier het naast aan de verwoesting. — De wijze Schepper schikt het echter zoo, dat die uitbarstingen slechts nu en dan voorvallen, en de menschen, door voortekenen gewaarschuwd, in tijds kunnen vlugten. In dien tusschentijd schenkt zijne milde hand verdubbelde zegeningen, en verwekt den wensch, dat dit onderaardsch stoovend vuur nimmer een einde neeme!

Zoo, mijne vrienden! handelt een wijs Schepper, wien de nietige mensch, dikwerf, meent te kunnen bedillen. — ô! Konden wij den ganschen samenhang der schepping overzien; welke orde, schoonheden en volmaaktheid zouden wij hier ontdekken! — Dan, laat ons maar te vreede zijn, dat wij, bij onze onkunde, nog zoo veel weeten, dat onze Schepper een goed Schepper zij. Dit heb ik u althands zoeken in te drukken, vergeet het nimmer; ziet niet overäl iets kwaads; — klaagt niet te voorbaarig over straffen, daar enkel zegening, — niet over verkeerdheden, daar enkel orde heerscht!

Hij, die de stormen, onweders en aardbeeving in zijne hand heeft, — heeft ze voorzeker niet, om met den bliksem zijne schepselen te verpletteren, of onder het puin der

vuur-

vuurſpuwende bergen te bedekken, — ô neen; Hij heeft ze om te zegenen, — om te toonen, gelijk Hij waarlijk doet, een vader te zijn der menſchen, aan wier welzijn rivieren en zee, ijsſchots en vuurſtroomen naar zijn welgevallen moeten dienstbaar zijn! —

DERDE AFDEELING.

Over eenige bijgeloovigheden aangaande ſommige Natuurverſchijnſelen.

Of ſchoon het niet volſtrekt tot mijn tegenwoordig onderzoek behoore, zoo zal ik echter, om het gewigt der zaak, bij wijze van aanhangſel, in dit *Hoofdſtuk* 'er iets bijvoegen over ſommige bijgeloovigheden, die 'er onder minkundigen, nog al hier en daar, plaats hebben; welke alleen en geheel hunnen oorſprong hebben in de onkunde wegens de werken der Natuur. — Ik zal een en ander voorbeeld opgeeven, waar uit gij dit zien kunt. — Even nu, als het in die voorbeelden is, heeft dit ook plaats in veele anderen. — Om dat ik mij hier bekorten moet — ſlechts zoo veel zeggen kan, als noodig is, om u te doen zien, dat de liefderijke Schepper, ook in dit opzicht, geenzins van de regelen zijner wijsheid afgaat, noch die verſchijnſelen der natuur gebruikt, om de menſchen te verſchrikken of te beangſtigen: — zoo wijze ik hier vooräl naar het *fraaië boekjen der Maatſchappij* door BAKKER en BEEKHUIS geſchreeven, het geen gij niet te veel kunt leezen, om het ongegronde en dwaa-

ze

togten, — het vergoedt, in de koude noorderlijke landen, eenigzins, het ongemak van hunne korte dagen en maakt de lange nachten draaglijk. Even als dit noorderlicht zijn 'er andere natuurverschijnselen in de lucht, welken men als schrikkelijk aanziet. Nog onlangs op den 23sten *Augustus* 1798 heeft men op verschillende plaatsen *een arm met een zwaard* uit den Hemel zien steeken, en daar uit allerlei kwaade gebeurenissen voorspelt; maar het was niet anders, dan een REGENBOOG DER MAAN! — welke men wel eens meêr ontdekt. (*) Wat kan vrees, met onkunde in de natuur, al niet verzinnen? Schrikt dan nooit, als gij zoo iets in de lucht opmerkt; hecht 'er nimmer het denkbeeld aan, dat de Schepper u daar mede wil beängstigen en toekomende, onäangenaame dingen bekend maaken. Hij verbergde, uit groote wijsheid en liefde, alle onze toekomende lotgevallen, en nooit kunnen wij gelooven, dat Hij door schrikbaarende tekenen, daar in ooit eene uitzondering zoude maaken; neen alles getuigt van zijne tedere liefde, — alles is even schoon en fraai in de Natuur, als wij 't maar recht opmerken en 'er eenige kennis van hebben. —

Zijn'er onder u, die gehoord hebben van, of bang zijn voor *vuurige draaken*, *dwaallichten*, *voorspookerijën* en *zeelichten*; de zulken moet ik onder het oog brengen, dat ook deeze allen

(*) Zie MARTINET *Kat. der Nat.* I. 17. Kundiger leezers vinden hier op een fraai vaersjen in den *Almanach van Vernuft en Smaak, bij de Wed.* DÓLL 1799, door A. LOOSJES, Pz. ——

len voordkomen uit zeer natuurlijke oorzaaken. — De aarde leevert veele dampen op, welke uit zee, moerasfen, verrottende planten en dieren uitwaasfemen, en, van eenen zwavelächtigen aart zijnde, in de lucht ontbranden.

Ziet gij ooit zulke verfchijnfels, laat 'er u niet door verzetten; denkt dat het onfchadelijke uitwerkingen der natuur zijn. — Hebt gij geene kennis van dezelve, vraag 'er een kundig mensch na. Zijt gij alleen, ô! vreest dan niet; denkt dat uw Schepper altijd bij u is, en dat die de liefde zelve zij. — Hij zal u beveiligen en niet toelaaten, dat u, door zulke ontmoetingen, eenig kwaad overkome.

Soortgelijke vooröordeelen, als ik nu heb opgegeeven, zijn 'er meer; ik kan mij bij allen niet ophouden. — Gij hebt nu reeds uit de voorbeelden kunnen opmaaken, hoe gij omtrend dezelve moet denken en u gedraagen.

Het wordt tijd, om uit al het bijgebragte een hoofdbefluit afteleiden. — Voorzeker moest ik al te geringe gedachten van u hebben, indien ik niet verönderftellen durfde, dat gij door zoo veele aangehaalde voorbeelden, uit de werken des Scheppers, nog even weinig denkbeeld zoudt hebben van zijne volmaaktheden. — Ik vertrouw, in tegendeel, dat gij, bij elke proef van grootheid, zult uitgeroepen hebben: *hoe magtig is de Schepper!* ja, moest gij niet bij de overweeging der fchoone orde in al het gefchapene, erkennen, GOD *is wijs!* Wel nu, dan zult gij, na de oplosfing van eenige vooröordeelen, ook vast overtuigd zijn, dat alles in de Natuur goed

is', en de Schepper geenszins de dingen inrichte, om zijne schepselen te straffen, maar in tegendeel, om daar door het heil en de welvaart der menschen te bevorderen.

Hebt gijlieden zoo uwen Schepper beginnen te kennen, zoekt die kennis vooral te vermeerderen; op dat dezelve bij u de edelste gevoelens jegens Hem verwekke, en u aanspoore tot een allezints godvruchtig, deugdzaam, gedrag; waar toe de Natuur u zelfs reeds opwekt en waarin het Christendom zulke uitneemende voorschriften geeft. Op deeze wijze zal de volmaakte Schepper, welke het zoo zeer waardig is, en reeds door het redenlooze dier op zijne wijze, verheerlijkt wordt, van elk mensch, zelfs van eenvouwigen en kinderen, met gevoelige en dankbaare harten geloofd worden. — Hoe zalig zal het dan reeds op aarde zijn!

DERDE HOOFDSTUK.

Opgaave van eenige middelen, om de kennis van des Scheppers volmaaktheden uit zijne werken, bij minkundigen te bevorderen en te vermeerderen.

In het voorig gedeelte van dit boekjen, trachtte ik mijne minkundige leezers, op eene bevatlijke wijze, op te leiden tot eene opmerkzaame beschouwing van alle de werken der Natuur; om daar door aan te toonen, hoe zij hier uit, den Schepper, in zijne volmaakt-

maaktheden, het best konden leeren kennen. — En komt het u, mijne waarden! ook niet zoo voor, dat deeze *de gemakkelijkste weg* zij, om eenig begrip en denkbeeld van den Schepper te verkrijgen? — mij, althands, is geen beteren bekend. — Daar de ondervinding echter leert, dat veele menschen, zonder eenige oplettendheid, heen leeven, — zoo wil ik hier nog iets bijvoegen, wat, naar mijne gedachten, zou kunnen dienen, om meer opmerkzaamheid en aandacht op alles te doen vestigen.

Eerst moest ik nog een vertrouwelijk woord wisselen, met u, eenvouwige leezers! en als gij mij daar toe maar weinige oogenblikken uwe aandacht verleend hebt, zal ik ook iets zeggen aan anderen, wat die doen kunnen, om u geduurig opmerkzaam te doen worden en uwe kinderen al vroeg belust te maaken op de beschouwing, van GODS groote werken. — Wilt gij dat dan ook eens leezen? 't is goed, gij zult hier en daar, vooral in 't geen voor de *ouders*, geschreeven is, nog al wat leerzaam vinden; weshalven 't u nooit berouwen kan, om het in te zien, offchoon het niet opzettelijk voor u geschreven was. — Dan ter zaak, leest eens naauwkeurig, in de

---

EERSTE AFDEELING.

Middelen voor den minkundigen, en aanspooring tot gebruik van dezelve.

Dacht gij, onder het leezen van het voorgaande, niet wel eens: de schrijver heeft toch gelijk, het is zoo, als hij aantoont, — het ligt 'er natuurlijk in: maar wij hadden het nooit nog zoo opgemerkt, — nu kunnen wij het heel wel zien, dat alles goed gemaakt is en dat de Schepper wijs en liefderijk moet zijn; wij begrijpen nu al vrij wat meêr van dien Schepper, dan te vóoren? — Geen wonder, ik zeide u in de daad ook niets anders, dan het geen gij overal kunt opmerken, en zelve nagaan. — Maar hoe komt het dus, dat gij het voorheen zoo niet begreept? Het komt, om dat gij zonder opmerkzaamheid heen leeft, niet veel anders dan de dieren; eene *koe*, bij voorbeeld, eet het gras, als zij honger heeft, zonder te denken, wie het zelve doet groeiën; eene bijë zuigt den honig uit de schoonste bloemen, zonder door deeze schoonheid verrukt worden, — zonder hier bij aan den Schepper te kunnen gedenken. — Maar juist om dat ze dit niet kunnen, zijn ze te verontschuldigen; — zij hebben zulk eene opmerkzaame ziel niet ontvangen, en zijn derhalven niet in staat, om zoo te redeneeren, als gij kunt. — Begrijpt derhalven eens, hoe veel schandelijker het voor u is, dat gij niet opmerkt; gij laat het niet na, om dat gij niet kunt, maar uit onöplettend-

heid,

heid, uit loomheid en onverſchilligheid. — Ja, ſpreekt zelve uw vonnis, — doet gij dikwerf wel beter dan de dieren?

Gij loopt maar in een kring rond, zonder te denken, hoe al het goede van den lieven GOD komt. — Een landman zaait, maait en oogst, zonder aan de wijsheid, orde en liefde des Scheppers te denken; — dit blijkt uit zijne klagten, als het te lang regent, droogt, koud of warm is. — Het komt hem dan zelden in de gedachten, dat de Schepper hier voor wijze redenen hebbe en het doet tot welzijn der Schepſelen. — Nu, even zoo is het ook met andere menſchen in andere ſtanden, met een handwerksman, koopman, zeevaarer, visſcher en anderen; zij doen hun werk even als eene machine, [werktuig] en merken nergens op, hoe veele wijze redenen de Schepper in alle zijne werken openbaart, — hoe in alles verſtandige en liefderijke regels plaats hebben. — Dit is de voornaame oorzaak, waarom gij den Schepper niet opmerkt — dit is het, 't welk ik gaarne anders hebben wilde, anders wenschte. —

Ei lieven! weest toch zoo niet langer; leeft niet in de waereld, als de onöpmerkzaame dieren; gij zoudt u dan wel eens door hen kunnen laaten beſchaamen; — zij merken dikwerf veel op, en meêr dan gij denkt! — Weest dus toch opmerkzaamer, dan een dier — toont dat gij menſchen zijt! — Let op alles wat u omringt, op alles wat u overkomt, wat gij doet, — merkt daar in op de wijsheid van den Schepper. Slaat de redenen gade, waarom het zoo en niet anders is; — en

en gij zult even het zelfde kunnen opmaaken, als ik u in mijn *betoog* afgeschetst heb.

Maar mij dunkt, hier hoor ik door den een of ander mijner minkundige leezers zeggen: — „ ja die raadgeeving was goed, als wij „ niets te doen hadden, indien wij gelijk *de* „ *groote Heeren* op onze buitenplaatsen kon-„ den rond wandelen en alles ter deeg bekij-„ ken; of als de *predikanten* en *gestudeerde* „ *lieden*, boeken hadden, om ons dat uit te „ leggen: maar daar hebben wij geen tijd „ noch geld toe; als wij ons werk maar af-„ doen, dan is het al wel; — wij kunnen „ allen geen *philosofen* zijn; — 'er moet een „ stuk brood voor het huisgezin gewonnen „ worden." Braaf zoo, gij doet wel, het is prijslijk, gaat zoo maar voort! — dan, als ik het zeggen mag, gij verstond mij geloof ik niet wel. — Ik wil van u ook geene *filosofen*, geene lediggangers, ik wil van u menschen, vergenoegde, redelijke menschen maaken. — En dat kunt gij onder uw werk, bij het waarneemen uwer bezigheden, onder het winnen van uw brood worden. Ei! — daar luistert gij naar! — is het 'er zoo mede gelegen, dan zondt gij 'er nog al zin aan hebben. — Nu ik wil u zeggen, hoe gij dat doen kunt en hoe gij dat aanleggen moet.

Ziet hier mijnen eersten raad. — Als gij onder uw werk en bezigheden zijt, denkt dan bij u zelven, *wel lieden waarom is dat zoo en niet anders*? Laat mij dit eens met een voorbeeld ophelderen. Ik verönderstel, dat ik eenen landman onder mijne leezers heb: nu, laat zulk een, als hij het koorn zaait, eens den-

denken. — „ Waarom doe ik dit niet in den „ winter, in den vorst, — waarom moet „ het koorn ondergeëgd of ondergeploegd „ worden?" —

Op die vraagen kan hij zeker zich zelven juist andwoord geeven. — Laat hem dan verder vraagen, „ hoe krijgt dat koorn zijnen „ groei in den grond, — van waar heeft de „ grond zijne vrugtbaarheid?" het andwoord zal zijn, door de warmte der zon en door den regen; „ van wien komt evenwel dit al„ les?" zeker, moet hij denken alleen van den goeden GOD. — Ziet daar, zoo geraakt hij dus bij opklimming tot de erkentenis van den Schepper. — Gij gevoelt, derhalven, zelve, hoe de landman niet alleen onder, maar zelfs door zijn werk, kan opgeleid worden tot de kennis van de volmaaktheden des Scheppers. — Ja, zult gij mij tegenwerpen; dat geloof ik wel, het is een boer, van welken gij spreekt, die is altijd op het land, — die heeft 'er beter gelegenheid toe, dan wij, die in de stad woonen, en op een aanbacht of handwerk gaan. —

Het is waar, een boer heeft 'er al meer gelegenheid toe; evenwel kunt gij 'er ook veel gelegenheid toe vinden, als gij die maar zoekt. — Zijt gij een bakkers, brouwers of branders [jeneverstookers] gezel, dan verschaft het koorn dat gij gebruiken moet, u gelegenheid, om aan den Schepper te denken. — Zijt gij een kledermaaker, denkt dan hoe het vlas uit den grond voordkomt; hoe de lammeren wol opleeveren, welke verschillende bereidingen moet ondergaan, eer gij dezelve

 tot

tot klederen vormen kunt: — maar hoe het, evenwel, alleen de Schepper is, die de wol en het vlas voordbragt en den mensch de kunst leerde, [het vernuft gaf] om dezelve te bereiden en ter kleeding geschikt te maaken. — Zijt gij timmerman, kuiper, schrijnwerker, metselaar of zoo iets, ook dan hebt gij gereede aanleiding, om tot den Schepper op te klimmen, om zijne wijsheid en zijne liefde op te merken. — Zonder des Scheppers magt en verördening, zouden 'er geene boomen zijn, om timmerhout uit te krijgen, geen klei, om steenen te maaken, geene schulpen, om kalk van te branden. — Zonder dit alles zoudt gij geen werk voor uwe handen vinden. — Leert dan op deeze wijze toch onder, en door uw werk, den Schepper in zijne volmaaktheden kennen; waarlijk dit is zoo moeilijk niet, als het in den eersten opslag wel schijnt. ——

Zijt gij een bootsgezel, — moet gij de zee of binnenwateren bevaaren, ook dan kunt gij elk oogenblik gelegenheid vinden, om GODS werk te eerbiedigen. — Wie is het, die den wind gebiedt, om u naar uwe bestemde plaats te voeren? wie geeft den stroom op zijnen gezetten tijd, om u in uwe vaart behulpzaam te zijn? Is het niet de Schepper, die hier zijne volmaaktheden, op de spreekendste wijze openlegt? Wat zegt gij nu, kan men in zijn werken onder zijne bezigheden niet op de Natuur letten en daar uit tot den Schepper op klimmen?

Dit zijn nu slechts voorbeelden; maar gij kunt dezelve met duizend anderen verrijken.

— Gij

— Gij kunt in iederen kring, in welken gij ook geplaatst zijt, altijd aanleiding vinden tot zulke opmerkingen en besluiten. — Doet dit dan toch voordaan met gezetheid! — neemt het oprechtste voorneemen, om nooit weêr, met enkel sleur en onverschilligheid, in uw ambacht, handteering of bedrijf te leeren en te werken: maar bij elke gepaste gelegenheid, uit uwen arbeid op te klimmen tot den Schepper, die zoo goed en wijs is. — Dan zult gij uw werk ook met veel meêr genoegen verrichten, en u nimmer onder het zelve vervelen, — uw geest zal altijd stof hebben om over te denken, en als men in gespannen is van gedachten, dan verveelt ons nooit de tijd. ——

Als gij dit alles eens overweegt, dan geloof ik zeker, dat gij zeggen zult: — *Wij hebben het nooit zoo gedacht,* — *wij zullen het eens onderzoeken.* — Best zoo; neemt 'er de proef eens van, en ik vertrouw, indien gij het meermaalen herhaalt, zult gij 'er aan gewoon worden, genoegen in hebben en blijde zijn, dat gij onzen raad hebt opgevolgd; — gij zult dan overäl eenen wijzen Schepper eenen goedertieren vader opmerken, — gij zult u gewennen, om gaarne aan den lieven GOD te denken, en hoe zalig is zulke gedachte, hoe veele voordeelen brengt u dezelve aan?

Wilt gij hier in naar wensch slaagen, dan moet gij u ook van een ander hulpmiddel bedienen, 't welk ik als eene *tweede* vriendelijke *raadgeeving* hier wil bijvoegen. Het is dit, dat gij u geduurig eens zoekt te bepaa-

len tot eene opzettelijke beschouwing van de werken der Natuur. — Gij moet geduurig gelegenheid zoeken, om het een en ander op te merken. — Ik vrees, echter, dat gij u weder beroepen zult op gebrek aan tijd: maar daar weet ik ook iets op! — Wel wat is dat dan? Het is, dat gij hiertoe een zeker gedeelte van den *zondag* besteedt. Ik verwagt toch van u, als Christenen, dat gij dien dag op eene betaamelijke wijze doorbrengt; op denzelven van uw dagelijks werk rust en vlijtig zijt, om naar de kerk te gaan, ten einde met uwe medechristenen, GOD te danken, te bidden, den Bijbel te hooren verklaaren en u te laaten opwekken tot eerbied, liefde en gehoorzaamheid jegens uwen Schepper en Zaligmaaker.

Als gij dit doet, dan moogt gij ook een gedeelte van den zondag tot uwe vergenoeging en onschuldige uitspanning genieten. — Hieromtrend kan ik u niets beter aanraaden, dan eene wandeling met uwe vrienden, huisgenooten, vrouw of kinderen. Woont gij op het land, de schoonheid der Natuur, zal 'er u wel uitlokken. Woont gij in de steden, ik denk het zal u dan somtijds wel eene behoefte worden, om de aangenaame buitenlucht op te zoeken. — Wel nu kiest u dan op den *zondag* zulke onschuldige aangenaame wandelingen. — Beschouwt op denzelven de schoonheid van het geschapene; — geeft dan uw hart over aan den indruk, dien de gansche Natuur bij u te weeg brengt. — Laat de glans der verkwikkende zon, het lommer van schaduwrijke boomen, het fraai gezicht

der

der groene velden, de aangenaame reuk der schoone bloemen, — het graazend beest — het zingend vogeltjen — het spartelend vischjen, — het wemelend insekt, laat alles u inboezemen, *'er is één Schepper, en die Schepper is zoo goed! Hij laat geen mugjen gebrek lijden, doet geen muschjen omkomen, wel nu zoude die* GOD *dan ook voor mij niet zorgen?*

Indien deeze en soortgelijke gedachten u bij uwe wandeling bezielen en dezelve versterkt worden, door hier over met uwe vrienden te spreeken, gelooft mij vrij, uwe opmerkzaamheid, zal aanwinnen, — uwe lust, in de beschouwing van GODS werken, zal vermeerderen, en gij zult, ongevoelig, opgeleid worden, om den Schepper, van welken gij zulke heerlijke volkomenheden ontdekt, te looven en te aanbidden.

Wat dunkt u, is zulk eene wandeling op den *zondag* niet eene veel beter uitspanning, dan op dien dag u over te geeven aan een geruchtmaakend en anderen in hunne aandacht verstoorend spel — dat dikwerf uwe gezondheid benadeelt. Is het niet veel beter, dan in de kroeg te zitten, om daar uw geld te verteeren — uw ligchaam te bederven door den drank en aan de ongelukkige gevolgen van dronkenschap en vechterij u bloot te stellen. — Ei lieven! doet dat dan ook niet meêr: maar laat uwe uitspanningen aangenaam en nuttig tevens zijn. — Gij zult zeggen, dat is goed in den zomer, maar hoe zullen wij dat in den winter doen? — Zeer wel, wanneer het weêr zulks toelaat, kunt gij uwe wandeling voordzetten, — dan kan het veranderd be-

gelaat des aardrijks u ook veele nuttige beschouwingen leeren en tot den Schepper opleiden, ziet wat wij hieromtrend gezegd hebben en u leerden opmerken, bladz. 179-181, enz.

Maar als gij om het weêr niet kunt uitgaan, en in het hoekjen van den haard moet blijven zitten, kan ik u al weder iets aan de hand geeven, om in uwe nuttige beschouwing van GODS werken voord te gaan en te vorderen. — En dit is een nieuw *hulp middel*, om in de kennis des scheppers uit zijne werken wel te slaagen. Gij kunt dan, in die lange *winterzondags-avonden*, iets over die dingen leezen, of uwe kinderen laaten voorleezen. — Behalven den bijbel, waarin gij u zeker trouw zult oefenen, na dat de Maatschappij u in *haar boekjen*, door den kundigen KROM geschreeven, daartoe zoo sterk heeft opgewekt; en waarin gij dikwerf aanleiding kunt krijgen, om op GODS werken te letten, — behalven den bijbel kunt gij ook leezen in andere boeken, die over de werken der Natuur handelen, en u daar uit opleiden tot de kennis van den Schepper en van zijne volkomenheden. — Ik noem u alleen onder die boeken, welken ik bedoel, MARTINET, *Katechismus der Natuur*, om dat in denzelven meest alles gevonden wordt, wat gij in dit opzicht behoeft te weeten, en MARTINET ook alles zoo duidelijk heeft voorgesteld, dat gij het zeer wel begrijpen kunt. In het WEEKBLAD voor *den zogenaamden gemeenen man*, 't welk te *Groningen* uitgegeeven wordt, vindt gij ook verscheidene stukken tot dit oogmerk dienstig. —

Hebt

Hebt gij zelve geen vermogen, om die boeken te koopen; — vraagt dezelve dan eens van uwen leeräar, of anderen ter leen; — misschien is 'er in uwen omtrek ook wel eene *Leesbibliotheek*, daar gij ze *om niet*, ter leezing krijgen kunt. — Spaart 'er anders langzaamerhand een stuivertjen toe op, 't geen gij misschien in de kroeg of aan het spel zoudt besteeden; legt 'er telkens iets toe weg, en gij zult, weldra, zoo veel hebben, om die boeken te kunnen koopen.

Leest dan in zulke boeken, of laat 'er u uit voorleezen: — maar leest telkens niet veel; leest slechts zoo veel dat gij 'er wat van onthouden kunt; — legt dan het boek eens weg, — spreekt 'er eens over met uwe kinderen en vrienden, — begrijpt gij het ten eersten niet recht, vraagt 'er dan een kundig man naar, die zal u wel willen te recht helpen. Leest het niet slechts, om wat nieuws te weeten, — maar, om door de kennis van de schoone werken der Natuur den Schepper te leeren kennen, en in zijne volkomenheden na te spooren.

Om uwe aandacht niet lang te vermoeiën, geef ik u hier mede nog kort mijnen laatsten raad, als een *hulp middel*, om u in de beschouwing van GODS werken te oefenen en bekwaam te maaken. — Ik wilde, naamelijk, zeer gaarn, dat gij met uwe vrienden, als gij bij elkander komt, toch veel spreeken moogt over de groote werken des Scheppers, en u daar door liet opleiden, tot kennis en eerbied jegens Hem. —

De mensch is toch voor het gezellig leven

ven gefchapen, met elkanderen te verkeeren is genoeglijk en aangenaam; maar zoo, als veele gezelfchappen thands zijn, was het beter, dat men niet bijëen kwam, daar ze befteed worden tot kwaadfpreekenheid, zotteklap en twist. — Is het echter niet veel beter, dat gij elkander opwekt tot het fpreeken over iets nuttigs, over iets aangenaams? — dat gij fpreekt over de fchoonheid, orde en luister der Natuur, in plaats van uwen naasten te lasteren, of te twisten over dingen, die gij nooit door uwe gefprekken beflisfchen kunt? — Gij behoeft niet altijd hier over te fpreeken, dat moet ongedwongen en natuurlijk zijn: — maar dit bedoel ik, dat gij meer, dat gij bij elke gepaste gelegenheid, ja zelfs ook nu en dan opzetlijk over de aarde, over derzelver inrichting, over u zelven, over uwe bezigheden, — met één woord, over dat alles, waar uit ik u tot GOD trachtte op te leiden, fprak en redenkaveldet. Hoe genoeglijk zouden dan uwe gezelfchappen worden, — hoe fpoedig zouden de oogenblikken wegfnellen! ja, in plaats van door eene geeuwende verveeling elkander lastig te vallen, zoudt gij, door een nuttig onderhoud, onderling nut en vermaak bevorderen.

Ik heb mij opzettelijk tot hier toe onthouden, om het aangename van zulke befchouwingen aan te toonen, ik wilde u dat ongemerkt, onder mijn *betoog*, doen gevoelen, — dan was ik naar mijne gedachten, van uwe overtuiging zoo veel te zekerer. Indedaad, gij moet de opmerking van GOD uit zijne werken eerst met een zeker genoegen leeren

be-

beſchouwen, als eene verrukkende bezigheid, — als eene uitſpanning; dan zal 'er geene verdere aanſpooring meêr noodig zijn. Ik voeg 'er niets meêr bij, dan dat ik mij niet onthouden kan, om hier voor u af te ſchrijven, het naar waarheid gezegde van den verdienſtelijken MARTINET, D. II, bl. 2.

„ Alles zal u opgetogen maaken en tot „ deeze verrukking geleiden. Welke heerlij- „ lijke tooneelen! tooneelen, mijnen hemel- „ ſchen Formeerer overwaardig! Welk eene „ grootheid, welk eene pracht, welk eene „ orde! Hoe veel is hier voor anderen, en „ hoe veel tevens voor mij! Wat ben ik „ niet aan mijnen algoeden Maaker verpligt, „ aan mijnen besten Weldoener, die mijne „ oogen, mijne ooren, mijn gevoel, mijnen „ ſmaak, mijne reuk en mijnen geest zoo „ vormde, dat ik duizend aangenaamheden „ in het groote rijk der ſchoone ſchepping „ uitgebreid, zoo ruim en zoo geduurig „ genieten kan!" Zoo ſpreekt deze godvruchtige natuurbeminnaar, uit grond zijnes harte. ô, Mijne lieve natuurgenooten! zoekt 'er ook dien ſmaak van te krijgen, — laat het uwe aangenaamſte bezigheid, laat het eene uitſpanning voor u zijn, — deeze uitſpanning zal u zulke groote voordeelen aanbrengen, als 'er eene is.

Door de Natuur te beſchouwen leert gij eerst recht uwen Schepper kennen, gelijk wij zagen. — Deeze boezemt u de verhevenſte gevoelens van Hem in, — geeft u de beminnelijkſte gedachten van zijne volkomenheden, en zo deeze beſchouwing gepaard

gaat met het onderwijs des bijbels, dan hebt gij de volmaaktste leerschool van waare levenswijsheid, welke u de betaamlijkste gezindheden, de pligtmaatigste deugden, ter betrachting, voorschrijft; — als daar zijn eerbied, liefde en vertrouwen op GOD, — achting voor u zelven en liefde jegens uwe medemenschen. — Zult gij GOD beminnen, eeren en op Hem vertrouwen, Gij moet Hem kennen, als een wezen, dat eerbied waardig is; als eenen weldoener, die gij om zijne gunst beminnen moet; — als den magtigen, op wien gij staat kunt maaken; en waar zult gij hier van beter bevestiging vinden, dan in de beschouwing zijner schepselen, in de ruime Natuur, — waar elk bladjen ritselt, GOD *is liefde*, elk beekjen murmelt, GOD *is goed*; terwijl die weêrklank in den Bijbel terug gekaatst wordt, GOD *is de Vader der menschen.* —

De beschouwing van het redenloos dier, doet u, hoe onwaardig gij ook zijt, echter, uwe waarde, en, gevolglijk, ook uwe verpligting boven het zelve, gevoelen; — dit moet u dus opwekken, om uw verstand te beschaaven, uwen welstand te bevorderen, uw geluk te behartigen. De Natuur leert u, om uwe natuurgenooten aan te merken, als broeders, voortgebragt door éénen Schepper, door éénen algemeenen Vader, welken gij derhalven, als uwe bloedverwanten moet behandelen en weldoen, — daar GOD zelve aan hun, ja aan u, zoo grootelijks weldoet, en dus een voorbeeld geeft hoe gij ook handelen moet.

De

De beschouwing van GOD uit zijne werken is, eindelijk, voor u van 't grootst belang; om dat het u voor een toekomend, duurzaam, geluk bereidt. — Zal toch, naar alle waarschijnlijkheid, een deel der zaligheid van een volgend leven, ook bestaan, in een dankbaar en verheerlijkend beschouwen der goddelijke werken en volmaaktheden; wat kan u dus sterker opwekken, dan deeze gedachte, om u, bij voorraad, reeds te oefenen in die beschouwing, welke ook namaals eens onder uwe bezigheden behooren zal? — Welk een onderpand kan de deugdzaame christen hier in vinden voor eene aanstaande heerlijke verwagting — daar GOD hem hier op aarde reeds zoo zegent — hier eenen Heer der schepselen maakte; — wat zal Hij hem, derhalven, naderhand in eeuwigheid niet schenken!

Dan, — ik merk, mijne gedachten voeren mij te ver weg; laat ons hier de grenzen onzer beschouwing plaatsen! Volgt gij mijne lieve leezers, zoo lang gij op aarde zijt, de voetstappen van alle braave deugzaame menschen, die altijd beminnaars geweest zijn van de schoone Natuur, en met zoo veel oplettendheid hunnen Schepper in de schepselen opmerkten, - om 'er zich door te versterken en te vertroosten. —— Denkt aan ABRAHAM, aan JOB, DAVID en SALOMO. Denkt vooral aan onzen Zaligmaaker JESUS, die was een uitsteekend groot vriend van natuurbeschouwingen. Hij leerde bijna nooit anders dan met beelden en bewijzen hier uit ontleend. — Hij bevond zich zoo gaarne op eenen berg, in het somber bosch van *Dadel*

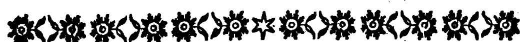
en *Olyf*boomen — aan den oever der zee, — in vrugtbaare vlakten, en daar vloeide zijn mond zoo menigwerf over van den lof zijnes hemelſchen Vaders, als den eenigen aanbiddenswaardigen Heer der Natuur. ——

Aanmerkelijk is het voorbeeld van eenen Heiden op de kusten van *Ysland*, welke door de beſchouwing der Natuur, tot het denkbeeld kwam, dat de Schepper een eenig volmaakt Wezen zijn moest; weshalven hij daar door vervuld werd met grooten eerbied voor het zelve. - Als hij nu zijn einde gevoelde naderen, verzocht hij aan zijne vrienden, om hem naar buiten in de open lucht te draagen; op dat Hij door de beſchouwing van alles, wat zich daar aan het oog vertoonde, zijne ziel te beter tot zijnen Schepper verheffen mogt. - Dat was het gedrag van het redenbeſluit van een Heiden; hoe veele voordeelen hebt gij boven hem in de kennis des Scheppers? Gebruikt die voordeelen, en ſmaakt al het genoegen en den troost, welken deeze kennis u in vreugde en lijden verſchaffen kan. — Volgt onze raadgeevingen op, en hoe verblijd zou de ſchrijver zijn, als gij daar door u liet overreeden, — als gij het welberaaden voorneemen opvattende en ter uitvoer brengende, ook die vrugten mogt ſmaaken, welke in het volgend versjen [ten ſlot van deeze afdeeling] zijn uitgedrukt.

Aan GOD, *mijn' Schepper, wil ik denken;*
'k Zal luistren naar der ſcheps'len ſtem!
Als bitt're zorg en angst mij krenken,
Dan ſtaart mijn oog en ziel op Hem!

Zoo

Zoo mind'ren al mijn bange smarten, —
Zoo vlieden alle donk're zorgen;
Als vaale nevels voor den morgen; —
En blijde rust verkwikt de harten. (*)

TWEEDE AFDEELING.

Middelen voor Ouders, Schoolmeesters en Leeräars van den Godsdienst.

Tot hier toe sprak ik de *onkundigen* zelven aan, om hen tot opmerkzaamheid aan te spooren. Evenwel vrees ik, dat 'er onder dezelven zullen zijn, — welken het moeilijk vallen zal, om zich daar aan te gewennen; die het veeleer als een last, dan als een lust zullen aanmerken. — Indedaad is het hier mede ook even zoo als met andere zaaken gelegen; — daar men in zijne jeugd niet aan gewend is, kan men in den ouderdom moeilijk toe gebragt worden. — Al legt men zich ook naderhand 'er nog zoo op toe, het is toch nooit met die gemaklijkheid, als dat men van jongs af daar toe opgeleid is. Ik weet hieromtrend niets beter, dan de hulp van kinderlievende ouders, naarstige schoolmeesters en verdienstelijke leeräars in te roepen, op dat die hier mogen aanvullen, wat men van

(*) Naar het *Hoogduisch.*

van minkundigen uit hun zelven niet verwagten kan.

Aan u derhalven, gelukkige *Ouders*! die met lieve panden gezegend zijt, is mijne eerste bede ingericht, dat gij uwe kinderen van jongs af, tot opmerkzaamheid van al het geschapene wilt opleiden. Het spreekt van zelven, ik moet hier zulke ouders op het oog houden, die, door hunne eigene ervaarenis en kunde, hiertoe in staat zijn. —— Van minkundigen, die zelve tot deeze bebeschouwing opgeleid moeten worden, en hoedanigen ik in mijn *betoog* veronderstelde, kan men dit zoo niet eisschen; deeze kunnen alleen hunne kinderen met een goed voorbeeld voorgaan; *want goed voorgaan, doet goed volgen*; — deeze kunnen hunne kinderen tot naarstigheid opwekken, om naar de lessen en het onderwijs des meesters in dit opzicht te luisteren. ——

Ul. *meer ervaaren* ouders, wil ik dan bij de liefde voor uwe kinderen gebeden hebben, dat gij uw uiterste best wilt doen, om in derzelver jeugdige harten het gevoel van een weldoend GOD, van een liefderijk Wezen, van eenen alles vermogenden Schepper in te planten, — voorzeker, hoe meêr gij dit doet, hoe beter grondslag gij leggen zult, om alle zedelijke verpligtingen op te vestigen. Hoe meêr gij hen de liefde omtrend zulk een wezen, die door deszelfs nadere kennis, noodzaaklijk moet toeneemen, voorhoudt, hoe meêr hunne genegenheid, liefde en hoogachting, ook jegens u, moet aanwinnen.

Ik wil toch niet hoopen, dat gij het gansche

fche opvoedingswerk aan anderen, aan de meesters alleen, overlaat, zonder er zelve op toe te zien; voorzeker! indien gij de welmeenende, de volijvere poogingen der onderwijzers niet onderfteunt, — indien gij hun werk niet aanvult, niet voordzet, zult gij 'er immer het gewenschte doel mede bereikt zien; — het is 'er zelfs zoo ver af, dat uwe kinders, ziende uwe werkloosheid in deezen, minder belang zullen ftellen in het onderwijs hunner meesters, en dus op lange na, zoo niet zullen vorderen, dan wanneer gij zelve 'er een aandachtig oog op flaat. Onder alle de deelen der opvoeding, is dit niet een der geringften, — dat men het kind vroeg tot opmerkzaamheid gewenne; dit is de grond van eergierigheid en van vordering. Wat kan boven al nuttiger zijn, dan het kind ongevoelig op te leiden, tot de kennis en verwonderingwekkende befchouwing der Natuur, — en juist hier door, tot een befef van den Schepper. — Door deeze opmerking, worden ook veele andere vraagen opgelost; — wanneer men bij voorbeeld, het kind den *godsdienst*, het *bidden*, *kerkgaan*, enz. behoeve te leeren, dan naamelijk, en vooral niet eerder, wanneer het zelve door de natuurbefchouwingen eenigzins indruk en bevatting van het Opperwezen heeft — Gij kunt uw kind des te gemakkelijker daar aan gewennen, door u te bedienen van deszelfs natuurlijke weetlust. — Kinderen zijn gewoon, om veel te vraagen; fomtijds ook naar zulke dingen, van dewelke men niet recht oplosfing geeven kan, daar ze boven des kinds bevatting zijn. — Tracht van deeze vraaglust ge-

bruik te maaken, om deszelfs kennis te vermeerderen; — om hetzelve door het verbeteren der vraag, en door gevolgtrekking altijd iets te doen leeren. Het kind zal ook dikwerf onderzoek doen naar natuurlijke dingen; — zoekt het zelve hieromtrend, zoo veel mogelijk te vreeden te ftellen, en hooger op te doen klimmen; — gij vindt bij zulke vraagen daar toe de gevoeglijkfte gelegenheid. Uit de befchouwing van een gebouw, kunt gij tot den bouwheer, — uit de befchouwing van een kunstftuk, tot den kunftenaar, en eindelijk uit de befchouwing der Schepping, tot den Schepper doen opklimmen.

Dit werk moge u moeilijk fchijnen, en de moeite u dus affchrikken, — het is indedaad zoo niet, als gij 't maar recht begrijpt en wel aanlegt. Op de volgende of foortgelijke wijze, zal het uitvoerlijk zijn. — Neemt uwe kinderen eens mede naar buiten in eenen vroegen zomerfchen morgen; doet hen dan het majestieufe van het opgaan der Zon aanfchouwen, terwijl gij zelve ook daar door toont geroerd te worden, en getroffen te zijn. — Voorzeker, dit zal niet nalaaten, eenen diepen indruk op hen te maaken, en u den weg te baanen, om hun ongevoelig op te leiden tot eene eerbiedige kennis des Scheppers. Brengt hen op eenen helderen avond naar buiten, — toont hun daar, met een waare opgetoogenheid, den met fterren bezaaiden hemel; — maakt hen opmerkzaam op de menigte en pracht deezer flikkerende ligchaamen, en doet hen daar uit, op eene gepaste wijze, tot derzelver maaker opklimmen.

men. Leidt hen op eenen anderen tijd aan den oever der zee. — Wijst hen deeze onöverzienbaare waterkom, en hoe natuurlijk kan hier uit het besluit worden afgeleid: zoo onöverzienbaar deeze wateren zijn, zoo oneïndig groot moet derzelver maaker zijn — gelijk de eene golf de ander vat, en als in het oneïndige wegvloeit, zoo onbegrensd, zoo groot is de Schepper. — Hebt gij gelegenheid uwe kinderen eens van tijd tot tijd bij eenen koornäkker te brengen, verzuimt dit niet; doet hen letten, hoe het graan in den grond geworpen wordt; — hoe het kiemt, na eenigen tijd opkomt, — groeit, — in de halmen schiet, — nieuwe airen, nieuwe graankorrels voordbrengt, — doet hen beseffen, hoe dit niet het werk van toeval zijn kan, hoe even min, als het brood zonder bakker gereed zou worden, even zoo min het graan, zonder Schepper groeiën kan.

Maakt uwe kinderen, eindelijk, bekend, met het kunstig maaksel der dieren en menschen. Toont hun het schoone, het evenredige, overëenstemmende, het kunstige in dezelve aan, — hoe ellendig een vogel zijn zou, als hij geene vleugels, — een dier als het geene pooten, — een mensch als hij geene handen had. Doet hen hier uit besluiten, dat, even als een maaker van een kunstig *horologie*, zeer kundig, zoo ook de maaker van kunstige menschen en dieren, een allerkundigst, en onbegrend wijs wezen, zijn moet. — Dit alles valt onder het begrip en de bevatting van kinderen; — dit kunt gij ongezocht, zonder veel moeite, doen, zonder ook zelve de uit-

breidfte kunde te moeten bezitten. — Dit kan een dubbel nut hebben, als gij aan de kinderen de fchoonheid der dieren voorhoudt, kunt gij ongemerkt hen affchrikken, om dezelve niet te martelen, of te doen lijden, waar toe zij anders wel genegen zijn; hoe vroeger gij hen daar van affchrikt, hoe nuttiger en hoe gefchikter dit is, om hen ter eerbiedige erkentenis van den Schepper op te leiden. — Bij het aantoonen van 's menfchen voortreffelijkheid, zult gij gelegenheid vinden, om hun de zorg voor het ligchaam en voor de gezondheid aan te beveelen; om hen te wapenen tegen die geheime zonden, welke al te veel bij de jeugd plaats hebben. Gij kunt hen doen gevoelen, hoe voortreffelijk de Schepper van zulk een kunftig ligchaam zijn moet, en welke hoogächting zij voor denzelven hebben moeten.

Eindelijk kunt en moet gij uwe kinderen vroeg waarfchuwen, tegen allerlei vooröordeelen, uit de Natuur ontleend, welke wij in het *tweede hoofddeel* wederlegd hebben; tevens hen opwekken tot liefde en hoogächting jegens hunnen Schepper en weldoener! —

Ouders! hier hebt gij eenige wenken. Ik moet mij hier mede vergenoegen, om niet te lang te worden. Indien gij op zulke of foortgelijke wijzen te werk gaat, zal het u niet moeilijk vallen uwe kinderen, van jongs af, tot erkentenis des Scheppers op te leiden; — zoo zult gij hen reeds vroegtijdig gewennen aan opmerkzaamheid, die in verderen leeftijd hun geluk en vreugde zullen uitmaaaken, en den meester krachtig in de hand werken,

wiens moeite gij op deeze wijze best beloonen, en zijnen ijver het ſterkst aanmoedigen kunt. — Zijne en uwe welverëende poogingen, zullen, met den zegen van GOD, den grond leggen, om uwe kinderen tot menſchen te vormen; — tot menſchen, die hunnen Schepper leeren eerbiedigen en aan hunne beſtemming beändwoorden.

Is dit nu voor veele ouders te moeilijk — is het den minkundigen vooräl ondoenlijk, om, alzoo hunne kinderen zelve te onderrichten, en tot behoorlijke opmerkzaamheid op te leiden, of daar aan te gewennen; — dan volgt hier uit, dat de onderwijzers der jeugd dit werk met des te meêr ijver moeten aanvatten. ——

Van u, derhalven, eerwaardige, al te vaak miskende, *Schoolmeesters*, verwagten alle rechtſchapene ouders, dat gij de aan u toevertrouwde jeugd, bekend en opmerkzaam zult maaken, op de ſchoone werken der ſchepping, om hier uit den Schepper in zijne volmaaktheden te leeren kennen en te eerbiedigen. — Gij hebt, dat erken ik gaarn, buiten dat veel werk, en maakt het reeds wel, wanneer gij uwe kinderen eenigzins ordentlijk leezen en ſchrijven kunt leeren. Ik geef zelfs toe, dat 'er veelen onder uwe leerlingen zijn, welken gij ook volſtrekt niet meêr kunt inprenten; — maar evenwel weet ik ook, en eisch, dat gij mij op uwe beurt zult toeſtemmen, hoe men, door eene geregelde orde in zijn ſchool, meêr kan onderwijzen, dan men in den eerſten opſlag wel zou denken. — Ik beroep mij op de ervaarnis van

vee-

len onder u, die, niet te zeer door vooröordeelen bezet, van eenige nieuwe verbeteringen hebben willen gebruik maaken; — en door het invoeren van eene geregelde orde in het onderwijs, de kinderen niet enkel onderrichten in het zoo belangrijk leezen en schrijven; — maar ook in de beginselen van nuttige weetenschappen; die niet alleen noodig zijn voor zoogenoemde geleerden en gestudeerde persoonen, — maar die zelfs onöntbeerlijk moeten gerekend worden voor elk mensch, zal hij nuttig voor de Maatschappij, bekwaam in zijn werk, en voordeelig voor zich zelven worden. — Dat even zoo ook het onderwijs in de eenvouwige beginselen der *natuur kennis* voor de schoolen berekend is, leeren ons eene langduurige ondervinding in *Duitschland*, en veele niet onbekende voorbeelden in ons vaderland. —

Denkt, derhalven, ook niet, dat ik uwe reeds zoo moeilijke taak nog meêr bezwaaren wil, — ô neen, indien gij slechts éénmaal in de week daar toe weinige oogenblikken afzondert, om de kinderen eenige denkbeelden van de orde, de grootheid en schoonheid der Natuur geeven, zal ik wel te vreeden zijn, en alle weldenkende ouders met mij. — Gij behoeft daar toe zelve juist zulke uitgebreide kunde niet; indien gij lust in 't leezen hebt, zult gij verscheidene boeken vinden, welke u hier eene geschikte handleiding kunnen geeven. Daarënboven heeft de Maatschappij u thands een voortreffelijk *natuurkundig schoolboek* geleeverd, 't geen gij slechts door uwe kinderen behoeft te laaten voorleezen, en hun hier

hier over eenige bevattelijke vraagen voor te ſtellen.

Meer nog kunt gij doen, door hen aan eene geduurige opmerkzaamheid te gewennen, en zoo bij alle vooorkomende gelegenheden op te leiden tot beſchouwing van die dingen, welke hen dagelijks ontmoeten. — Kunt gij dit zelfs niet tot een zekere ſoort van belooning aanleggen? gelijk mij voorſtaat zoo iet van een ſchoolmeester geleezen te hebben. — „ Als gij ſomtijds eens met uwe „ leerzaamſte kinders in het veld, in de „ ruime lucht gaat wandelen, en dan met „ hen ſpreekt over alle voorkomende zaa„ ken, die u ongezocht kunnen opleiden, om „ hen op den goedertiernen Schepper, en „ op zijne volmaaktheden opmerkzaam te „ maaken?" Gij kunt dit alles eene belooning doen dienen, die het best leert, die uitgemunt heeft door vlijt en naarſtigheid, — deeze deelen in de wandeling, de anderen blijven 'er van verſtooken, ter tijd toe, dat ze zich naarſtig gedraagen, en ook in vlijt of braafheid eene belooning verdiend hebben. — Zoo kunt gij het tot nut en tot aanmoediging laaten dienen, en hen langzaamerhand gewennen aan opmerkzaamheid, en aan erkentenis des Scheppers. — Het ſpreekt van zelven, ik geef u ſlechts wenken, zoo als mij die invallen. - Weet gij iets beter, gij zult weldoen, het in de plaats te ſtellen. — Ik wilde n alleen toonen van hoe veel belang het ware, dat gij in dit opzicht ook handen aan 't werk ſlaat, - hoe het ook wel zonder een te groote uitbreiding van het ſchoolönder-

derwijs gefchieden kan. - Ieder van u, gaa ook hier met zijnen tijd, vermogens en behoeften zijner kinderen te raade. - Zo gij uit het gezegde iets nuttigs en uitvoerlijks trekken kunt, het zal den fchrijver niet onverfchillig zijn. ——

Gij geeft zeker, van tijd tot tijd, aan uwe leerlingen ook onderricht in den Godsdienst. Gij zult dus met mij bij ondervinding weeten, hoe moeilijk het zij de kinderen eenige begrippen van GOD en van zijne volkomenheden, te geeven; — en hoe dit niet wel anders mooglijk is, dan door bewijzen, ontleend uit het gefchiedkundige des bijbels of uit de befchouwing van het gefchapene. — Ziet daar, derhalven, eene nieuwe drangreden, om hen op de werken der Natuur opmerkzaam te maaken, en hen door deeze befchouwingen tot eene eerfte oorzaak van alles te doen opklimmen, die in zijne werken zich voordoet, als den wijzen, goedertierenen en alles verzorgenden Hemelvader. — Door zulk eene befchouwing, zult gij hen gewennen, om geduurig aan GOD te denken, en Hem overäl te doen opmerken: — Dit zal u het onderwijs in den Godsdienst merkelijk verligten, — gij zult u dan minder met zulke dingen behoeven op te houden, die nog boven de bevatting uwer leerlingen gaan, en met meêr vrugt aan hun zullen onderweezen worden in rijper jaaren, wanneer ze door uw onderricht voorbereid, de lesfen van hunnen leeraar kunnen bijwoonen, en voordwerken, op den grond, welken ze bij u legden. Zoo zult gij, *verdienftelijke meesters!* in dit

op-

opzicht ook uwen kring tot uw eigen vergenoeging uitbreiden. — Wordt uw werk dan al eens met ondank beloond, gij vindt evenwel in het volbrengen uwer pligten de edelste zelfsvoldoening, terwijl de dankbaare erkentenis en toejuiching van rechtschapene ouders, van braave leerlingen, door u tot nuttige en opmerkende menschen gevormd, u nimmer ontgaan zal, — neen, maar ook deeze moeten nog lang, moeten u zelfs tot in eene eeuwigheid volgen!

Nu nog, tot besluit een woord, voor den *verdienstelijken Leeraar van den Godsdienst*, — wiens invloed op allerlei soort van menschen zoo sterk, — wiens onderwijs zoo uitgebreid is. — Leent ook gij, waardige menschenvrienden! de hand aan het belangrijk werk, om meêr redelijkheid bij de menschen te weeg te brengen, door hen op het uitgebreide scheppingswerk opmerkzaamer te maaken, en den Schepper daar uit in zijne volmaaktheden te doen kennen. — Het is geenszins mijne gedachte, dat gij zulks in 't geheel niet doen zoudt, in tegendeel geloof ik, dat gij den Godsdienst niet onderwijzen, den Bijbel niet verklaaren kunt, zonder dit stuk geduurig aan te roeren, zonder op de Natuur opmerkzaam te maaken. — Maar u daar in aan te moedigen, sommige zwaarigheden en tegenbedenkingen op te ruimen, en door de uitneemendste voorbeelden hier toe bij voordduuring, aan te spooren, — op dat gij ook in dit opzicht uwen werkkring zoo algemeen nuttig maaken, zoo wijd uitbreiden moogt, als mogelijk is.

Gij

Gij zijt Leeraars van den Godsdienst; sluit dit niet in, om de menschen te onderwijzen in de kennis van GOD, en in de wijze hoe ze Hem moeten dienen; of hoe ze zich omtrend Hem behooren te gedraagen? — Moet gij dus niet als van zelve gedrongen worden, om uwe leerlingen op de werken der schepping te wijzen? Gij weet hoe de Bijbel de kennis van het Opperwezen verönderstelt, en hoe men dus de bewijzen voor deszelfs bestaan van elders, dat is uit de beschouwing der Natuur, haalen moet. Ja, de volmaaktheden van den Schepper worden in de Bijbel meêr aangehaald, dan beschreeven, en men moet, om dezelven eenigzins te bevatten — bij opklimming tot dezelve besluiten, uit de beschouwing des menschen en uit zijne verrichtingen.

Hoe zult gij de *Schepping*, de *Voorzienigheid*, twee zulke belangrijke hoofdstukken in den Godsdienst, kunnen behandelen, zonder uwe bewijzen daar voor uit de ondervinding? uit het bestaan der dingen te ontleenen, — Ik twijffel geen oogenblik, of gij doet dit in het onderwijs uwer leerlingen: — Maar ik wil het hier bij niet alleen gelaaten hebben; — mijn doel en verzoek is, dat gij dit niet slechts ter loops doet, wanneer het in den samenhang van uw godsdienstig onderwijs te pas komt. — Dat gij meêr opzettelijk uw werk er van maaken zoudt, om den menschen kennis en smaak te doen krijgen in de beschouwing van GODS werken, en wel met dit groot oogmerk, op dat ze verhevener, opgeklaarder denkbeelden van den

Schep-

Schepper krijgende, Hem daarom ook zoo veel te hartelijker mogten lief hebben, standvastig vertrouwen en onbepaald gehoorzaamen. — Wilt gij voor kinderen en eenvouwigen recht nuttig zijn, uw onderwijs zal hier van beginnen moeten; indien gij ten oogmerk hebt, om niet slechts napraaters van hen te maaken, welke niets verstaan van 't geen zij opzeggen. ROSENMULLER heeft hier uitneemend den weg gebaand en proefhoudend getoond, hoe deeze leerwijze, voor eerstbeginnenden, de beste zij. — Elk moet zeker ook hier met zijne gemeente, en derzelver behoeften raadpleegen; maar hebt gij 'er leergraagen onder? wel nu dan, stelt 'er uw vermaak in, om hen te onderwijzen in de kennis der natuur, al zijt gij daar toe juist niet verpligt, — gij kunt 'er toch *nut* mede doen, en *die gedachte* is toch wel de meestaanmoedigende voor eenen leeraar; — gij zult dus meer redelijkheid en oplettendheid onder de menschen brengen, en dit moet op den duur uw werk zeker veraangenaamen.

Leerredenen te doen, is de grootste bezigheid; dezelve over den geöpenbaarden godsdienst te doen, is uwe billijke pligt, maar, daar gij niet ontkent, dat den bijbel te verklaaren en te doen verstaan, een voornaam onderwerp deezer leerredenen zijn moet, ja een der geschiktste middelen is, om den zoogenaamden gemeenen man met deszelfs inhoud bekend te maaken, zoo zult gij ook moeten toestemmen, dat nu en dan eens te prediken over de *Natuur*, over de *Schepping*, over GODS *werken*, een niet minder geschikt

middel is, om den minkundigen tot kennis daar van op te leiden; en dat dit dus een uwer verpligtingen uitmaakt. — Laat u hier in niet te rug houden, noch daarvan afschrikken, door het vooroordeel van sommigen, die meenen, dat natuur en godsdienst, twee afzonderlijke dingen zijn; ja tegen elkander strijden. — Gij hebt te veel kennis, om dat te gelooven, of om deeze misvatting niet te kunnen oplossen. Indien men, over het algemeen, meêr zulke leerredenen hoorde, men zou 'er meêr smaak in vinden. Trouwens, ik zoude mij kunnen beroepen op de ondervinding en het voorbeeld van veelen uwer medebroederen, zoo ik niet schroomde hunne nederigheid hier door te beledigen of anderen te beschaamen. — Dan, wie kent niet de schoone leerredenen van EWALD, over dit onderwerp, als ook sommigen, onder die van VAN LOO — en het genoegen, waar mede dezelve geleezen worden. Aan wien uwer is de verdienste van den nu zaligen MARTINET onbekend; die, en door onderwijs en door leerredenen, zoo veel in zijne gemeenten gedaan heeft, om de menschen smaak voor natuurbeschouwingen te doen krijgen, ten einde hen dus op te leiden tot kennis van, en eerbied voor het Opperwezen; — getuigen daar van zijn nog zoo veele leevenden in zijne laatste gemeente te *Zutphen*, welke erkennen, hier uit, onbedenkelijk veel nut en zegen gehad te hebben.

Dit zijn nog geringe voorbeelden in vergelijking van uwen Heer en Meester JESUS; die is u ook zoo uitneemend hier in voorge-

gaan;

gaan; — die heeft u het beste *model* gegeven, hoe gij op de menschen, op eenvouwige menschen, werken moet. Hij kleedde zijne leer in beeldtenissen, welke uit de natuur ontleend waren. Hij wees de menschen gedurig op de werken der Natuur, om hen tot vertrouwen op zijnen Hemelschen Vader te beweegen. Hij was zelve een opmerker, een vriend, der Natuur, en leerde het geen Hij opgemerkt had. Zouden zijne leerlingen Hem dan ook hier in niet navolgen? Ja, dat zult, dat wilt gij, voorzeker, getrouwe *Leeraars van den Godsdienst*! Uw werkkring is een der nuttigsten: maar dezelve is, wel behartigd zijnde, ook een der uitgebreidsten. Evenwel wat vermag de lust en ijver niet? Welnu dan voegt bij uw onderwijs, de leerredenen, en zoekt elke gepaste gelegenheid gretig aan te grijpen, om de aan u toevertrouwden bekend te maaken, met de werken der Natuur, ten einde daar door aan allen, inzonderheid aan minkundigen, den Schepper in zijne volmaaktheden te leeren kennen. In uwe verkeering zult gij door gemeenzaame gesprekken, door het leenen van geschikte boeken, ook veel hiertoe kunnen bijdraagen. Verzuimt nimmer eene aanleiding, welke gij hier toe gebruiken kunt. — Uwe kunde behoeft hier toe niet zoo verbaasd uitgebreid te zijn. Aan de hooge schoolen hebt gij toch zoo veel van de wijsbegeerte en natuurkunde geleerd, als gij tot dit oogmerk noodig hebt, en als vereischt wordt, om de u bekende werken van eenen MARTINET, SANDER, ZÖLLNER en LANGE te kunnen doen

